

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda

Bədurayev Samir Vazeh oğlu

“Biznesin inkişafında iqtisadi təhlükəsizlik problemi”
mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı:

060409 - “Biznesin idarə edilməsi”

İxtisaslaşma:

“Biznesin təşkili və idarə edilməsi”

Elmi rəhbər;

i.ü.f.d b/m Şükürova A.S

Magistr proqramının rəhbəri;

i.ü.f.d., dosent Abbasova.R.Ə

“Biznesin idarə edilməsi” kafedrasının müdiri;

i.ü.f.d.,dos. Əliyev.M.Ə

BAKİ-2017

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	1
I FƏSİL İQTİSADI TƏHLÜKƏSİZLİYİN TƏMİN OLUNMASININ	
NƏZƏRİ METODOLOJİ ƏSASLARI	6
1.1. İqtisadi təhlükəsizlik anlayışı və onun təşkilinin nəzəri məsələləri.....	6
1.2. İqtisadi təhlükəsizliyin qiymətləndirmə metodları	15
1.3. İqtisadi təhlükəsizliyin əsas göstəriciləri və müxtəlif sahələr üzrə	
normalar	24
II FƏSİL BİZNESDƏ İQTİSADI TƏHLÜKƏSİZLİYİN ƏSAS	
İSTİQAMƏTLƏRİ	33
2.1. Biznes təhlükəsizliyinin aspektləri.....	333
2.2. İdxal-ixrac təhlükəsizliyinin aradan qaldırılması yolları.....	40
2.3. Biznesdə təhlükəsizlik tədbirlərinə qarşı mübarizə tədbirləri	46
III FƏSİL AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA İQTİSADI	
TƏHLÜKƏSİZLİYİN TƏMİN OLUNMASININ MÖVCUD	
PROBLEMLƏRİ.....	58
3.1. Azərbaycan Respublikasında iqtisadi təhlükəsizliyin təmin olunmasının	
mövcud problemləri və onların aradan qaldırılması yolları.....	58
3.2. Təhlükəsizliyin təmin olunmasında daxili nəzarətin	
təkmilləşdirilməsi mexanizmləri	65
3.3. Biznesdə təhlükəsizlik xidmətinin təşkili və təkmilləşdirilməsi.....	74
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR	82
İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT	85

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı – Müasir dünyanın qloballaşma mühitinin əsas sahələrindən olan iqtisadiyyatın vacib, əhəmiyyətli sektorlarından biri biznesdir. Biznes istənilən ölkənin əsas dayaq obyektidir. Belə ki, ölkələr, həmçinin fərqli kompaniyalar, şirkətlər qarşılıqlı olaraq biznes əlaqələrinə malikdirlər. Və bu əlaqələr təbii olaraq mənfəət, gəlir, qazanc məqsədi daşıyır. Yəni, ölkə və ya şirkət subyekti öz büdcəsini formalaşdırmaq, strateji planlaşdırma və proqnozlaşdırma aparmaq, perspektiv fəaliyyət məqsədilə daha artıq gəlirə, mənfəətə ehtiyac duyur. Beləliklə, bu biznes əlaqələri yeni məsələni – iqtisadi təhlükəsizlik məfhumunu aktuallaşdırır.

Son dövrlərdə baş verən qloballaşma və iqtisadi böhran anında iqtisadi təhlükəsizlik probleminə müxtəlif yönlü rəylər, münasibətlər mövcuddur. Prioritet məsələ bu yanaşmaları, rəyləri ümumiləşdirib (sistemləşdirib) ortaq məxrəcə gətirməkdir. İlk növbədə müəyyən vaxt kəsiyində mürəkkəbləşən daxili və xarici şərtlərin məcmusundan asılılıq təhlil edilməli, milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətliliyi ilə yanaşı sosial-iqtisadi sahələrdə yeridilən qeyri-səmərəli siyasət öyrənilməlidir. Ölkənin sosial sahəsindəki təhlükənin çox hissəsi iqtisadiyyatın rəqabət aparmaq qabiliyyəti ilə əlaqələndirilir.

Biznesin inkişafında iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsi vasitələrinin intensiv inkişafı, buna baxmayaraq ölkəmizdə bu sahənin zəif araşdırılması, öyrənilməsi və qeyri-peşəkar tətbiq olunması dissertasiya mövzusunun seçimini şərtləndirmişdir.

Tədqiqatın məqsədi və vəzifələri – Magistr dissertasiyasının aparıcı məqsədi müasir dövrdə Respublikamızın davamlı olaraq iqtisadi inkişafının təmin edilməsi şəraitində iqtisadi təhlükəsizliyin qorunması şərtləri çərçivəsində, xarici faktorların istifadəsi siyasətinə aid əsaslandırılmış təkliflərin irəli sürülməsi və xarici faktorlardan səmərəli istifadə edilməsini təmin edə biləcək iqtisadi siyasətinin formalaşması xüsusiyyətlərini qiymətləndirməkdən, həmçinin, beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin qloballaşması şəraitində şirkətlərin iqtisadi təhlükəsizliyinin təminatı mexanizminin təkmilləşdirilməsi istiqamətlərinin,

həmçinin, innovativ iqtisadiyyatın inkişafının nəzəri əsaslandırılmasından ibarətdir.

Problemin öyrənilmə səviyyəsi. Biznesin inkişafında iqtisadi təhlükəsizlik probleminin müəyyənləşdirilməsi, aşkarlanması, həll edilməsi və həmçinin bununla əlaqədar bir sıra digər məsələlər bir çox əcnəbi və yerli alimlər, iqtisadçılar tərəfdən araşdırılmış, tədqiq edilmiş, öyrənilmiş və hal-hazırda da bu yöndə tədqiqat işləri davam etməkdədir. Azərbaycanlı alimlərdən M. M. Sadıqov, Q. N. Manafov, B.A. Abbasov, M. İ. Bərxudarov, N. M. Məmmədov, digər xarici alimlər - V. N. Borisov, D. E. Qenyuk, D. S. Lvov, D. E. Sorokin, V. İ. Taruşkin, S. A. İvanov, Ye. Ya. Osip, O. Q. Qoliçenko, S. A. Afonsev, V. L. Tambovsev, Q. S. Qamidov, A. N. Şastitko, M. M. Markov, Richar Rosecrance, Paul Streeten və s. öz tədqiqatlarında, əsərlərində iqtisadi təhlükəsizlik məfhumuna əhəmiyyətli diqqət ayırmışlar.

Tədqiqatın obyektı və predmeti – tədqiqatın obyektini qloballaşmanın artan təsiri şəraitində şirkətlərin iqtisadi təhlükəsizliyinin təminatının mexanizmi, həmçinin bazar subyektlərinin innovasiya fəallığının yaxşılaşdırılması, Gilan Holdinqin iqtisadi göstəriciləri, tədqiqatın predmetini isə biznesin inkişafında iqtisadi təhlükəsizliyin təmin olunmasının nəzəri və metodoloji məsələlərinin öyrənilməsi və iqtisadi təhlükəsizlik problemlərinin müəyyən edilməsi (araşdırılması) təşkil edir.

Tədqiqatın nəzəri və metodoloji əsası – Tədqiqatın nəzəri-metodoloji əsasını respublikamızın və həmçinin xarici ölkələrin iqtisadçı alimlərinin elmi əsərləri, elmi konfransların materialları, Azərbaycan Respublikasının Qanunları təşkil edir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi – Dissertasiya işinin elmi yeniliyinə aşağıdakılar daxildir:

- mahiyyətin konseptual dəqiqləşdirməsi yolu ilə iqtisadi təhlükəsizliyin iri şirkətlərdən asılılıq dərəcəsinin göstərilməsi;
- ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyin təmin olunması üçün reallaşdırılan iqtisadi və hüquqi tədbirlərin tərtibinin araşdırılması;

- iqtisadi təhlükəsizliyin və onun təminatının mexanizmindən (məzmunundan), təkmilləşdirmə probleminin və təkmilləşdirmənin və qloballaşma və ölkənin innovasiya iqtisadiyyatının formalaşması şəraitində şirkətlərin iqtisadi təhlükəsizliyinin təminatının mexanizminin inkişafının istiqamətlərinin nəzəri əsaslandırılması;
- tarazlaşdırılmış inkişaf və dünya səviyyəsində yerli malların və xidmətlərin rəqabətə davamlılığının artırılması üçün bazarda səmərəli münasibətlərin təkmilləşdirilməsi istiqamətlərinin metodik əsaslandırılması.

Tədqiqatın informasiya bazası – Azərbaycan Respublikasının Statistika Komitəsi, Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat Nazirliyi, Azərbaycan Milli kitabxanası, xarici və yerli elmi saytlar təşkil etməkdədir.

Tədqiqatın praktik əhəmiyyəti – Azərbaycan Respublikasında biznes sahələrində iqtisadi təhlükəsizliyin təşkil edilməsi üzrə irəli sürülmüş kompleks tədbirlərdən, tövsiyyə və həmçinin təkliflərdən istifadə olunması və istehsal sektorunda təhlükəsizliyin təşkil edilməsində inkişafa əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərməkdən ibarətdir.

Dissertasiyanın strukturu və həcmi – Dissertasiya işi-giriş, üç fəsil və nəticədən ibarətdir. Qəbul olunmuş standartlara əsasən ümumi həcmi 84 səhifədir. Dissertasiya işində 4 cədvəl, 2 sxem, 8 şəkil var.

I FƏSİL

İQTİSADI TƏHLÜKƏSİZLİYİN TƏMİN OLUNMASININ NƏZƏRİ METODOLOJİ ƏSASLARI

1.1. İqtisadi təhlükəsizlik anlayışı və onun təşkilinin nəzəri məsələləri

Hazırkı dövrdə daha da aktual hesab edilən məsələlərdən biri iqtisadi təhlükəsizlikdir. Həm iqtisadi rəqabətin təzahür etdiyi, həm də siyasi arenada baş verən mövcud proseslər təhlükəsizliyin, əl-əlxüsus iqtisadi təhlükəsizliyin önəmini, əhəmiyyətini artırır.

İqtisadi təhlükəsizlik məfhumu (anlayışı) politika (siyasət) və ekonomika (iqtisadiyyat) ilə əlaqəli olan kateqoriyadır. Bu kateqoriya özündə iqtisadi müstəqillik, iqtisadi asılılıq, iqtisadi təzyiqlər, iqtisadi təxribatlar və digər prosesləri və yaxud anlayışları birləşdirir.

İqtisadi təhlükəsizlik milli iqtisadiyyatın dinamik yüksəliş forması, onun cəmiyyətin, dövlətin, fərdin tələbatlarını ödəyə bilməsi üçün münasib olan daxili və xarici şəraitlərin cəmidir. [29, s.77]

Cəmiyyət anlayışını bir “sistem” kimi qəbul etsək, təhlükəsizlik məfhumuna bu tərifə adekvat hesab etmək olar. Belə ki, “cəmiyyət və onun fərqli alt sistemlərinin mikro və makro müdafiəsi, mühafizəsi durumuna və meylinə təhlükəsizlik deyilir”.

Ölkələrin daxili maraqlarının və təhlükəsizliyinin təminatı problemləri dövlətlər, xüsusilə, yenidən müstəqillik statusu əldə edən dövlətlər üçün böyük əhəmiyyət kəsb etməkdədir.

Beynəlxalq aləmə inteqrasiya inkişaf dərəcəsindən asılı olmayaraq dövlətlərin iqtisadi sistemlərini global səviyyədə fəaliyyət göstərən “oyunçuların” güclü rəqabət mübarizəsinə cəlb edir. Bununla əlaqədar olaraq ölkələrin iqtisadiyyatının beynəlxalq mühitə səmərəli adaptasiyası bu gün və sabah milli dövlətlər qarşısında duran və böyük önəm kəsb edən məsələdir. [28, s.85]

İqtisadi təhlükəsizliyin əsas məqsədi ən öncə ölkənin milli marağını qorumaqdan ibarətdir. V.Pankov iqtisadi təhlükəsizlik barəsində yazır: “İqtisadi təhlükəsizlik , iqtisadiyyatın elə bir kateqoriyasıdır ki, həmin duruma ictimai istehsalın normal fəaliyyətinə maneə yaradan, əhalinin qazanılan həyat səviyyəsinə zərər gətirən və buna görə də cəmiyyətdə sosial gərginliyi artıran, həm də ölkənin mövcudluğuna təhlükə törədən hallara qarşı iqtisadiyyatın immuniteti yaranır” [27, s. 250].

Bazar iqtisadiyyatı sisteminin formalaşma və inkişafı zamanı xammal mənbələri, ucuz işçi və satış bazarları qüvvəsi əldə etmək uğrunda dövlətlər arasında mübarizə genişlənmişdir. Bu zaman milli təhlükəsizlik problemi ön plana çıxmışdır. Bu baxımdan milli təhlükəsizlik siyasi anlayışı ilk dəfə 1904-cü ildə ABŞ prezidentinin diplomatik nümayəndəsi ABŞ Konqresində işlətmişdir. O, burada ABŞ-ın Panama kanalını ələ keçirmək məqsədilə onun hərbi təcavüzünə haqq qazandırmağa çalışmış və sübuta yetirmişdir ki, bu hadisə ABŞ-ın milli mənafeyinə uyğundur.

Milli təhlükəsizlik ölkə iqtisadiyyatının habelə, insanların həyat şəraitinin təminatına aid edilir. H.Kissencerə görə milli təhlükəsizlik millətin həyat tələbatının ödənilməsindən ibarətdir. Z.Bjezinski isə milli təhlükəsizliyi hərbi qüdrətə, iqtisadi, siyasi ,sosial,mənəvi inkişaf sahələrinə aid edilir. Bu baxımdan milli təhlükəsizliyin əsas əlaməti diplomatiya və azadlıqdır. Totalitar tipli siyasi rejimlər milləti qorxu altında yaşadır, azad fikir, plüralizmi qadağan edir.

Təhlükəsizliyin təşkil edilməsi üzrə fəaliyyət obyektinin dərk edilməsi ona mürəkkəb sistem kimi baxılmasını tələb edir. Adıçəkilən sistem bir-birilə şaquli vəziyyətdə əlaqədə olan üç səviyyədən ibarətdir;

1. Şəxsiyyətin təhlükəsizliyi.
2. Cəmiyyətin təhlükəsizliyi.
3. Dövlətin təhlükəsizliyi.

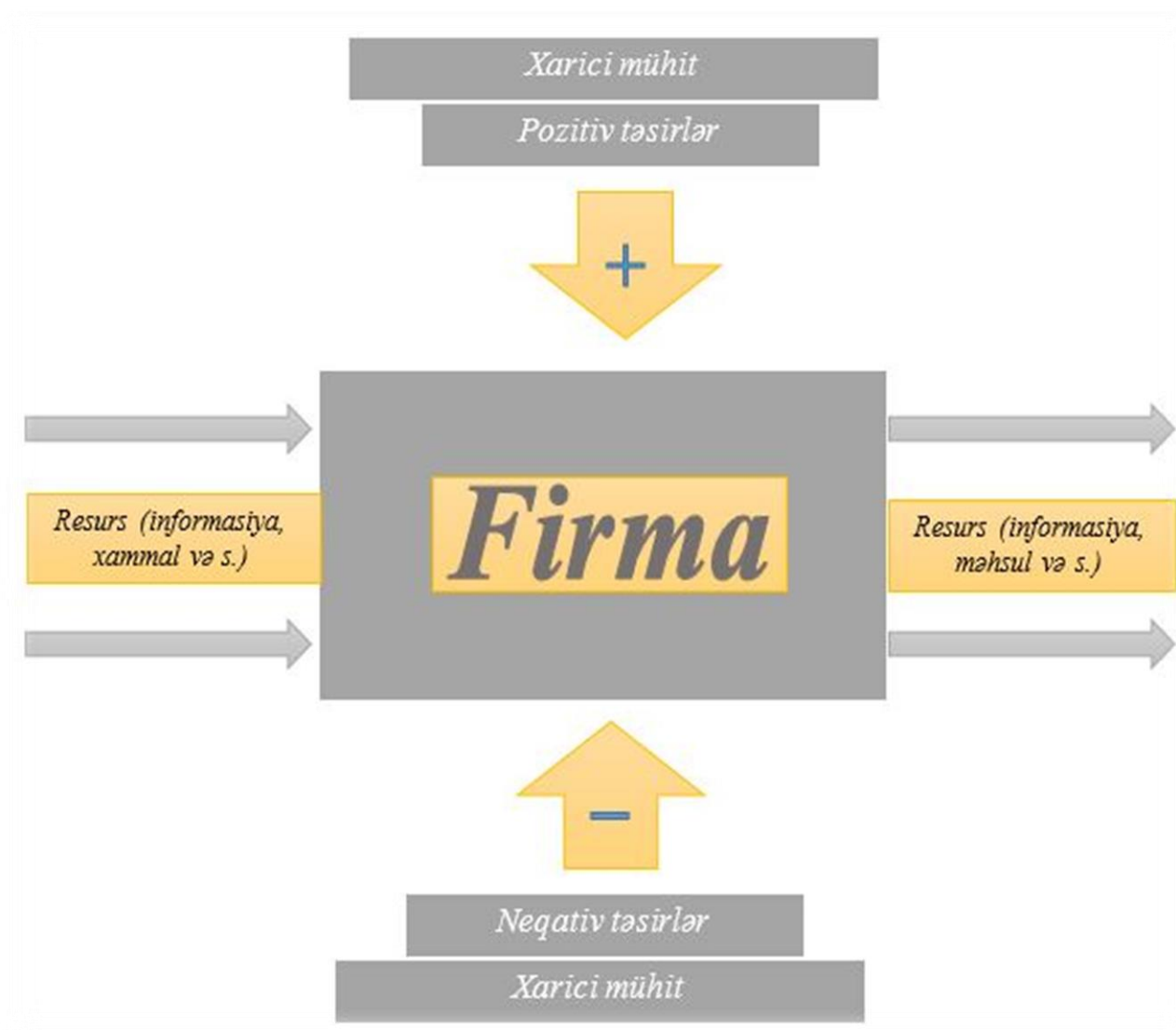
Təhlükəsizliyin təmin edilməsi üzrə fəaliyyət predmetinin başa düşülməsi bu sistemin üfüqi səviyyəsinin müəyyən olunmasına imkan verir. Məsələn: elmi - texniki informasiya, hərbi, siyasi təhlükəsizliyin reallaşdırılması.

Ümumiyyətlə, hər hansı müəssisənin iqtisadi təhlükəsizliyi – indi ki vəziyyətdə və gələcək dövrdə müəssisənin perspektiv təhlükələrin vaxtında önlənməsi və sabit fəaliyyətin reallaşdırılması məqsədilə korporativ resursların ən effektiv istifadəsi üsuludur və ya vəziyyətidir. Müəssisənin iqtisadi təhlükəsizliyinin, iqtisadi təhlükəsizlik səviyyəsinin təzahürü olan keyfiyyət və kəmiyyət göstəricilərinin təhlili ilə müəyyən olunur. Müəssisənin iqtisadi təhlükəsizliyinin dərəcəsi – bu, müəssisənin iqtisadi təhlükəsizlik səviyyəsinin müəyyən kriteriyalar üzrə korporativ resurslardan istifadə vəziyyətinin qiymətləndirilməsidir. Korporativ resurslar müəssisənin rəhbəri və menecerləri tərəfindən biznes hədəflərinin icrası məqsədilə istifadə edilən biznes amilləridir (kapital, informasiya texnologiyaları, insan resursları və s.). Müəssisə iqtisadi təhlükəsizlik səviyyəsinin daha müvəffəqiyyətli olması üçün öz işinin təşkilində əsas funksiyaların maksimal təhlükəsizliyinin təmin olunmasına diqqət etməlidir. Müəssisənin iqtisadi təhlükəsizliyinin təşkili funksiyaları – bir-birindən mahiyyətinə görə əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənən iqtisadi təhlükəsizliyin əsas istiqamətlərinin məcmusudur. Müəssisənin iqtisadi təhlükəsizliyinin təşkili funksiyalarının nümunəvi strukturu:

- maliyyə;
- intellektual və kadr;
- texniki - texnologiya;
- siyasi - hüquqi;
- ekoloji;
- informasiya;
- qüvvət.

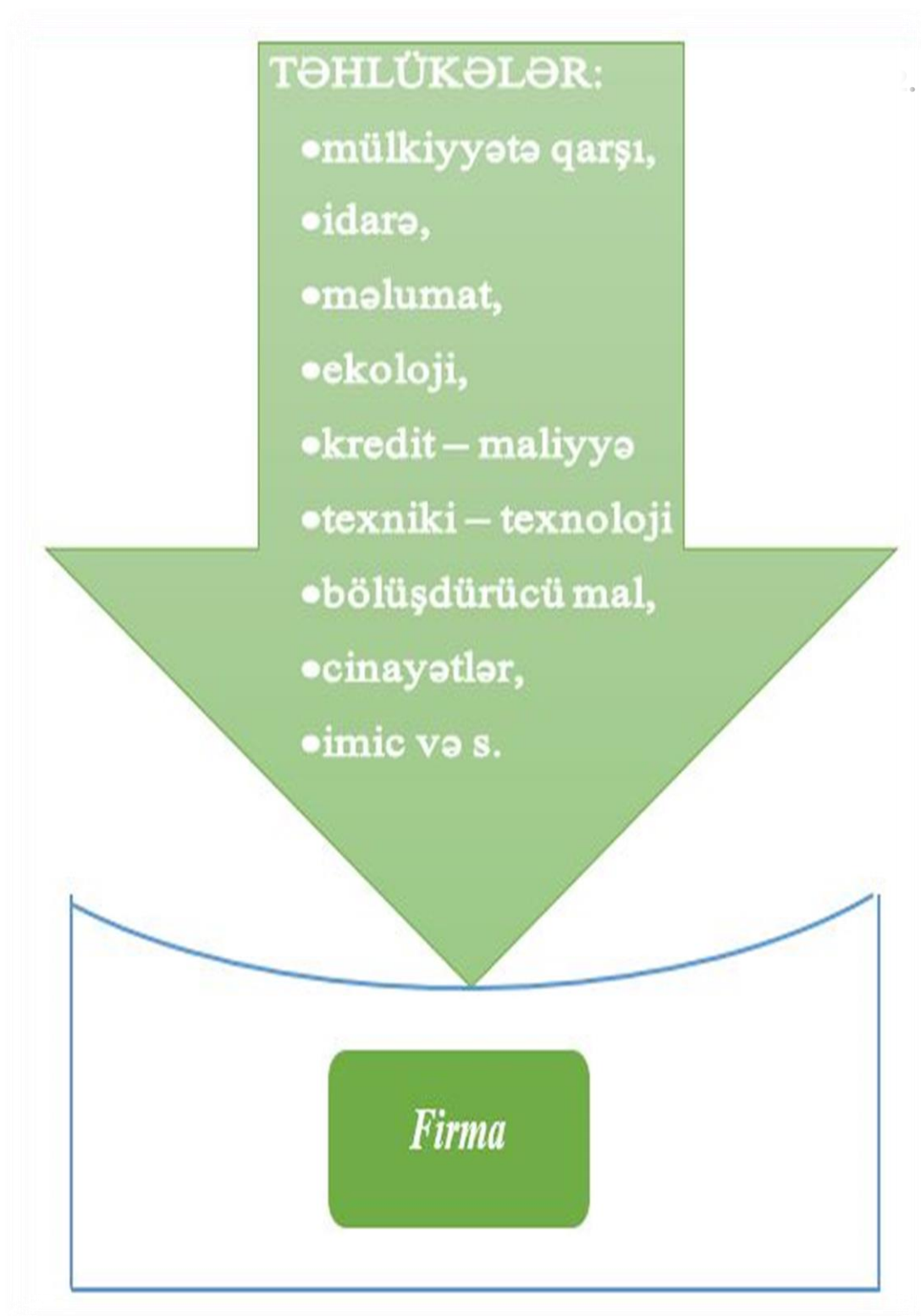
İqtisadi təhlükəsizliyin təşkil edilməsi dövlətin əsas funksiyalarından biridir. Belə ki, dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyi - cəmiyyətin həm ölkə, həm də region səviyyəsində sosial tələbatının təmin olunmasını nəzərə alan sabit vəziyyət və iqtisadi inkişaf prosesində milli, iqtisadi və sosial maraqlarının qorunmasıdır.

Müəssisənin xarici mühitlə qarşılıqlı təsiri modeli

Mənbə: “Ярочкин В.И. Система безопасности фирмы” – bu mənbə əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilib.

İqtisadi təhlükəsizliyin istiqamətləri mahiyyətinə və məzmununa görə bir-birindən tamamilə fərqlənirlər. Məsələn, maliyyə, intellektual və kadr, texnika və texnologiya, siyasi-hüquqi, ekoloji, informasiya. Bunlar müəssisənin iqtisadi təhlükəsizliyinin reallaşdırılmasında müxtəlif funksiyalar yerinə yetirirlər və bunların hər birinin müəssisənin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsində öz yeri və rolu vardır. Müəssisənin iqtisadi təhlükəsizliyini təmininin zəruriliyinin əsas səbəbi onun qarşısında duran vəzifəni yerinə yetirməkdir. [35, s.65]

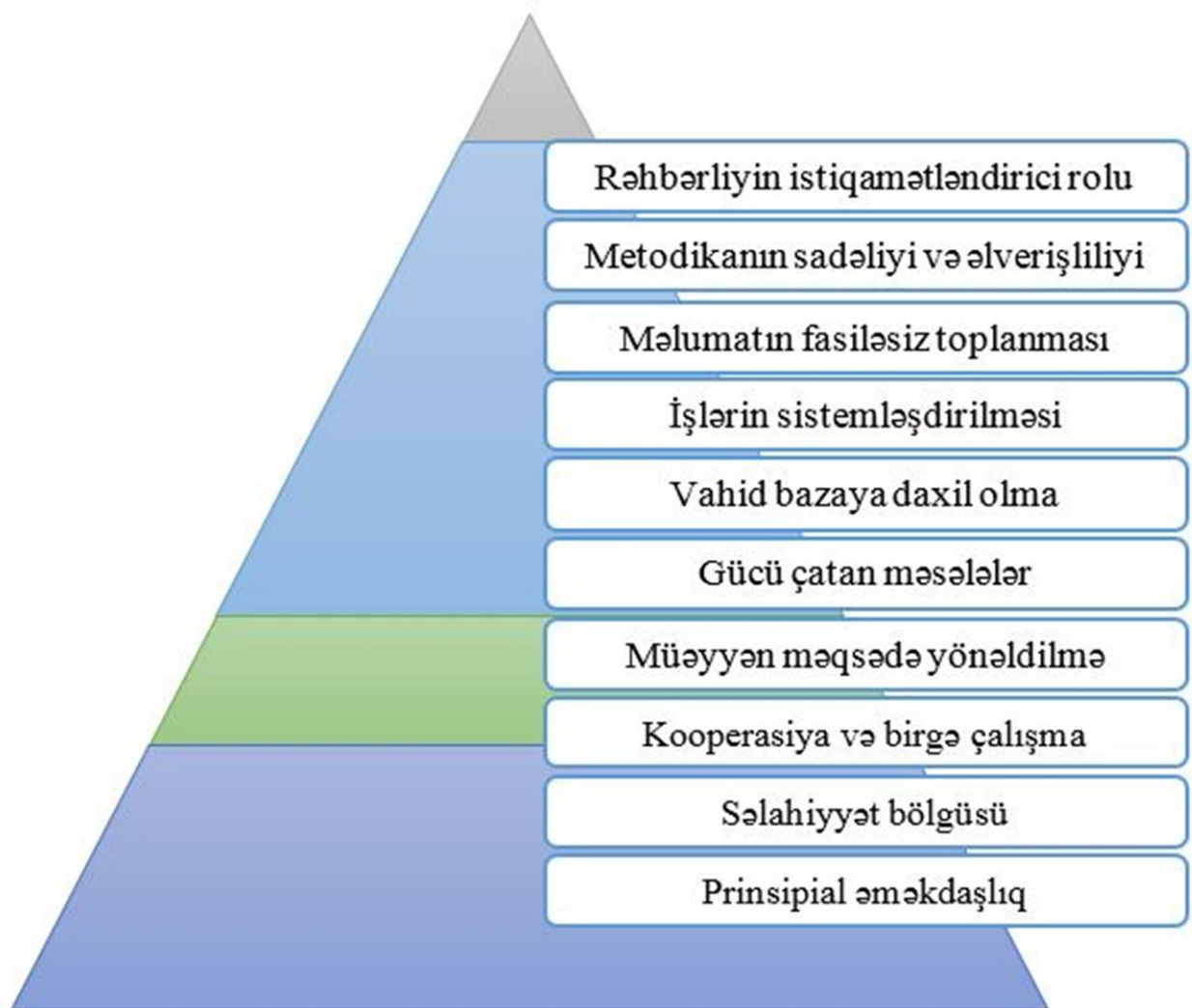
Firmanın qarşılaşa biləcəyi təhlükələr

Mənbə: <http://ekonomika.snauka.ru> [40]

Müəssisənin iqtisadi təhlükəsizliyinin əsas məqsədi cari və gələcəkdə müəssisənin iqtisadi potensialını artırmaq və bunun əsasında onun iqtisadi inkişafını təşkil etməkdir. Müəssisənin korporativ resurslarından daha münasib istifadə etmək üçün müəssisənin iqtisadi məqsədi aşağıdakılardır: müəssisənin sabit maliyyə və heç kəsdən asılı olmamasını təmin etmək; müəssisəni texnoloji asılılıqdan xilas etmək və onun texnoloji potensialının rəqabət qabiliyyətini artırmaq; menecmentin yüksək səmərəliliyi; müəssisənin işçi heyətinin ixtisas səviyyəsini yüksəltmək; kommersiya sirrini saxlamaq və s. [33]

Şəkil 1.3.

İqtisadi təhlükəsizlik xidmətinin uğur faktorları

Mənbə: Ярочкин В.И. Система безопасности фирмы [34]

Milli təhlükəsizlik məvhumu iqtisadi təhlükəsizlik anlayışından genişdir. Çünki milli təhlükəsizliyə hərbi, informasiya, ekoloji, enerji təhlükəsizliyi və s. aiddir. İqtisadi təhlükəsizliyin mahiyyətini aydınlaşdırmaq üçün, hazırda onun “dayanıqlıq və “inkişaf” terminləri ilə qarşılıqlı əlaqəsi nəzərdən keçirilir.

İnkışafın dayanıqlığı və iqtisadi təhlükəsizlik anlayışlarının bir-birini tamamlaması onların şərhində müxtəlif yanaşmalarda da öz əksini tapır. Dayanıqlıq sözün geniş mənasında sabitlik, daimilik, itki və zərərlə əlaqədar olan risklərə məruz qalmamaqdır. Maliyyə dayanıqlığı maliyyənin balanslaşdırılmasında, aktivlərin kifayət qədər likvidliyində, zəruri ehtiyatların mövcudluğunda ifadə olunan sabitlikdir. Dayanıqlı inkışaf dedikdə, elə inkışaf nəzərdə tutulur ki, indiki nəsillərin tələbi ödənilir, lakin gələcək nəsillərin maraqları təhlükə altına alınmır. Qlobal səviyyədə dayanıqlı inkışaf müxtəlif səviyyəli iqtisadi sistemlərdə dinamik müvazinətin gözlənilməsini tələb edir. İqtisadi sistemlərin dinamik müvazinəti onların inkışafı prosesində müəyyən nisbətlərin gözlənilməsini tələb edir. Bundan belə bir nəticə almaq olar ki, iqtisadi sistemin fasiləsiz inkışafı üçün sistemin mühit ilə təkcə maddi, enerji və informasiya mübadiləsi deyil, həmin mübadiləni təmin edən xarici mühit də qorunub saxlanmalıdır [9, s.82].

Dayanıqlı inkışaf konsepsiyasının əsas ideyası sosial-iqtisadi inkışaf üçün şərait və mexanizmlərin yaradılmasıdır. “Dayanıqlı” inkışafın özünəməxsus cəhəti onun bütün amillərlə sıx qarşılıqlı əlaqədə və qarşılıqlı asılılıqda olmasıdır. Hər hansı sahədə tarazlığın pozulması inkışaf sisteminin bütövlükdə dayanıqlığını pozur. Müxtəlif elementlərin sabit vəziyyəti və inkışaf qabiliyyəti nə qədər davamlıdırsa, inkışaf dayanıqlığı da bir o qədər uzunömürlüdür.

Müxtəlif rus alimləri tərəfindən iqtisadi təhlükəsizlik məfhumuna fərqli yanaşmalar (anlayışlar) cədvəl 1.1-də ehtiva olunmuşdur.

Cədvəl 1.1

İqtisadi təhlükəsizlik məfhumuna fərqli yanaşmalar

В.И. Ярочкин	Dövlətin və hər hansı istənilən müəssisənin xarici və daxili təhlükələrdən müdafiəsini təmin edən xüsusi orqanlar tərəfindən təşkil olunmuş müxtəlif xidmətlər, vasitələr, metodlardan ibarətdir.
Е. Олейников	Cari dövrdə və gələcəkdə iqtisadi təhlükələrin aradan qaldırılması və müəssisənin sabit fəaliyyətinin təmin olunması üçün korporativ resurslardan ən effektiv istifadə formasıdır.
Г.Б. Клейнер	Mövcud təsərrüfat subyektinin vəziyyəti, müəssisənin vacib komponentli strukturunun və fəaliyyətinin arzu olunmayan dəyişikliklərdən yüksək dərəcəli təhlükəsizliyi ilə səciyyələnir.

Mənbə: <http://ekonomika.snauka.ru> [40]

İqtisadi təhlükəsizlik və dayanıqlı inkişaf anlayışlarına fərqli münasibətləri nəzərdən keçirək:

“Dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyi dedikdə, ilk öncə iqtisadiyyatın və onun qurumlarının elə durumu başa düşülür ki, bu ictimai maraqları müdafiə etməyə, yürüdülmən siyasətin sosial yönümlüyünə, iqtisadiyyatın, ölkənin müdafiə qabiliyyətinin tələb olunan səviyyədə olmasına imkan versin”.

İqtisadi təhlükəsizlik sosial-iqtisadi vəziyyətin dayanıqlığının şərtlərindən biridir. İqtisadiyyatın dayanıqlığı maliyyə sisteminin dayanıqlığına əsaslanır. Bu ümumi göstərici bank sistemi, büdcə kəsirinin səviyyəsi, milli valyuta, əmanətçilərin maraqlarının müdafiəsi, qızıl-valyuta ehtiyatı, maliyyə, qiymətli kağızlar, daxili və xarici borcun miqdarı ilə müəyyənləşdirilir. Belə ki, iqtisadiyyatın vəziyyəti əsasən maliyyə kredit sisteminin təşkili və sabitliyin səviyyəsi ilə müəyyənləşir. [18, s.45]

Maliyyə təhlükəsizliyi sisteminin konsepsiyası nəinki maliyyə sisteminin, həmçinin Ölkənin bütövlükdə iqtisadi-maliyyə sisteminin elementlərinin təhlükəsiz

fəaliyyətini özündə birləşdirməlidir. Belə ki, iqtisadiyyatda maliyyə və büdcə resurslarının dövriyyəsinin şəffaflığı lazımı səviyyədə təmin olunmalı, maliyyə resursları real sektora yönəldilməli, kapitalın xaricə böyük axınına yol verilməməli, dinamik inkişaf nəticəsində sabit iqtisadi artıma nail olunmalıdır. İqtisadi təhlükəsizliyin mahiyyətinə münasibətdə müxtəlif səviyyələrin xüsusiyyətlərinin önə çəkilməsi hallarına rast gəlinir. Ümumiyyətlə, iqtisadi təhlükəsizlik dedikdə:

- dövlətin yaratdığı ölkə iqtisadiyyatına xarici və daxili təhlükələr nəticəsində vurula biləcək zərərlərin qarşısını almağa təminat verən şərait;
- firmanın, müəssisə və təşkilatların mənfədi, gizli iqtisadi məlumatların axınının, yayılmasının, kommersiya sirrinin pozulmasının, iqtisadi təxribatlar törədilməsinin qarşısının alınması anlaşılır.

İqtisadi təhlükəsizliyin daha geniş şərtləri də diqqətəlayiqdir. İqtisadi təhlükəsizlik ölkənin siyasi –iqtisadi, sosial, hərbi və s. sferasında normal səviyyəni və ümumilikdə iqtisadi inkişaf dərəcəsini təmin edən, iqtisadiyyatını daxili və xarici mənfədi tərəflərdən müdafiə edən iqtisadi durum və ya hakimiyyət institutları tərəfindən ölkə iqtisadiyyatının milli maraqlarının müdafiə olunması, həmçinin cəmiyyətin sosial iqtisadi sabilliyin təmin etmək üçün yaratdıqları mexanizmdir. [17, s.166].

İqtisadi təhlükəsizliyin əsas məqsədi vətəndaşların sosial-iqtisadi tələbləri və maraqları çərçivəsində optimal əmək məsrəfləri ilə ətraf-mühitin, təbii resursların mühafizəsi baxımından ölkənin davamlı iqtisadi inkişafının təminindən ibarətdir.

“Ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyi”, “iqtisadi təhlükəsizlik hədləri” adlanan və konkret şəraitdə sosial-iqtisadi inkişafın məqbul dərəcəsini əks etdirən, müəyyən meyarlara əsaslanan kəmiyyət və kəmiyyət göstəriciləri ilə səciyyələndirilir.

1. Milli iqtisadiyyatın davamlı olaraq geniş təkrar istehsal rejimində fəaliyyətini göstərmək iqtidarında olması və dünya təsərrüfatı sistemində səmərəli inteqrasiya olunması;

2. Ölkənin tədiyyə balansının və maliyyə sisteminin dayanıqlılığı və s

1.2. İqtisadi təhlükəsizliyin qiymətləndirmə metodları

İqtisadi təhlükəsizliyin qiymətləndirilmə prosesi çoxsaylı və müxtəlif xarakterli amillərin təsirini müəyyənləşdirməyi tələb edir.

Dövlət iqtisadi təhlükəsizliyin hədd göstəricilərinin (indikatorlarının) ölkənin iqtisadi maraqları səviyyəsində müəyyənləşdirilməsini zəruri hesab edir. Dövlətin iqtisadi maraqlarına, əsasən, aşağıdakılar daxildir:

- dayanıqlı maliyyə sistemi;
- istənilən şəraitdə zəruri iqtisadi proseslərin dövlət tərəfindən tənzimlənməsinin təmin edilməsi;
- idxaldan asılı olmayan geniş təkrar istehsal qabiliyyəti;
- sosial-siyasi sabitliyə adekvat səviyyədə əhalinin yaşayışının təmin edilməsi.

Ölkənin milli maraqlarına cavab verən iqtisadi mühitin yaradılması, iqtisadi təhlükəsizliyin hədd göstəricilərini müəyyənləşdirməyi tələb edir. Müvafiq ədəbiyyatda iqtisadi təhlükəsizliyin hədd göstəricilərinin qruplaşdırılmasına fərqli yanaşmalar vardır. [16, s.220]

İqtisadi təhlükəsizliyin birinci qrup hədd göstəriciləri istehsal sferasını əhatə etdiyi üçün burada ÜDM-in həcmi, adambaşına düşən ÜDM-in kəmiyyəti müəyyənləşdirilməlidir.

ÜDM istehsalı 2015-ci il ərzində ötən illə müqayisədə azalaraq 59,987milyard manat olmuşdur. Əlavə dəyərin 41,5%-i sənaye sahələrində, 12,5%-i tikinti kompleksində, 5,3 %-i kənd təsərrüfatında, 4,5%-i nəqliyyatda, 9,9%-i ticarət və pullu xidmət sahələrində, 1,8%-i rabitədə, 17,0%-i digər sahələrdə istehsal olunmuşdur.

Adambaşına 6264.1 manat əlavə dəyər istehsal edilmişdir. ÜDM istehsalı qeyri-neft sahələrində 7,0% artım göstərmiş, neft sahəsində isə 2,9 azalma müşahidə olunmuşdur.

Ümumi daxili məhsul göstəriciləri

Göstəricilər	2015-ci ildə faktiki, milyon manat	2015-ci il 2014-cü ilə nisbətən, faizlə
ÜDM	59,987	97,8
Həmçinin qeyri-neft ÜDM-si	33 226,6	107,0
Sənaye məhsulu	34 679,1	99,3
Həmçinin qeyri-neft sənayesi	6 578,8	106,9
Əsas kapitalla yönəldilmiş vəsaitlər	17 615,8	98,3
Həmçinin qeyri-neft sektoruna	11 651,6	91,0
Kənd təsərrüfatı məhsulu	4 877,8	97,4
Nəqliyyat sektorunda yük daşınması, mln. ton	234,1	101,9
Həmçinin qeyri-neft yüklərinin daşınması	112,0	103,4
İnformasiya və rabitə xidmətləri	1 620,0	115,1
Pərakəndə ticarət dövriyyəsi	22 001,7	110,0
Əhaliyə göstərilən pullu xidmətlər	7 016,4	107,2
Dövlət büdcəsinin gəlirləri	17 168,9	97,1 ^{xx)}
Dövlət büdcəsinin xərcləri	15 096,9	94,3 ^{xx)}
Dövlət büdcəsinin profisiti	2 072,0	-
Əhalinin gəlirləri	39 360,7	104,8
Əhalinin hər nəfərinə düşən gəlirlər, manat	4 180,5	103,5
Orta aylıq əmək haqqı, manat	442,1	105,4 ^{xx)}
İstehlak qiymətlərinin indeksi	X	101,4
Statistika məlumatı¹⁾:		
Xarici ticarət dövriyyəsi, mln. ABŞ \$	36 692,1	95,3 ³⁾
o cümlədən:		
İxrac	28 580,0	99,3 ³⁾
ondan qeyri-neft məhsulu ixracı	1 569,6	98,9 ³⁾
İdخال	8 112,1	83,0 ³⁾
Gömrük məlumatı²⁾:		
Xarici ticarət dövriyyəsi, mln. ABŞ \$	28 825,6	93,4 ³⁾
o cümlədən:		
İxrac	20 713,5	98,0 ³⁾
İdخال	8 112,1	83,0 ³⁾

Mənbə: Azərbaycan statistik göstəriciləri Bakı 2015 – bu mənbə əsasında müəllif tərəfindən tərtib olunub.

Birinci qrup hədd göstəriciləri içərisində istehsalın strukturu və daxili istehsalda idxalın payını xarakterizə edən göstəricilər böyük rol oynayır. Əhalinin istehlak malları içərisində emaledici sənaye və maşınqayırma məhsullarının payı yüksəkdir. İdxalın payını müəyyənləşdirən hədd göstəricilərini, istehsalın strukturu və daxili istehsalın vəziyyətini müəyyənləşdirmək üçün onlardan istifadə etmək məqsədəuyğundur.

Cədvəl 1.3

ÜDM-in artım sürəti, əvvəlki ilə nisbətən, (faizlə)

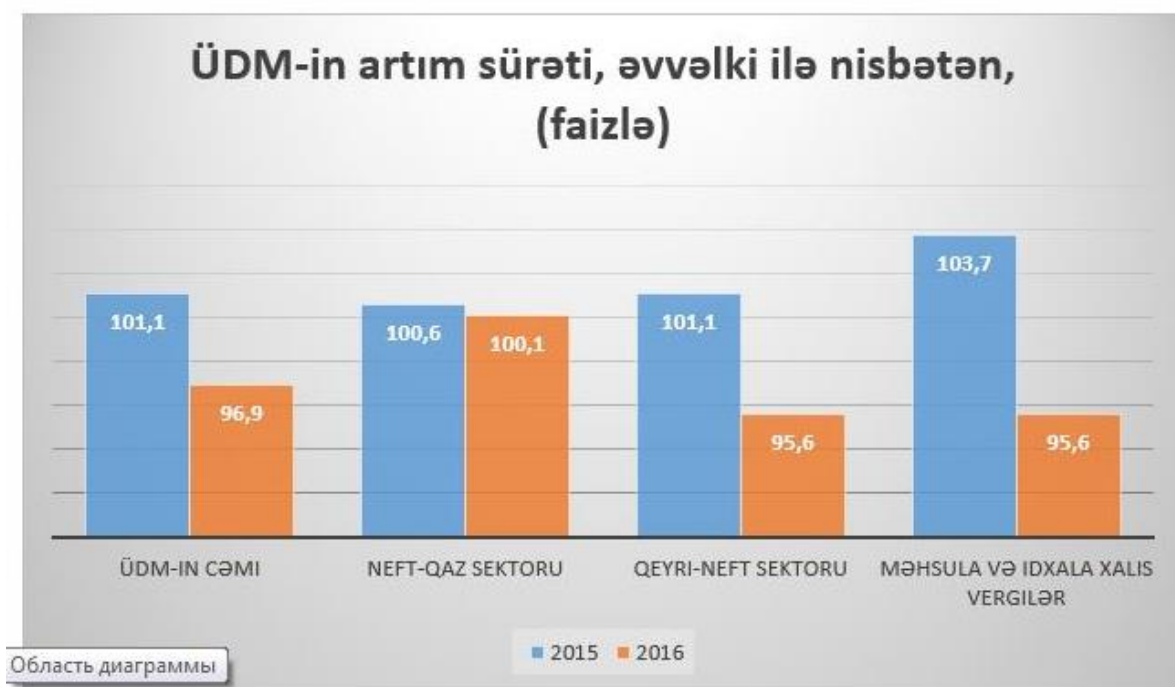
İllər	ÜDM-cəmi	Neft-qaz sektoru	Qeyri-neft Sektoru	Məhsula və idxala xalis vergilər
2005	126.4	166.3	108.3	107.9
2006	134.5	163.2	111.9	110.9
2007	125.0	136.8	114.4	111.1
2008	110.8	106.8	115.9	115.6
2009	109.3	114.0	103.7	101.8
2010	105.0	101.8	107.9	108.2
2011	100.1	90.7	109.4	108.3
2012	102.2	95.0	109.7	106.9
2013	105.8	101.0	110.0	108.5
2014	102.8	97.1	107.0	104.9
2015	101.1	100.6	101.1	103.7
2016	96.9	100.1	95.6	95.6

Mənbə: <http://www.azstat.org> saytının məlumatlarına əsasən müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir [43]

Cədvələ əsasən, ÜDM-in cəmi 2015-ci il üzrə 2016-cı ildə 4,2% azalaraq 96,6% olmuşdur. Həmçinin, neft-qaz sektoru üzrə göstərici 2016-cı ildə 2015-ci ilə nisbətdə 0,5% azalaraq 100,1% olmuşdur. Qeyri-neft sektoru üzrə rəqəmlərə diqqət etsək, görürük ki, bu sahə üzrə də artım tempində azalma olmuşdur. Belə ki, 2015-ci ilə müqayisədə artım tempi 2016-cı ildə 5,5% azalaraq 95,6%

olmuşdur. Növbəti, məhsula və idxala xalis vergilərdə də 2016-cı ildə enmə müşahidə olunmuşdur. Yəni, 2016-cı ildə 2015-ci ilə nisbətə 8,1% azalaraq 95,6% göstərilmişdir.

Şəkil 1.4. ÜDM-in artım sürəti

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Statistik göstəriciləri əsasında müəllif tərəfində hazırlanıb

İdxaldan asılılığın zəiflədilməsi üçün dövlət aşağıdakı təxirəsalınmaz tədbirləri görməlidir:

- xaricdən gətirilən malları əvəzləyən istehsalçıların dövlət səviyyəsində dəstəklənməsi;
- idxaldan müdafiəyə ehtiyacı olan iqtisadi sahələrin müəyyənləşdirilməsi;
- idxalın diversifikasiyası;

İkinci qrup hədd göstəriciləri əhalinin həyat səviyyəsini əhatə edir. Burada əhalinin ömür müddəti, işsizlik, maksimum və minimum gəlirlərin nisbəti göstəricilərdən istifadə edilir.

İslahatlar dövrü postsovet məkanında cəmiyyətin təbəqələşməsini dərinləşdirmişdir. Məlumdur ki, elə bir dövlət yoxdur ki, orada hamı zəngin yaşasın. Əgər əhalinin 30%-i kasıb, 70%-i yaxşı yaşayırsa, demək ölkə yaxşı yaşayır və əksinə. MDB məkanında 10% yüksək gəlirli əhali ilə 10% ən aşağı səviyyədə yaşayan əhalinin gəlirlərində fərq 13-14 dəfədən çoxdur. Ekspertlər tərəfindən təbəqələşmənin səbəbi nə ixtisaslı əməklə, nə də onun məhsuldarlığı ilə birmənalı izah edilmir.

Müəyyən hadisələrin baş verməsinə və proseslərin gedişinə obyektiv qiymət vermək baxımından onları hərtərəfli təhlil etmək vacibdir ki, bu istiqamətdə nəzərə alınmayan səhvlilər minimuma endirilə bilsin. Normal inkişaf edən dövlətlərin araşdırmaçıları belə qənaətə gəlirlər ki, il ərzində ictimai əmək məhsuldarlığında 5% artım müşahidə edilsə, ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin təşkil olunmasından söz açmaq olar. [15, s.177]

Amma bu kriteriya respublikamız üçün məqbul görülməz. Çünki, Azərbaycan tranzit ölkələr qrupuna aiddir. Tranzit ölkələrdə ənənəvi sosial,iqtisadi və siyasi quruluşdan yeni quruluşa keçid müxtəlif konsepsiya və modelin tətbiq olunması ilə səciyyələnir, həm də bu proses hələ sonlanmışdır.

Bundan əlavə, bu prosesdə ölkəmizin qarşılaşdığı problemlər həmin kateqoriyaya daxil edilən bütün dövlətlərdə yaşanan problemlərdən daha mürəkkəb xarakterə malikdir.

Onu da vurğulayaq ki, bu kriteriyanın tətbiq edildiyi ölkələrdə onun azfaydalı olduğu aşkar edilib, yəni adıçəkilən kriteriya sistemin iqtisadi təhlükəsizliyini qiymətlən-dirmək məqsədilə aparılan araşdırmalar üçün yetərli deyil. Buna səbəbiyyət verən amillər isə aşağıdakılardır:

1. Bu göstəricilərlə hesablamalar anında bir çox səhvlər və dəqiq olmayan məlumatlar alınır;
2. Müxtəlif dövlətlərdə xalq təsərrüfatının xüsusiyyətlərini və strukturunu əks etdirməkdə problemlər yaşanır;
3. Fərqli ölkələrdə sərvətin və gəlirin bölgüsü xüsusiyyətlərini və xarakteristikasını dolğun göstərmə ehtimalı çox aşağı səviyyədədir;

4. Bu zaman mövcud təsərrüfat sahələri arasındakı fərqlilikləri kifayət qədər nəzərdə saxlamaq müşkül olur, əmtəə - pul münasibətlərinin hegemonluğu şəraitində istehsal edilən məhsulun əksəriyyəti istehlak bazarları vasitəsilə yox, məhsulun əhəmiyyətli hissəsi ailinə təsərrüfatından birbaşa şəxsi istehlaka daxil edilir;

5. Adıçəkilən göstərici üzrə hesablamalar aparanda və ya müqayisə edildikdə dünya ölkələrinin təbii -iqlim şəraitinin fərqliliyi üzündən uyğunsuzluqlar müşahidə edilməkdədir;

6. Ölkə milli gəlirinin artım tempi göstəricisi ilə hesablama apararkən milli valyutanın dövrəliyinin fərqli olması bir çox anlaşılmazlıq yaradır.

Ölkələrin iqtisadi təhlükəsizliyini müəyyənləşdirmək üçün çoxlu ümumi və sınaqdan çıxarılmış metodlar mövcuddur. Bunlardan biri də vacib makroiqtisadi göstəricilərdir, onlar öz əhəmiyyətlik dərəcəsinə görə başqa iqtisadi göstəricilərdən daha geniş əhəmiyyətə malikdir. Digəri isə tədqiq edilən proseslərin kəmiyyət və keyfiyyət kateqoriyalarının ekspert qiymətləndirməsi metodudur. Müəyyən bir sahənin problemlərini tam bilən şəxslərdən ekspert qrupu təşkil edilir və onlar əsas göstəricilər qrupunu hərtərəfli araşdırdıqdan və öyrəndikdən sonra müəyyən fikirə sahib olurlar. Ölkə iqtisadi təhlükəsizliyinin dərəcəsi bal sistemi vasitəsilə qiymətləndirilir. Müəyyənləşmiş nəticələr əsasında həm bütün ölkənin, həm də ayrı-ayrı sahələrin iqtisadi təhlükəsizlik dərəcələri təhlil edilir və bunun əsasında ölkə iqtisadi təhlükəsizliyinin siyasəti müəyyən edilir. [2, s.111]

Hər hansı bir dövlətin iqtisadi təhlükəsizlik səviyyəsini qiymətləndirilərkən həmin dövlətin iqtisadi səviyyəsi, dövlətin keçdiyi inkişafın yolu, geoiqtisadi, geostrateji və digər xüsusiyyətlər nəzərə alınmaqla bərabər, iqtisadi təhlükəsizliyin qiymətləndirilməsinin ümumi metodlar qrupu da tətbiq edillir. Bunlar əsasən aşağıdakı metodlardır:

- ssenarilərin təhlil olunması və emal olunması metodu;
- optimal, ən düzgün metod;
- faydalılıq metodu;

- nəzəri-oyun metodu;
- qeyri-səlis sistem nəzəriyyələri metodu;
- çoxmeyarlı statistik təhlil metodu [30].

Dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyinin vəziyyətinin öyrənilməsi və təhlükəsizliyin təmin edilməsində ssenarilərin təhlili və emal olunması metodu vacib əhəmiyyətə malikdir. Bu metodun mahiyyəti dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyini təmin etmək və onun nəzəri bazisini işləyib hazırlamaq məqsədilə etibarlı materialların cəmini verməklə ölçülür. Bu sənədlərin təhlil-təsvir xarakteri daşdığı məlumdur, amma burada ardıcılıq olduğu üçün gələcək inkişafı müəyyənləşdirmək üçün nəzəri maddələr və ümumi qanunauyğunluqlar yaratmaq mümkün hesab olunur. Metodun mahiyyəti əsasən ondan ibarətdir ki, yüksək səviyyəli mütəxəssislərə - ekspertlərə fərqli istiqamətlərdə olan irimiqyaslı və ağır sosial, iqtisadi və ümumi-iqtisadi çətinliklərin həllində mövcud riyazi vasitələrdən istifadəyə imkan verir.

İqtisadi təhlükəsizliyin vacib problemlərindən makroiqtisadi səviyyələrdə əsas göstəricilərin və kriteriyaların müəyyənləşdirilməsidir. Bu göstəricilər təhlükəsizliyin risk kateqoriyasıyla sıx əlaqəlidir. Risk kateqoriyasından istifadə olunması iqtisadi təhlükəsizliyin idarə olunmasının səmərəliliyini yüksəldən ünsürlərdən biridir. Bu, xüsusən indiki dövrdə, inzibati-iqtisadi sistemdən bazar iqtisadi sisteminə keçid zamanı vacib əhəmiyyət kəsb etməkdədir. Cəmiyyətin sosial proseslərinin idarə olunması sahəsində dövlətin öhdəliklərinin bir hissəsinin yerli qurumlara verilməsi təhlükəsizliyin təmininin riskini artırmaqdadır.

İqtisadi təhlükəsizlik siyasətində risk konsepsiyasında iqtisadi təhlükəsizliyin iki ünsürü cəmləşir:

1. Riskin qiymətləndirilməsi;
2. Risklərin idarəsi.

Risklərin qiymətləndirilməsi əsasən müşahidəçi, ehtimal, mümkünlük kimi xarakterlərə malikdir. Risklərin idarəsi sosial-iqtisadi vəziyyətləri qabaqlamaq mənasına gəlir. Təhlükəni öncədən görmək, nəticələri yumşaltmaq və ya qarşısını almağın mümkünlüyü baxımından risk konsepsiyasının əhəmiyyətlik dərəcəsi

yüksək qiymətləndirilir. Burdan belə nəticə çıxarmaq olar ki, iqtisadi təhlükəsizliyin qiymətləndirilmə səviyyəsi risk ünsürlərinin təhliliylə sıx əlaqəlidir və bu zaman zərər konsepsiyasının istifadəsi zəruri amildir. Bu gözlənilən və gözlənilməyən təhlükələrin qarşısının alınmasında vacib əhəmiyyət daşıyır.

Risk konsepsiyasının əksi olaraq etibarlılıq konsepsiyasını göstərmək olar. Etibarlılıq qiymətləndirilməsi konsepsiya olaraq risk konsepsiyası kimi ekspert və ehtimal xarakterlərini daşıyır. Hər hansı ölkənin iqtisadi təhlükəsizlik dərəcəsi belə demək mümkündürsə, tam olaraq ekspert metodu vasitəsilə qiymətləndirilməkdədir.

Etibarlılıq və riskin qiymətləndirilməsi metodlarından bəzilərinə nəzər salaq:

Ümumi iqtisadi sahədə iqtisadi təhlükəsizliyin səviyyəsinə təsir göstərən ünsürlərə ÜDM- in baza göstəricisinə nəzərən aşağıya düşməsi, faizlə dövlətin xaricdən gətirilən ərzaq-mal məhsullarından asılılıq dərəcəsi, ixrac edilən məhsulların içində yüksək texnologiyaya əsaslanmış məhsulların xüsusi həcmi, ümumi daxili məhsulun hansı hissəsinin elmin inkişafına istiqamətləndirilməsi və s. aiddir. Bu göstəricilər ilə ölkəmizin indiki vəziyyətini normal, orta səviyyəli inkişaf etmiş ölkələr ilə müqayisə etsək, respublikamızın iqtisadi təhlükəsizliyinin aşağı olduğunu müşahidə edərik.

Ölkələrin iqtisadi təhlükəsizlik göstəricilərinin digərləri aşağıdakılardır: minimum və orta əmək haqqı nisbəti, yoxsulluq həddində olan əhalinin kəmiyyəti, işsizlik dərəcəsi, hər yüz min əhali sayına düşən cinayətkarların say miqdarı, doğulanlar və ölənlərin sayının biri-birinə nisbəti, hər bir yüz min nəfərin içində psixi xəstəliyi olan şəxslərin miqdarı və s.

Ölkə üzrə iqtisadi təhlükəsizliyin təşkil edilməsinin bir göstəricisi də ölkənin sahib olduğu siyasi sabillikdir. Bu da əhalinin məhz hakimiyyət orqanlarına etibarlılıq dərəcəsindən və bəzi digər qanuni hadisələrdən asılıdır. Əgər dövlətin idarəsi ilə məşğul olanların böyük qismi ədalətsizliklə işlərini görürlərsə və rüşvətxorluq, korrupsiya axınına qoşulurlarsa, onda əhalinin onlara olan inamında

problem yaranmağa başlayır. Belə anlarda ölkədə siyasi sabillik ola bilməz. Hakimiyyət orqanlarının qeyri-qanuni yolla iqtidarı ələ keçirməsi, özlərinin şəxsi mənafeələrini ölkə mənafeyindən üstün tutmaları, buna görə də əksər qisim əhəlinin onlara olan inamının itirilməsi ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyi yolunda alınan ən böyük yaradır.

Riskin qiymətləndirilməsi birbaşa global risklərin sayından, ölkədə olan siyasi- iqtisadi sabitlikdən, həmçinin daxili iqtisadi və xarici riski şərtləndirən idxal və ixracın ümumi amillərindən asılıdır.

Milli iqtisadi təhlükəsizliyin qiymətləndirilmə metodlarından biri də kəmiyyətə qiymətləndirilmə metodudur. Adıçəkilən metod vasitəsilə ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin qiymətləndirilməsi üçün ekspertlər qrupun yaradılması lazımdır. Onlar il ərzində bir-neçə dəfə bir yerə toplaşır, fərqli metodların köməyi ilə ölkənin siyasi-iqtisadi şəraitini araşdırır və müzakirə edirlər. Onların arasında anketlər paylanır, hər biri digərindən xəbərsiz öz əldə etdiyi nəticəni orda yazır. Suallara verilən cavablar faiz-bal şkalası ilə qiymətləndirilir. Həmçinin, suallara bir çox variant vasitəsilə qiymət verilir. Burada yalnız həmin ölkənin yox, həmçinin xarici ölkə ekspertləri də iştirak edirlər. Normal halda hər bir sual aşağıda göstərilən qaydada qiymətləndirilir [28, 250 s]

- 0- qəbul olunmaz;
- 1- pis;
- 2- kafi;
- 3- yaxşı;
- 4- çox yaxşı.

1.3. İqtisadi təhlükəsizliyin əsas göstəriciləri və müxtəlif sahələr üzrə normalar

İqtisadi təhlükəsizliyi təhlil etmək çox mürəkkəb bir prosesdir. Bunun üçün saysız-hesabsız göstəriciləri nəzərdən keçirmək lazım gəlir. Bunun da əsas səbəbi iqtisadiyyatın mürəkkəb ictimai sistem olmasıdır. Buradan belə nəticə alınır ki, bütün göstəriciləri nəzərə almaq mümkün deyil, əgər mümkün olsa belə bu istənilən nəticəni verə bilməz. Ona görə də elə göstəricilər seçilməlidir ki, onu müəyyən etməklə digər iqtisadi təhlükələrin də qarşısını almaq, iqtisadi təhlükənin son həddə olmasını bilmək mümkün olsun. Məsələn, “Azərbaycanın statistik göstəriciləri 2015” məcmuəsində 860-a qədər statistik rəqəmlər ölkəmizin sosial,iqtisadi və siyasi həyatını özündə təcəssüm etdirir. İl ərzində Azərbaycanın sosial,iqtisadi inkişafını proqnozlaşdıran 300-ə qədər göstəricilər var. Buna görə də iqtisadi təhlükəsizliyi təmin etməyi öyrənən subyekt aşağıdakı xüsusiyyətləri özündə əks etdirən göstəriciləri seçməlidir: [4]

1. İqtisadi təhlükəni törədə bilən göstəricinin kəmiyyət forması;
2. İqtisadi təhlükənin qabaqcadan hiss edilməsi; iqtisadi təhlükəni qabaqcadan duymaq lazımdır ki, cəmiyyəti, dövləti və bazar subyektlərini xəbərdarlıq etmək imkanı olsun. Belə olduqda dövlət makroiqtisadi siyasətində bunu nəzərə alır, təhlükənin qarşısını almaqdə üçün lazımi tədbirlər görür və nəticədə son hədd səviyyəsində olan iqtisadi təhlükə reallaşa bilmir, təhlükənin qarşısı alınır. Buna görə də təhlükəsizlik anlayışı nisbi iqtisadi kateqoriyadır.

Azərbaycan həm keçid iqtisadiyyatlı, həm də inkişaf etməkdə olan kiçik dövlətlər qrupuna daxil olduğuna görə Rusiya Federasiyasına nisbətən keçid dövründə daha böyük problemlərlə üzləşmişdir. Azərbaycanın mühüm geopolitik və geoiqtisadi məkanda yerləşməsi, Ermənistanla zorla müharibəyə cəlb olunması keçid dövrünün ziddiyyətlərini daha da dərinləşdirmişdir. Rusiya Federasiyasının EA İqtisadiyyat İnstitutunda akademik B.K.Sençaqovun rəhbərliyi ilə aparılan elmi

işdə iqtisadi təhlükəsizliyin göstəricilərini son hədd əhəmiyyətinə görə 4 qrupa bölməyi təklif edirlər: [10, s.4]

1) milli mənafeyin əsas və önəmli cəhətlərini əks etdirən və dövlət səviyyəsində qəbul olunan makroiqtisadi göstəricilər;

2) RF İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin təsdiq etdiyi və önəmli cəhətləri əks etdirən son hədd əhəmiyyətli göstəricilər;

3) müvafiq nazirliklərin təsdiq etdiyi sahələr səviyyəsində son hədd göstəriciləri;

4) regionların iqtisadi təhlükəsizliyinin son hədd əhəmiyyətli göstəriciləri.

İqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsində əsas keyfiyyət əlamətlərinə görə iqtisadi təhlükəsizlik göstəricilərini aşağıdakı şəkildə qruplaşdırmaq mümkündür:

1. İqtisadi təhlükəsizlik obyektinin səviyyəsi;
2. Göstəricinin əhəmiyyət kəsb etmə dərəcəsi;
3. Təhlükənin təsir dövrü və onun proqnozlaşdırılması;
4. Təhlükənin iqtisadiyyata təsirinin istiqaməti;
5. Təhlükənin xarakteri, miqyası və onların zərərvermə dərəcəsi.

Bu elementlərdən aşağıdakıları göstərmək olar:

Məsələn, ölkənin adi vəziyyəti, fəvqəladə situasiya, fəvqəladə və yaxud müharibə şəraiti və s.

Yuxarıda göstərilən əlamətlərinə görə iqtisadi təhlükəsizlik aşağıdakı kimi qruplaşdırılır:

İqtisadi təhlükəsizlik obyektinin inkişaf səviyyəsinə görə:

1. Bütövlükdə ölkənin iqtisadiyyatının makroiqtisadi inkişaf səviyyəsi;
2. Regional və yaxud sahəvi baxımdan ölkənin iqtisadiyyatının vəziyyəti;
3. Makroiqtisadiyyatın səviyyəsi, yəni firmaların, müəssisələrin, təşkilatların, səhmdar cəmiyyətlərinin, bankların və s-in inkişaf səviyyəsi;

4. Ölkədə hər bir ailənin, vətəndaşın iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsi səviyyəsi.

Göstəricilərin əhəmiyyət kəsb etmə dərəcəsinə görə:

1. Ümumi makroiqtisadi göstəricilər;

2. Baza makroiqtisadi göstəricilər;

3. Xüsusi iqtisadi göstəricilər:

a) istehsal;

b) sosial.

Təhlükənin fəaliyyət dövrü və onun proqnozlaşdırılması üzrə:

1. Faktiki (gündəlik və orta vaxt dövrü)

2. Strateji (uzunmüddətli).

İqtisadiyyata təsir istiqaməti üzrə;

1. Daxili:

a) iqtisadi xarakterli;

b) müxtəlif xarakterli.

2. Xarici:

Bütün ümumi iqtisadi göstəricilər 2 yerə bölünür:

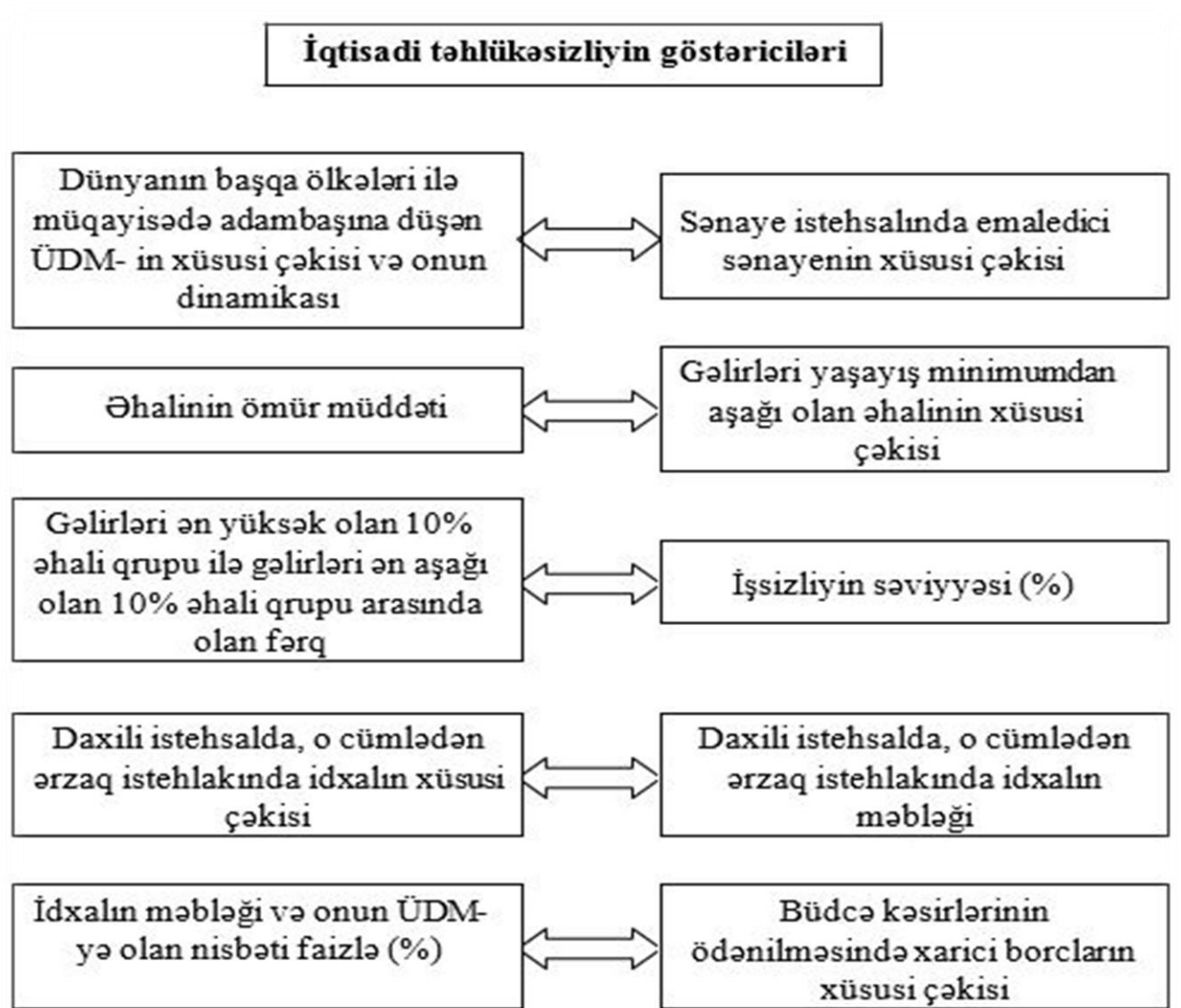
1) Kəmiyyət;

2) Keyfiyyət.

Onu da qeyd etmək olar ki, iqtisadi təhlükəsizlik göstəricilərindən danışılarkən söhbət makroiqtisadiyyat və mezoiktisadiyyat səviyyəsində olan göstəricilərdən gedir. Eyni zamanda dünya təcrübəsində sistemləşdirilmiş ümumi göstəricilərdən də istifadə edilir.

Respublikamızın iqtisadiyyatına təhlükə yaradan əsas göstəricilərə nəzər saldıqda görürük ki, yalnız bu göstəricilər vasitəsilə iqtisadi təhlükəsizliyi məhdudlaşdırmaq düzgün deyil. İqtisadi təhlükəsizliyin ümumi göstəricilərinə struktur halında nəzər yetirdikdə: [17]

Şəkil. 1.5. İqtisadi təhlükəsizlik göstəricilərinin strukturu

Mənbə: Səfərov Səttar İsmayıl oğlu. İqtisadi sistemin transformasiyası kitabından götürülmüşdür [18].

Göstərilən cədvəldə iqtisadi təhlükəsizlik quruluşunun göstəricilərinə ümumi yanaşma prinsipi əsas olaraq xarakterizə edilmişdir. Bu doğrudur, çünki ilk növbədə, iqtisadi təhlükəsizlik göstəriciləri həddindən ziyadə çoxdur, onların hamısını nəzərdə saxlamaq mümkün deyil. İkinci isə, hər hansı dövlətin tarixən keçdiyi inkişaf xətti, iqtisadiyyatın inkişaf səviyyəsi, geopolitik ərazi müxtəlif olduğuna görə iqtisadi təhlükəsizlik göstəricilərində yerdəyişmələr mümkün haldır. Bunu hər hansı dövlət milli mənafeyə uyğunlaşdıraraq özü müəyyənləşdirir.

İqtisadi təhlükəsizlik strukturu təşkil edən bu göstəricilərdən bəzilərinə nəzər yetirək:

- ÜDM

Milli hesablar sisteminin daxilində ümumi daxili məhsul əsas göstərici olaraq qəbul edilir. Makroiqtisadi göstəricilər daxilindəki ümumi milli məhsul göstəricisi növbəti yeri tutur. Bunların hər biri müəyyən müddətdə iqtisadiyyatda istehsal edilən son əmtəələrin və xidmətlərin məcmu dəyərinin çəkisi ilə müəyyənləşdirilir. Bu göstəricilər həm mövcud, həm də müəyyən baza ilinin qiymətləri ilə müqayisə olunaraq hesablanır. [7, s.162]

ÜMM ölkədə və həmin ölkənin vətəndaşlarının xaricdə 1 il ərzində istehsal etdikləri bütün hazır əmtəələrin və xidmətlərin məcmu bazar dəyəri olaraq təyin edilir. Ölkə iqtisadiyyatı tamliqlə qapalı formada fəaliyyət göstərdikdə $\dot{U}DM = \dot{U}MM$ formulası tətbiq edilir.

Həmçinin nominal və real ÜDM göstərici olaraq biri- birindən fərqlidir.

Nominal ÜDM cari dövrdə istehsal edilən və bu dövrün qiymətləri ilə hesablanan əmtəələrin və xidmətlərin dəyərlərini, real ÜDM isə həmin dövrdə istehsal edilən, lakin qətiliklə müəyyənləşdirilmiş baza ilinin qiymətləriylə hesablanan əmtəələrin və xidmətlərin dəyərini özündə əks etdirir.

- Nominal ÜDM-in və real ÜDM-in deflyasiyası;

Ümumi olaraq defilyasiya kateqoriyasını nəzərdən keçirsək, görə bilərik ki, hər an dünyada defilyasiyanın olması gözlənilə bilər. Belə ki, istehlak qiymətinin mövcud artımını azalma əvəz edə bilər. “ Societe Generale “- nin analitiki Alberts Edvardsın proqnozlarına görə inflyasiyanı əvəzləyəcək defilyasiya bütünlükdə dünya iqtisadiyyatından ötrü ciddi problemə çevrilə bilər. Albert Edvards hələ keçən onillikdə Asiya valyutalarının böhranını öncədən xəbər verməsi ilə məşhurlaşmışdı. Onun fikrinə inanacaq olsaq, defilyasiya iqtisadiyyatın iflasına gətirib çıxaracaq. Ona görə ki, qiymətlərin tədricən aşağı meyl etməsi nəticəsində investorlar pul yatırmağa yox, yığmağa və qiymətin düşmə anından sonra daha sərfəli şəkildə xərcləməyi üstün tutacaqlar. Bu da tələbatın aşağı düşməsinə və

istehsal həcmnin azalmasına çıxardacaq. Yekun olaraq iqtisadiyyatın tənəzzülə uğramasını, işsizlikdə artımın müşahidə olunmasını proqnozlaşdırmaq olar. [11, s.210]

Analitiklərin əksər hissəsi Albert Edvardsın proqnozları ilə razılaşmasalar belə, Beynəlxalq Hesablaşma Bankının (“ Bank for International Settlements “) son hesabatlarında həmin proqnozlar təsdiq olunub.

Cədvəl 1.4

Maliyyə bazarında böhranların yaranmasına səbəb olan risklərin xarakteristikasına sistem yanaşma

S/n	Risqlərin əlamətləri	Maliyyə bazarında böhranların yaranmasına səbəb olan risklər
1	Təhlükə mənbələri (risk amilləri)	Təkrarlanmanın ziddiyyətləri,bazar,iqtisadi,sosial,texnogen,təbii,geoloji,h idrometeoroloji,antropogen,bioloji,kosmik və.s
2	Təsir müddəti	Qısa,orta,uzun müddətli
3	Reallaşma sürəti	Ləng,standart,artan,sürətli,ani
4	İntensivlik	Yüksək və aşağı intensivlik,tezlik,sıxlıq,müvəqqəti bölüşdürmə
5	İfadə tezliyi	Dövri,xüsusi,vaxtaşırı,xroniki
6	Zərərin səviyyəsi	Qəbul edilməz,yüksək,orta,cüzi
7	Formalaşdırma və ifadə sahələri	Təkrarlanma,iqtisadi,maliyyə,bank,bazar,korporativ, məlumat,sosial,təbii,texnogen və.s
8	Formalaşdırma şəraiti	Tək və çox amilli,birbaşa və vasitəli və.s
9	Bir yerdə cəmləşmə səviyyəsi	Şok,fəlakət,tam risk və.s
10	İdarə və müşahidə olunma	İdarə və müşahidə olunma dərəcəsi: gizli- müşahidə olunan,idarə olunan- idarə olunmayan
11	Rislin təsir dövrü	Perspektivli,formalaşdırılan,cari,baş çatdırılan, baş verən
12	Amil-risk əlaqəsinin və nəticələrin xarakteri	Parametrik,qeyri-parametrik
13	İfadənin genişliyi	Tək-tək,qrup şəklində, xətti,kaskad,geniş,korporativ,sahə,mərkəzi, regional,dünya və.s

Mənbə: www.esig.ucar.edu [43]

Azərbaycanda inflyasiyanın yaranmasına bugünkü gündə bir yöndən ümumdünya iqtisadiyyatında gedən deformasiya olduğu təqdirdə, başqa tərəfdən qiymətlərdə artımın əsas səbəblərindən biri dövlət işçilərinin himayəsi ilə yaranan süni inhisarçılıq, sərbəst idxalatın olmaması, azad rəqabətin olmaması və s. ünsürlərdir. [11, s.120-124]

Turan agentliyi 39 növdə malın qiymətində araşdırma apararkən məlum olub ki, ölkə ərazisinə gətirilən mallar gömrükdə göstərilən qiymətdən orta hesabda 4,2 dəfə baha satılmaqdadır. Məsəl üçün, ölkəyə gətirilmiş mal əti gömrükdə 99 qəpiyə göstərilə də bazarda 4 manat 60 qəpiyə satılmaqdadır. Sərhəddən keçəndə 1 manat 22 qəpik kimi təyin edilən qoyun əti 5 manatdan ucuz yoxdur. 43 qəpiklik toyuq əti isə bazarda 7 dəfə baha qiymətə satılır, yəni 2 manat 87 qəpik baha. İndi bazarda 4 manata satılan dondurulan balığın idxalat qiyməti isə 12 dəfə ucuz başa gəlir. Ölkəyə gətirilmiş kərə yağının bir kiloqramının dəyəri 1 manat 8 qəpik olmasına baxmayaraq bazarda qiymət orta hesabla 3 manat 60 qəpik kimi təyin edilib. Bununla birlikdə idxal və pərakəndə qiymət üzrə fərqliliklər bitki yağlarında 4,1 dəfə, marqarində 1,7 dəfə olaraq görünür. Ölkəyə gətirilən çaylar isə 4 dəfə, düyünün növləri 4,2 dəfə, kartof - soğan 4 dəfə baha satılmaqdadır. Ölkəyə idxal edilən alma, portağal və banan kimi meyvələr də gömrükdəki qiymətindən 8-10 dəfə baha qiymətə satılmaqda davam edir.

Tikinti materialları qiymətindəki fərq isə 2-6 dəfə arasında dəyişiklik göstərir. Ölkəyə gətirilən malların idxalat və pərakəndə satış qiyməti arasındakı ciddi fərqlərin olmasıyla Dövlət Gömrük Komitəsində razılaşmırlar. Bir müddət öncə komitənin rəhbərliyi Turan agentliyinin göstərilən araşdırmasını qəbul etmədiyini bildirmişdir. Bu çərçivədə Turan agentliyi 2007-ci ilin birinci yarısı üzrə apardığı araşdırmanın nəticəsi olaraq məlumatlar yayıb. Agentliyin məlumatlarına əsasən qiymət artımına ölkə daxilində olan qanunsuz istehsal və qaçaqmalçılıq hallarının artması da öz təsirini göstərir.

Yaşayış minimumu. Bu odur ki, hər hansı vətəndaşın əldə etdiyi əmtəələrin və xidmətlərin məcmusu insanın fizioloji və sosial tələbatlarını minimum ödəyə bilsin;

Nəzərə alınsa ki, əhalinin tələbatı gündən-günə artır, məhz bu tələbatın ödənilməsində dövlət nəzarəti aparılmalıdır.

Ümumiyyətlə, təkliddə qida məhsullarına nəzər saldıqda müşahidə edərik ki, adambaşına düşən qida məhsulları ildən-ilə həcm artıqlığına malik olur.

Məhz bu artmış tələbatın ödənməsində dövlət minimum əmək haqlarını qaldırmaqla buna nəzarət vəzifəsini reallaşdırır.

- İşsizlik səviyyəsi. Bu göstərici işsizlərin miqdarının ümumi iş qüvvəsi sayına nisbətini ifadə etməkdədir və faiz şəklində əks etdirilir;

İşsizlik səviyyəsi bugünkü gündə ölkəmizi maraqlandıran ən aktual məsələ olaraq görünür. Belə ki, işsizlik səviyyəsi yüksək olan ölkəmizdə bunun qarşısını almaq və yaxud azaltmaq üçün iqtisadiyyatımızın ayrı-ayrı sahələrində yeni iş yerləri açılmaqdadır. Öncəki illərlə müqayisədə yeni açılmış iş yerləri vasitəsilə bu problemin müəyyən dərəcədə azaldığını müşahidə edə bilərik.

- Büdcənin kəsirlilik dərəcəsi. Məxaric mədaxil üzərində üstünlük qurarsa, buna kəsirli büdcə adı verilir;

Respublikamızın dövlət büdcəsinin əsas göstəricilərinə nəzər yetirdikdə görmək olar ki, müstəqilliyimizin ilk günlərindən bugünkü günə qədər hesablanan göstəricilərdə dövlət büdcəsi gəlirlərində artım müşahidə olunmuş, xərclər azalmış, ÜDM-in xüsusi çəkisi xeyli artmışdır. Bunun da nəticəsində büdcə kəsiri mənfidən müsbətə doğru dəyişilməyə başlamışdır.

- Dövlətin borclu olması və borc səviyyəsi;

Borcun yaranması birbaşa xarici investorların ölkəmizə kreditli investisiya yatırmasından, büdcə kəsirinin doldurulmasına sərf edilən vəsaitlərdən, idxalatın ixracı üstələməsindən və s. bu kimi amillərin təsiri ilə yaranır. Son vaxtlar iqtisadiyyatımızın sürətli inkişafı xarici investorların ölkəmizə sərmayə yatırmasına səbəb olmuşdur. Burada aparıcı yeri Türkiyə, ABŞ, İran, Almaniya, Rusiya və s. ölkələr tutur ki, bu ölkələr ölkəmizə investitsiya yatıran aparıcı ölkələrdirlər.

- Yoxsulluq səviyyəsi. Gəlir səviyyəsi yaşayış minimumundan aşağıda olan 15 yaşdan yuxarı əhali sayı. Yoxsulluq həddi bütün ölkələrdə bir deyildir;

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi yaşayış minimumunu qaldırmaq, işsizlik səviyyəsini azaltmaqla ölkədə yoxsulluğun səviyyəsini lazımi qədər minimuma endirmək mümkündür. Məhz bu sahədə də hökumətin apardığı məqsədəuyğun tədbirlər nəticəsində yoxsulluq səviyyəsi kifayət qədər azalmış, aztəminatlı ailələrə müəyyənlanmış müavinətlərin verilməsi siyasəti aparılmaqdadır. Ümumilikdə müstəqilliyimizin ilk günlərindən bugünkü günə qədər nəzər yetirdikdə yoxsulluq səviyyəsinin kifayət qədər azaldığını müşahidə edə bilərik. [11, s.210-212]

II FƏSİL

BİZNESDƏ İQTİSADI TƏHLÜKƏSİZLİYİN ƏSAS İSTİQAMƏTLƏRİ

2.1. Biznes təhlükəsizliyinin aspektləri

Şirkətlərin fəaliyyətində təhlükəsizliyin saxlanması dedikdə, təhlükəsizliyin aspekti kimi hər şeydən öncə maliyyə-kredit sisteminin sabitliyi nəzərdə tutulur. Belə məhdudiyyətlər nəzərə alınmaqla idarəetmənin öyrənilməsində bu formalı təhlükələrin təsnifatı təhlükəsizliyin təmin edilməsindən öncə olmalıdır. Aşağıda göstərdiyimiz təsnifat şirkətlərdə təhlükəsizliklə bağlı hədələrin əsasını təşkil etməkdədir:

Hazırda müəssisə və təşkilatların 3 əsas əlamətini qeyd edə bilərik:

1. İnformasion təhlükəsizlik: şirkət üçün informasiya əlamətləri daşıyan bütün malların təhlükəsizliyi və gizliliyinin təmin edilməsi.
2. Personalın təhlükəsizliyi: Şirkətin yüksəkixtisaslı kadrlarından ehtiyat işçi fonduna kimi bütün heyətin təhlükəsizliyinin təmin olunması.
3. Mülki təhlükəsizlik: Şirkətin maliyyə resurslarının, qiymətli kağızların, mal-material qiymətlilərin və başqa aktivlərin bütün növ təhlükə və hədədən qoruna bilməsi.

"Gilan Holding" 1992-ci ildən Azərbaycanda iri miqyaslı layihələrin kapitallaşması ilə məşğuldur. Şirkət ölkə iqtisadiyyatının dünya bazarlarında iştirakını təmin etməklə məhsulların çeşidliliyi və keyfiyyətinin optimallaşdırılmasına səy göstərir və bu istiqamətdə əlindən gələni edir. Məhz bu səbəbdən də holdinqin maraqlarını müdafiə etmək hökumətimiz üçün prioritet məsələyə çevrilməlidir. [38]

Baş ofisi paytaxtımızda yerləşən " Gilan Holding " ən müasir texnologiyaların tətbiq edilməsinə və istehsal prosesinin səmərəli şəkildə aparılmasına xüsusi diqqət ayırır. Bu da istər daxili, istərsə də xarici mühitdə işlərin təhlükəsiz formada qurulmasına şərait yaradır. " Gilan Holding " bəzi mühüm biznes sahələri üzrə fəaliyyətini aparır. Bunlar inşaat, turizm, kənd

təsərrüfatı, logistika və günlük tələbat malları (FMCG) sahələrini əhatə etməkdədir. Göründüyü kimi ölkəmizin iqtisadi gücünün artımını təmin edə biləcək əksər sahələrdə holdinqin fəaliyyəti vardır. Holding həmçinin idman klublarının, meydançaların və təsislərin yaradılmasına investisiya qoyaraq, ölkəmizdə idmanın inkişafına öz töhfəsini verməyə çalışır. „ Gilan Holding“, həmçinin, istər şirkətə, istərsə də onun işçilərinə qarşılıqlı faydalılıq gətirən beynəlxalq filialları da vardır.

Holding ərzaq təhlükəsizliyi baxımından ölkəmizin aparıcı şirkətlərindən biridir. Ərzaq təhlükəsizliyində mərkəzi yeri tutan çörəyin bişirilməsi və pərakəndə ticarət mərkəzlərinə paylanması mütləq şəkildə şirkətin milli təhlükəsizliyə, əhəlinin gəlirlərinin artmasına iş yerləri açaraq artım həyata keçirməsinə verdiyi töhfələr təqdirə layiqdir. 2013-cü ildə Bakının Xətai rayonunda “Gilan Holding” MMC-nin 1 nömrəli çörək zavodu açılmışdır. Xətai rayonunun Əhmədli qəsəbəsində olan, ən yeni standartlarla qurulan müəssisənin ümumilikdə sahəsi üç hektardır. Ümumi dəyəri 48,7mln.manat olan layihənin reallaşdırılmasına İqtisadiyyat Nazirliyinin Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu xətti ilə 10 milyon manat güzəştli kredit ayrıldığı məlumdur. Zavodun tikintisi 2012-ci ildən başlanılmışdır. İnşaat işləri yüksək səviyyədə bitmişdir. Ölkə əhəmiyyətli belə irimiqyaslı obyektlərin tikilməsi ilk öncə vətəndaşların keyfiyyətli ərzaq malları ilə təmin olunması istiqamətində atılan mühüm addımlardandır. Bu zavodun yaranması həm də ölkəmizdə özəl sektorun inkişafına olan dövlət qayğısının əyani sübutudur. Ərzaq təhlükəsizliyinin və vətəndaşların keyfiyyətli çörəklər ilə təmin olunması məqsədilə zavod Almaniyanın ən müasir texnologiyası əsasında tikilmişdir. [3, s.184; 39]

Firmada beş çörək istehsalı xətti, qablaşdırıcı xətlər, xammalların daşınması və avtomatik bölgü aparılan anbar sistemləri qurulmuşdur. Burada təxminən 50 çeşiddə çörək və çörək - bulka məmulatları istehsal edilir. Gələcəkdə məhsul sayının artırılması plana daxil edilmişdir. Gündəlik məhsul buraxılış gücü 168 ton kimi göstərilən çörək zavodunda istehsal prosesləri bütünlüklə avtomatlaşdırılmışdır. Xüsusi nəqliyyat vasitələrilə un zavoda gətirilir, burda

quraşdırılan və hər birinin tutumu 40 ton olan 7 anbara yerləşdirilir. Un metal detektorlardan keçəndən sonra çəki maşınlarına ötürülür. Reseptə uyğun şəkildə tərkiblər xəmir çəninə avtomatik əlavə edilir və mikserlə qarışdırılır. Zavoddakı bütün xəmir çənləri çiplə təchiz edilmişdir. Bu da işin asan aparılmasına yardım edir. İstehsal zamanı çəkiyə avtomatik nəzarətmə qaydaları tətbiq edilmişdir. Çörəyin növündən asılı şəkildə acıma müddəti, istilik və rütubət avtomatik müəyyənləşdirilir. Hər bir çörəyin göstəriciləri fərqləndirilir. Bişirmə prosesi yüksək keyfiyyətli Avropa keyfiyyətlərinə uyğun sobalarda reallaşdırılır. Çörəyin bişirmə prosesini soba üzərində yerləşən xüsusi pəncərədən izləmək mümkündür. Hər hansı sobanın çıxışı video sayğaclarla təchiz edilmişdir. Çörək bişdikdən sonra soyuma mərhələsinə keçid edir. Zavodda istehsal edilən çörəklər növlərindən asılı olaraq, burda quraşdırılan xüsusi soyuma xətti ilə 60-180 dəqiqə ərzində soyudularaq bütün və yaxud doğranmış şəkildə qablaşdırılır. Buda məhsulun istifadə müddətini 48 saata qədər artırır. Qablaşdırılan məhsullar qutulara yığılmaqla satış anbarına ötürülür. İstifadə edilən qutular avtomatik yuyulur, qurudulur və yeni istehsal xəttinə istiqamətləndirilir. [38]

İstehsal prosesində istifadə edilən su bir-neçə süzgəcdən keçir. Su, duz, un, şəkər, maya və başqa xammal zavodda quraşdırılmış xüsusi laboratoriyalarda yoxlanıldıqdan sonra istehsala icazə verilir. Eyni zamanda istehsalın hər bir etapına ayrılıqda nəzarət sistemi tətbiq edilir. Bütün bunlar gigiyenik normalara əməl edilməklə yüksək keyfiyyət qaydalarına cavab verən çörək məmulatları istehsalına imkan verir.

Qeyd etmək olar ki, çörəkbişirmə xəttində tətbiq olunan elektron izləmə və keyfiyyətə nəzarətmə sistemi istehsalın ayrı-ayrı mərhələlərində standartlara uyğun olmayan çörəyin müəyyənləşdirilməsinə və xətdən dərhal kənarlaşdırılmasına şərait yaradır. İstehsal edilmiş bütün məhsullar qablaşdırıldıqdan sonra üzərində istehsal edilmə tarixi, istifadə olunma müddəti və istehsal edilən partiya nömrəsi qeyd olunur. Burada müasir texnologiyaların tətbiqi enerji məsrəflərinin azaldılmasına və məhsulun maya dəyərinin aşağıya salınmasına imkan verir.

Şirkət təkcə əhalini yüksək standartlarda olan məhsulla təmin etməklə qalmır, həmçinin KSM öhdəliyini hər hansı bir yeni layihəsi ilə genişləndirməkdə davam edir. "Gilan Holding"-in başlıca prinsiplərdən biri məhsulların məhz yerli xammal, bərəkətli ölkəmizin torpaqlarında yetişən nemətlərdən hazırlanma məsələsidir. Bu da öz növbəsində, kənd təsərrüfatını və yerli sahibkarlığın inkişafına stimül verir. "Gilan Holding" cəmiyyətə qarşı hərəkətləri, qarşısına qoyduğu məqsədlər ilə bərabər öz kadrlarının iş və həyat şəraitini yüksəltmək, imkanlarından maksimum istifadə etməklə fəaliyyət göstərdiyi ölkəyə fayda vermək və inkişafa təşviq etmək kimi sosial öhdəlikləri nəzarətin mərkəzində saxlayır. [38]

Dünyanın əksər aparıcı şirkətlərindəki kimi işçi heyəti – holdinqin ən vacib resursudur. "Gilan Holding" elə mühit formalaşdırmışdır ki, bu mühit yüksəkixtisaslı ekspertləri özünə cəlb edərək, motivasiyanı artırır və davamlı olaraq inkişafına təkan verir. Şirkətin mühiti münaqişələrdən kənar siyasət tərəfindən formalaşdırılan işçi hüquqları, sağlamlıq və təhlükəsizlik, karyera imkanları, yüksək etik normalar və peşəkarlığı stimullaşdıran mexanizm vasitəsilə idarə edilir. Bu da əlbəttə, Korporativ Sosial Məsuliyyət fəaliyyətini düzgün qurub həyata keçirməklə mümkündür.

"Gilan Holding" öz işçilərinin həyat şəraitini yaxşılaşdırmağa yönələn dəyərlər yaradacaq işçi mühitini formalaşdıracaq məsuliyyətini öz sosial öhdəliyi olaraq qəbullanmışdır. Şirkət onun şöbələrində çalışmaq üçün bacarıqlı, yaşından, cinsindən, dini baxışından, ailəvi statusundan və təhsilindən asılı olmayan ölkə Konstitusiyasında təsbit edilən bütün vətəndaşların bərabərhüquqlu olmasına hörmət göstərir [38].

Kollektivin əksəriyyəti, məsuliyyəti, mehribançılığı, effektiv nəticə əldə etmə bacarığı, yüksək iş bacarığı ilə fərqlənən ixtisaslaşdırılmış peşəkar kadrlardan təşkil olunmuşdur. "Gilan Holding"-in müvəffəqiyyəti və səmərəli işi işçilərin uğurlu əməkləri nəticəsində yaradılmışdır. Təşkilatın uğurlu inkişaf göstəriciləri, yüksək səviyyəli işçilərin fəaliyyətindən birbaşa asılıdır. "Gilan Holding" istehsalda bədbəxt hadisələrdən yan keçmək, işçilərin həyatının təhlükəsizliyini və

rahatlıq səviyyəsini hər an nəzarətdə saxlamaq vasitəsilə Sağlamlıq, Təhlükəsizlik və Ətraf Mühitin Mühafizəsi Kodeksinə ciddiyyətlə əməl edir.

Ölkə əhalisinin ərzaq təhlükəsizliyinin təminatı, aqrar sahədə ixracat potensialının artırılması məqsədilə ölkədə müasir aqroparklar, həmçinin iri fermalar təşkil olunur. Artıq “Kənd təsərrüfatı ili”-nə aid plan da təsdiqlənmişdir. Plana uyğun olaraq aqrar sektorun inkişaf etdirilməsi, ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi yönündə ardıcıl addımlar davam etdirilir. “Kənd təsərrüfatı ili” daxilində iri təsərrüfatların yaradılması diqqət mərkəzindədir. Bu da fermer və kəndli təsərrüfatına maddi-texniki dəstək səviyyəsinin daha da artmasına, bununla da ərzaq istehsalının həm ölkədaxili, həm xarici bazarlar üçün təminatına şərait yaratmaqdadır. 2015-ci ilin Azərbaycanda “Kənd təsərrüfatı ili” elan olunması bu sahənin inkişaf etməsinə təkan verəcək, onun müasirləşdirilməsini sürətləndirəcək, aqrar sahədə mövcud problemlərin həllini sistemli və kompleks yanaşma ilə tamamlayacaq. Tədbirlərə uyğun olaraq Lənkəranda təzə “Gilan aqro-sitrus” təsərrüfatının yaradılması artıq məlumdur. [3, s.162]

Sitrus təsərrüfatının məcmu maya dəyəri 10 milyon manat olaraq göstərilir. Gələcək dövrdə təsərrüfat genişləndirilərək 510 hektara yaxın ərazini tutacaq. Həmçinin dağətəyində terras əkin forması ilə sitrus plantasiyaları yaradılacaq. Aparılan işlərin nəticəsində ərazidə istifadəsiz qalan torpaqlar təzədən kənd təsərrüfatının dövryyəsinə qaytarılacaq və 2100 işçiyə yeni işlərin verilməsinə şərait yaradacaq. Burada suvarma ilk öncə damcı üsulu ilə aparılacaq, sonra bununla yanaşı, çiləmə üsulu da istifadə ediləcək.

Becərilən sitrus növlərindən yüksək səviyyəli dad keyfiyyətinə və əmtəəlik xüsusiyyətə malik meyvələr alınacaq. Bu növlərin məhsuldarlıq səviyyəsi hektarda orta hesab ilə 35-45 tona qədər çatır ki, bu göstərici yerli növlərdən 2-3 dəfə çoxdur. İstehsal edilmiş meyvələrdən təzə qida, qənnadı, kosmetik, ətriyyat və başqa sənaye sektorlarında, həm də şirə istehsalında və şərabçılıqda istifadə olunması diqqət mərkəzində saxlanılır. Həmçinin daxili bazarlarda satış məqsədilə rayonda mövcud Gilan-Lənkəran konserv zavodunda meyvə şirələri istehsal

ediləcək. Sitrus təsərrüfatında ümumi 1800 ton məhsul alınacaq. Bu da 180 min nəfərin birillik istehlak norması ilə eynilik təşkil edir.

Gilan Qida Şəhərciyində ayrı-ayrı zavodların yaradılması rəqabətədavamlı və beynəlxalq standartlara cavab verən sənayenin inkişafına vacib töhfə hesab edilə bilər. Bu formalı layihələrin reallaşdırılması ölkəmizin ərzaq təhlükəsizliyi təmini ilə əlaqədar dövlət başçısının verdiyi tapşırıqların icra edilməsinin uğurlu və daimi xarakter daşdığını göstərir. [39]

Gilan Qida Şəhərciyində 2 yeni emal müəssisəsinin inşası həyata keçirilib. Yeni müəssisələrin ümumi sahəsi 120 min kv.m-dir. Kartof emalı müəssisəsində 2 istehsal xətti quraşdırılmışdır. Burada yarımfabrikat dondurulan kartof və kartof çipsləri istehsal ediləcək. Yarımfabrikat dondurulan kartof istehsalının istehsal gücü saat ərzində 3 ton hazır məhsulu keçəcək. Çips istehsalının istehsal gücü də saat ərzində bir ton hazır məhsul olacağı proqnozlaşdırılır. Hər bir istehsalın tam avtomatlaşdırılan sistem üzrə çalışması nəzərdə tutulur. Burada xammal 6 min kv.m sahəyə malik ilk soyuducu anbarda yerləşdirilir. Müəssisədə, həm də keyfiyyətə nəzarət laboratoriyası vardır. İstehsala göndərilmədən öncə məhsulun fiziki-kimyəvi göstəricisi nəzarətdən keçir.

Artıq “Gilan Holding”in başqa müəssisələrində istehsal edilən məhsullar bir çox ölkəyə ixrac olunur.

Sərinləşdirici içki istehsalı müəssisəsindəki 3 istehsal xəttində 9 fərqli qablaşdırmada 48 növdə məhsul istehsalı planlaşdırılmışdır. Müəssisədə saat ərzində 10 min l hazır məhsul istehsalı gücü olan isti doldurucu sistem vasitəsilə plastik qablaşdırma ilə meyvə lətli içki və soyuq çay istehsal ediləcək. Digər xətt saat ərzində 36 min litr hazır limonad və başqa qazlı sərinləşdirici içki, qazlı və qazsız suların istehsalı məqsədilə istifadə edilir. Saatda 5 min l hazır məhsul istehsalı mümkün olan xətdə isə qazlı və qazsız sular, qazlı sərinləşdirici içkilərin istehsal edilməsi planlaşdırılır. Müəssisədə qablaşdırılma etapından öncə müəyyən resept əsasında hazırlanan tərkiblər laboratoriyalarda yoxlanılır və təsdiq olunduqdan sonra istehsal mərhələsinə keçilir. Burada bütünlükdə istehsal prosesi tam avtomatlaşdırılmışdır.

Regionlardakı əhalinin iş ilə təmin olunması və kənd təsərrüfatının inkişafı məqsədilə «GILAN» MMC tərəfindən Qəbələ, Zaqatala və Tərtərdə günlük 10 ton, Ağcabədidə və Tovuzda isə günlük 20 ton istehsal etmə qabiliyyəti olan süd emal zavodlarının tikintisinə 2007-ci ılın sonlarında başlanmışdır. Qəbələ sud emal zavodunun inşaat işləri sona çatdıqdan sonra, 1 avqust 2008-ci ildə zavodda avadanlıqların quraşdırılması na başlanmışdır və 20 sentyabr 2008-ci ildə Prezidentimiz İlham Əliyev cənablarının iştirakı ilə açılış həyata keçirilmişdir. Qəbələ rayonu ərazisində istifadəyə verilən süd zavodu pendir, kərə yağı, ayran, kəsmik və başqa süd məhsulları istehsalı ilə məşğuldur. Zavod 1 hektar sahədə qurulmuşdur. Zavod gün ərzində 10 ton sud istehsal edə bilir. Zavodda 35-40 nəfər işlə təmin edilib. Zavodun xammal tələbatını ödəmək üçün heyvandarlıq sektoru yaradılacaqdır Sud emal zavodlarımızda Avropa standartlarına cavab verəcək, Türkiyədə istehsal edilmiş avadanlıqlar quraşdırılacaq. Süd emal fabriklərimizdə son səviyyəli güclü təmizləmə gücü olan, Türkiyədə istehsal olunan təmizləyici qurğulardan istifadə ediləcəkdir. Digər zavodlarımızda isə inşaat davam edir. Yaxın son iki ayda zavodlarda inşaat işləri bitəcək. Ağcabədi rayonunda istifadəyə verilməsi nəzərdə tutulan süd zavodu pendir, kaşar pendir, qatıq, ayran, kəsmik və başqa süd məhsulları istehsal edəcəkdir.

2.2. İdxal-ixrac təhlükəsizliyinin aradan qaldırılması yolları

Müstəqilliyin ilkin dövründə keçid iqtisadiyyatı ölkələri üçün iqtisadi təhlükəsizliyin spesifik təzahür forması olan ərzaq təhlükəsizliyi ölkəni çox çətin və ağır problemlərlə üz-üzə qoydu. Bir tərəfdən, səriştəsiz rəhbərlərin balanslaşdırılmış iqtisadi siyasət yeridə bilməməsi üzündən, digər tərəfdən, bədxah qonşularımızın respublikamızı öz siyasi iradəsinə tabe etdirmək cəhdindən ölkə qısa müddət də olsa aclıqla üzləşdi. [17, s.146]

Digər tərəfdən də həmin dövrdə hakimiyyətdəki hərc- mərclik iqtisadi problemlərin həllindən çox siyasi münaqişələri, çəkişmələri ön plana çıxarmışdı. Çox mürəkkəb hərbi, ictimai, iqtisadi, siyasi şəraitdə xalqın arzusu və istəyi ilə siyasi hakimiyyətə gələn möhtərəm Prezidentimiz cənab Heydər Əliyev fəaliyyətinin ilk illərindən başlayaraq bütün taleyüklü problemlərin həlli ilə yanaşı, ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsini təxirəsalınmaz tədbirlərə aid etdi. Özünəməxsus, riskli addımlar atdı. Sahibkarlığın inkişafında ərzaq məhsulları istehsal edən sahələrə dövlət qayğısının artırılmasını və ona üstünlük verilməsini diqqət mərkəzinə gətirdi. Reallaşdırılan iqtisadi islahatlar içərisindən zəncirin elə həlqəsini müəyyənləşdirdi ki, nəticədə nəinki ərzaq qıtlığı aradan qaldırıldı, həmçinin digər sahələrin də iqtisadi inkişafına təkan verildi. Məsələn, idarəetmə strukturlarında aparılan islahatlar iqtisadi fəaliyyətin liberallaşdırılmasına gətirib çıxardı. Taxıl məhsulları şirkətinin, məcburi dövlət taxıl tədarükünün ləğvi çox qısa müddətdə ölkəyə taxıl gətirilməsini, taxıl istehsalını nəzərə cərpacaq dərəcədə stimullaşdırdı. Bu gün hətta mütəxəssislər tərəfindən birmənalı şəkildə qəbul olunmayan aqrar islahatların müsbət nəticələri qaçılmazdır. On il bundan əvvəl əlçatmaz hesab olunan 2 milyon ton taxıl istehsalı reallıqdır. Artıq ət istehsalında keçmiş SSRİ dövründəki ən yüksək həddə çatmışıq. [4, 316]

Ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin formalaşmasının başlıca istiqamətlərindən biri də xarici iqtisadi əlaqənin səmərəli quruluşunun formalaşmasıdır. Belə ki, ölkənin xammal ixracatçısından tədricən hazır məhsul ixracatçısına çevrilməsi, ölkənin xarici ticarətinin məhdud miqdarda ölkələrdən asılılığının aradan

qaldırılması iqtisadi təhlükəsizliyin başlıca problemlərindəndir. Çünki xarici iqtisadi əlaqənin heç bir iştirakçısı Azərbaycanı özünə tabe etdirmək imkanına malik olmamalıdır.

Yeni müstəqillik qazanmış ölkələrin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsində «milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətliliyi» və «iqtisadi mühitin yaxşılaşdırılması» mühüm rol oynayır. Azərbaycan dünya bazarında daha çox ehtiyac olan təbii sərvətləri ilə müstəqil şəkildə dünya bazarına çıxmaq imkanı əldə etmişdir. Bu xarici əlaqələr vasitəsilə tədricən də olsa valyuta ehtiyatları yaratmışdır. Bu valyuta ehtiyatlarının saxlanması və istifadəsi funksiyasını öz üzərinə götürən dövlət orqanları Maliyyə Nazirliyi və Mərkəzi Bank dövlətin strateji məqsədlərinin reallaşmasında bu valyutadan müstəsna istifadə hüququna malikdir. Mərkəzi Bankın sədrinin hesabatına görə, 2002-ci ildə Mərkəzi Bankın dövrəli valyuta ehtiyatları 700 milyon ABŞ dolları təşkil etmişdir ki, dünya maliyyə bazarındakı dəyişikliyə uyğun valyuta ehtiyatlarının 20 faizinin avroya çevrilməsi də nəzərdə tutulmuşdur. Keçid dövründə inflyasiyanın bütün ağırlığı ilə çox sərt bir formada qarşılaşan dövlət əsasən valyuta ehtiyatları fondundan manatın sabitləşdirilməsi məqsədilə istifadə edir. Milli Bank Bakı Banklararası Valyuta Birjası vasitəsilə manatın dövrəli valyuta kursunu tənzimləməklə inzibati yolla da olsa inflyasiyanı cəmləndirə bilmişdi. Bunun da nəticəsində dövlət əhalinin əksər hissəsini inflyasiyanın sarsıdıcı təsirindən tədricən də olsa qoruya bilir. 2000 -2002-ci illərdə inflyasiyanın səviyyəsi əvvəlcədən Mərkəzi Bank tərəfindən nəzərdə tutulmuş həddən çox olmamışdır. Mərkəzi Bankın xarici banklarda saxladığı təqribən 700milyon ABŞ dolları məbləğində vəsaitdən istənilən vaxt manatın sabitliyini təmin etmək mümkündür. Mərkəzi Bank dünya təcrübəsindən istifadə edərək milli valyuta ilə dövrəli valyuta arasında «dəhliz» yaratmaqla çevik pul maliyyə siyasəti həyata keçirməyə çalışır

Bütövlükdə dünya ölkələri üçün, xüsusilə də yeni müstəqillik qazanmış ölkələrdə işsizliyin qarşısının alınması, məşğulluğun artırılması iqtisadi təhlükəsizliyin mühüm amillərindən biri kimi çıxış edir.

Hər bir ölkə, o cümlədən də Azərbaycan iqtisadiyyatının dirçəldilməsinə istiqamətlənmiş iqtisadi islahatlar proqramı iqtisadi dirçəlişə uyğun olaraq, iqtisadi təhlükəsizliyin bütün göstəricilərini özündə əks etdirməlidir, iqtisadi islahatların maddi təminatının ölkə daxilində kifayət dərəcədə olmaması bu təminatın dövlət borcları hesabına həyata keçirilməsinə zərurət yaradır. Doğrudur, dövlətin keçid dövründə daxili borc götürməsi imkanı o qədər geniş olmadığından xarici borc BVF, Dünya Bankı, inkişaf etmiş ölkələr və s. ölkələrdən almaq məcburiyyətində qalır. Lakin bu xarici borcun məbləği təhlükəli bir həddə gəlib çatmamalıdır. Bu borcun məbləği ölkənin iqtisadi potensialı ilə müəyyənləşdirilməlidir. Həmin borcun təyinatı üzrə istifadəsi dövlət orqanlarının xüsusilə diqqət mərkəzində olmalıdır. Hal-hazırda Azərbaycan Respublikasında MDB respublikaları ilə nisbətdə adambaşına düşən xarici borcun məbləği heç də böyük bir məbləğ təşkil etmir. Orta hesabla hər bir Azərbaycan vətəndaşının payına çox az məbləğdə xarici borc düşür ki, bu da ölkə iqtisadiyyatının bu borcu geri qaytarmaq imkanı daxilindədir. Yeni müstəqillik əldə etmiş ölkələrin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsində qızıl-valyuta ehtiyatlarının yaradılması xüsusilə əhəmiyyət kəsb edir.

Ölkə rəhbərliyi tərəfindən iqtisadi təhlükəsizlik problemlərinin həlli öz təsirini iqtisadi inkişafda da göstərməkdədir. Yeridilən iqtisadi siyasətin qanunauyğun nəticəsi olaraq 2014- cü ildə ÜDM 2,4 faiz artmışdır. Bütün bunlar isə iqtisadi təhlükəsizliyin əsas göstəricilərindən olan həyat səviyyəsinin tədricən də olsa yaxşılaşmasına birbaşa təsir göstərir. Bu dediklərimiz belə hesab etməyə əsas verir ki, iqtisadi təhlükəsizliyimizin qorunması üçün bundan sonra da lazım olan bütün tədbirlər görülməkdir. [6, s. 88]

Müasir dövrdə ərzaq təhlükəsizliyi problemi bütün dünya ölkələri üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Hazırda aclığın dünya miqyasında, xroniki hal kimi, aradan qaldırılmasına baxmayaraq, insanların aclıq çəkməsi bəzi ölkələrdə ümumi ərzaq məhsullarının artımı şəraitində də baş verir. Ona görə də yaranmış şəraiti ərzaq çatışmamazlığı kimi yox, əhalinin bütün təbəqələrinin eyni səviyyədə ərzaq almaq imkanlarının olmaması, daha doğrusu, onların yoxsulluğu ilə izah etmək olar.

Aclıq çəkənlərin çoxluğu yalnız insanların yaşadığı ölkələr üçün deyil, hətta beynəlxalq miqyasda da sabitliyin pozulmasına ciddi təhlükə yaradır.

Ümumdünya bankı istənilən bir ölkənin ərzaq təhlükəsizliyinin təminatını öz daxili imkanlar hesabına 70 faiz səviyyəsində ödənilməsi göstəricisini normal qəbul edir, ölkədə istehlak edilən ərzağın 30 faizdən çoxunun xaricdən idxalını isə milli ərzaq təhlükəsizliyi üçün problem hesab edir.

Hesab edirik ki, əsas ərzaq məhsullarının hər bir növünün adambaşına istehlakının şərhinə ehtiyac var.

Şəkər respublikada istehsal olunmur. Ölkənin bu məhsula olan tələbatı bütünlüklə xaricdən idxal hesabına ödənilir. Lakin yada salmaq lazımdır ki, əgər Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin Şəki və Salyan rayonlarında gün ərzində 1500ton şəkər çuğunduru emal etmək gücü olan zavodların tikintisi haqqında (1992-ci il 12 dekabr 671 sayılı) və Naxçıvan Muxtar Respublikasının Şərur rayonunda gün ərzində 750 ton şəkər çuğunuru emal edən zavodun tikintisi haqqında (1993- cü il 23 oktyabr 547 sayılı) qərarları yerinə yetirilsəydi, ildə 56–58 min ton şəkər tozu istehsal etmək mümkün olardı ki, bu da ölkənin fizioloji normaya görə tələbatının, daxili imkanlar hesabına, təxminən 20%-ni ödəyərdi.

Bitki yağlarına tələbatın da əsas etibarilə xaricdən idxal hesabına ödənilməsinə baxmayaraq, hazırda Bakı marqarin zavodu bazasında «Azər-türk» müştərək müəssisəsi yaradılmış və respublikada müxtəlif növlü bitki yağlarının istehsalına başlanılmışdır. Lakin bu yağların istehsalında (pambıq yağı istisna olmaqla) xarici xammaldan istifadə edilir. Respublikada becərilən və yetişdirilən günəbaxan, qarğıdalı, zeytun və əkilməsi mümkün olan soyadan istifadə etmək üçün özəl kəndli fermer təsərrüfatları ilə əlaqələr yaradılmır. Bəzən də həmin məhsulların müəyyən hissəsi, istifadə vaxtı keçdiyinə və keyfiyyətsiz olduğuna görə, rəsmi orqanların aktları əsasında sənədləşdirilib, ticarət şəbəkəsindən götürülüb məhv edilir. Nəticədə satıcı gəlirini, dövlət isə vergisini itirir. Balıq və balıq məhsulları ilə əhalinin istehlakında hazırda ağır vəziyyət yaranmışdır.

Belə hesab edilir ki, balıq məhsullarının gələcək artımı əsas etibarilə daxili şirin su hövzələrinin və süni hovuzların yaradılması vasitəsilə təmin edilə bilər.

Bu sahədə Çin Xalq Respublikasının təcrübəsindən faydalanmaq olar. Qeyd etmək olar ki, Çin Xalq Respublikası əmtəlik balıq yetişdirmədə 2800 illik tarixə malikdir. Əhalisi 1,3 milyard nəfərə çatan ölkənin 40 milyon hektar daxili su hövzələrinin 2 milyon hektarında il ərzində 17-18 milyon ton balıq hasilatının 60%-nə bərabərdir, qalan 40%-i isə dənizdə ovlanır. Bu ölkədə ildə 28-34 milyon ton balıq məhsulları istehsal olunur ki, bu da bütün dünyada ovlanan və yetişdirilən balıqların 25-30%-nə bərabərdir, ölkədə il ərzində adambaşına 18 kq-a qədər balıq və balıq məhsulları istehlak edilir. Bu, dünyada ən yüksək göstəricilərdən biri hesab olunur. Müqayisə üçün göstərmək olar ki, Azərbaycan Respublikasında bu rəqəm 3 kq-a yaxındır və yuxarıda qeyd edilmiş səbəblərə görə ildən-ilə daha da azalır.

Kartof, bostan-tərəvəz, meyvə-giləmeyvənin adambaşına istehlakı fizioloji normalar səviyyəsində artıq həll edilmişdir. Bu məhsulların gələcək artımı onların xaricə satışından asılı olacaqdır.

Taxıl məhsullarına əhalinin tələbatı faktiki olaraq fizioloji normadan da 22-23% artıq ödənilir, o cümlədən daxili imkanlar hesabına isə 51-52% təşkil edir. Lakin son 3 ildə taxıl məhsulları istehsalının yüksək temple artımı ölkənin bu məhsullara olan tələbatının yaxın 2-3 il ərzində bütünlüklə öz daxili imkanları hesabına ödənilməsinin mümkünlüyünə ümid verir.

Ümumiyyətlə, qeyd etməliyik ki biz əhalinin ərzaq təhlükəsizliyinin təminatında milli istehsalın rolu ildən-ilə tədricən artır. Bununla yanaşı, ölkədə kənd təsərrüfatının potensialından lazımi dərəcədə istifadə olunmur və bunun da bir çox səbəbləri var: meliorasiya işlərinin yarıtmazlığı, irriqasiya sisteminin işlək vəziyyətdə olmaması, aqroservis və marketinq xidmətinin olduqca aşağı səviyyədə olması, vəsait çatışmadığına görə yeni texnikanın alınmaması və kənd təsərrüfatı zərərvericiləri ilə mübarizənin lazımi səviyyədə təşkil edilməməsi, özəl kəndli fermer təsərrüfatı sahibkarlığına güzəştli bank krediti verilməsinin bu günə kimi real olaraq həll edilməməsi və s. [3, s.144]

Aqrar sahənin bir çox problemləri emal və yeyinti sənayesi komplekslərinin fəaliyyətinin qənaətbəxş olmamasıdır. 2000-ci ildə respublika sənayesinin ümumi

daxili məhsulunun həcmində yeyinti sənayesi sahələrinin payı, bizim hesablamalarımıza görə, təxminən 15% səviyyəsində olmuşdur. 1990-cı ilə kimi isə bu göstərici 25-27% olmuşdur. Elə ona görə də daxili ərzaq bazarında əsas etibarilə xaricdən idxal edilmiş, bəzən də istifadə vaxtı keçmiş və aşağı keyfiyyətli ərzaq məhsulları satılır.

Azərbaycan Respublikasında 1996-cı ildən başlayaraq aparılan özəlləşdirmə siyasəti kənd təsərrüfatı məhsullarının emal, yeyinti və yüngül sənaye sahələrində istənilən nəticəni verməyib, vəziyyət daha da ağırlaşmış. Respublikada az miqdarda istehsal edilən yeyinti məhsullarının əksər hissəsinin keyfiyyəti aşağı səviyyədədir və rəqabətə davamlı deyil.

Xüsusilə qeyd etmək olar ki, yaxın keçmişdə (1992-ci ilə kimi) yeyinti və yüngül sənaye sahələri xammal, işçi qüvvəsi və bazar baxımından respublikada üstün mövqeyə və güclü potensiala malik idilər. Bu sahələrin müəssisələrində, özəlləşdirmə prosesindən sonra yeni texnika və texnologiya ilə təchizəedilmə işləri aparılmamışdır. Həmin sahələrin də, kənd təsərrüfatı kimi, ölkə iqtisadiyyatının birtərəfli inkişafının qarşısının alınmasında, olduqca ciddi sosial problemin - yeni iş yerlərinin təşkilində, milli bazarın qorunmasında çox böyük əhəmiyyəti vardır. [10, s.4]

2.3. Biznesdə təhlükəsizlik tədbirlərinə qarşı mübarizə tədbirləri

Hər təhlükəsizlik sistemi müəssisənin işinə yarayan unikal proyektidir. Təhlükəsizlik sisteminin biznesə, onun iqtisadi siyasətinə, şərtlərinə və bazarın vəziyyətinə adekvat alınması üçün onu müəssisənin biznes proseslərinə təsir edən bütün daxili və xarici faktorlarının dərinlən və professional öyrənilməsi əsasında qurmaq vacibdir.

Ticarət və istehsal müəssisələri, maliyyə şirkətləri prinsipial cəhətdən bir-birindən fərqlənir. Bununla belə, istənilən sistemə tətbiq oluna bilən təhdidlərin lokallaşdırılmasının ümumi alqoritmi mövcuddur: [19, s.48]

1. Təhlükəsizliyə təhdidlərinin (risklərinin) mənbələrinin eyniləşdirməsi.
2. Təhdidin ciddilik dərəcəsinin qiymətləndirilməsi (təhdidin mənbəyinin resurslarının səviyyəsi və onun məqsədləri – müəssisənin resurslarının mümkün itkiləri.
3. Məqsədlərə, resurslara, maraqlara görə təhdidlərin mənbə qruplarının ayrılması
4. Resursların optimal seçilməsi, büdcəni nəzərə almaqlar təhdidlərin lokallaşdırılmasının (təhlükəsizlik sisteminin qurulması) optimal alqoritminin seçilməsi və tətbiqi

Aparılan araşdırmalar göstərir ki, müxtəlif müəssisələrin təhlükəsizlik xidmətinin rəhbərləri ünsiyyət prosesində belə nəticəyə gəlmək olur ki, bu işdə bu fikir öz təsdiqini tapır: “Biznesin idarə edilməsində siyasəti nəzərə almaqdan qurulan bütün sistemlər və bu siyasətlərin tətbiq olunma şəraiti, həmçinin təhlükəsizliyin strateji məqsədləri və vəzifələri – həmişə eyni dərəcədə effektiv deyillər, konkret məqsədlərə, vəzifələr və strategiyalara istiqamətlənmiş bütün sistemlər – aktivlərin qorunması vəzifəsini həmişə uğurla yerinə yetirirlər!”.

Sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olarkən heç vaxt unutmaq lazımdır ki, sahibkarlıq həmişə riskdir. Ölkəmizdə ən azından sahibkarlığı mütəşəkkil cinayətkarlıq, reket, bürokratik rüşvət (korrupsiya) və haqsız rəqabət kimi ictimai hadisələr müşayiət edir. [20, s.76]

Mütəxəssislər yazırlar ki, müəssisənin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin olunmasında mövcud dövlət hüquqi mexanizmlər hazırki situasiyada az effektivdirlər və hətta müəssisənin qanuni maraqlarının müdafiəsinin təşkil olunması üçün qəbuledilməzdir. Deyilənlərin ən parlaq təzahürü öz aktivləri üçün reyderlərlə “döyüş”dür. Belə ki, heç kim reyder ələ keçirməsindən və ya düşməncəsinə udmadan sığortalanmayıb. Əgər kimsə sizin aktivinizə “göz qoyubsa”, onda ələ keçirmə (udma) mexanizmi ilkin hazırlıq görüldükdən sonra mütləq işə düşəcəkdir. Biznesə təhdid səbəblərindən biri, hətta deyərdim ki, ən əsası korrupsiyadır. Əgər sizin “opponentin” inzibati və maliyyə resursları mövcuddursa, onda o bu şərtlər altında iqtisadi təhlükəsizlik sistemi olmayan qanuna tabe olan sahibkarın ədalətə nail olmaq üçün məhkəməyə müraciət etsə belə uduzacağını başa düşərək sizin biznesə hücum etməyə həmişə hazırdır. Məhkəmə işə baxana qədər biznes əldən gedəcək və ya ona əhəmiyyətli zərər vurulacaq və siz də rəqib kimi burdan ziyanlı çıxacaqsız.

Biznesin təhlükəsizliyinin qeyri-qənaətbəxş vəziyyətinin əsas səbəbləri və şərtləri arasında sahibkarlıq hüququnun natamamlığı və ziddiyyətli olması, qanunvericiliyə vaxtında düzəliş edilməməsi, dövlətin və sahibkarların maraqlarının üst-üstə düşməsi mexanizminin təşkilati zəifliyi, biznes risklərinin sığortalanması institutunun natamam olması qeyd edilir. [7, s.335]

Kommersiya müəssisələrinin təhlükəsizliyinin təmin olunması sahəsində 80-ci illərin sonlarından və demək olar ki, indiki zaman üçün iki istiqamət müəyyən olunmuşdur: “krişalıq” və professional təhlükəsizlik. Onların iqtisadi mahiyyəti fərqlidir. “krişa”nın əsas vəzifəsi quyruqlara vurmaq, pulları qaytarmaq. İqtisadi nöqtəyi nəzərdən “krişalıq” effektiv deyil. Əgər nəşə olsa mübahisələr qaçılmazdır. Onlarda bir qayda olaraq, ən ekstremalı təhlükəsizliyi təmin olunandır, çünki “krişalar” lazım olan anda öz aralarında razılığa gələ bilirlər. İkinci istiqamət professional xidmətlər və ya təhlükəsizlik müəssisələridir. Onların məqsədi şəxsi kommersiya müəssisələrində və ya müştərilərin müəssisələrində effektiv təhlükəsizlik sisteminin yaradılmasıdır, yəni profilaktika – arzuolunmaz hadisələrin

və ya bir sıra müdafiə tədbirlərinin köməylə təşkilatın tamamilə məhv olmasının başvermə ehtimalının azaldılmasıdır.

Beləliklə, təhlükəsizliyin professional strukturları biznesi qabaqlayıcı tədbirlərlə müdafiə etmək üçün nəzərdə tutulmuşdur. Biznesin professional təhlükəsizliyində aşağıdakı istiqamətləri ayırd etmək olar:

1. Biznesin təhlükəsizliyinin təşkilatsız və ya dövlət və qeyri-dövlət strukturlarının daimi cəb edilməsi əsasında təmin edilməsi. Təhlükəsizliyin təmin olunmasının bu istiqaməti kiçik müəssisələrə daha çox uyğun gəlir. Bu halda biznes təhlükəsizliyi texnologiyasının ekspertləri sahibkarlara və belə müəssisələrin təhbərlərinə təlim kursu keçməyi və konsaltinq şirkətlərinə təhlükəsizlik sisteminin təşkili layihəsini sifariş verməyi tövsiyyə edirlər. Əlavə olaraq, təhlükəsizliyin təmin edilməsində arzu edilən nəticə əldə etmək və öz siyasətinə və biznesin idarə edilməsi şərtlərinə adekvat olan təhlükəsizlik sisteminə nail olmaq üçün belə layihənin həyata keçirilməsi üçün müqavilə bağlamaq olar.
2. Özəl mühafizə müəssisələri və ya departament xarici mühafizə bölmələrini cəlb etməklə biznesin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi. Bu variantda biznesin müdafiəsi zamanı nəzərə almaq lazımdır ki, əsasən, aktivlərin, personalın və əqli mülkiyyətin mühafizəsi məsələlərini həll edirsiniz. Onsuz da təhlükəsizliyin qalan problemlərini öz əməkdaşlarından kiməsə məşğul olmağa tapşırmaq lazım olacaq.
3. Şəxsi təhlükəsizlik xidmətinin təşkili. Sözsüz – bu ucuz həz deyil, lakin xüsusilə böyük müəssisələr üçün dəyər.
4. Son illərdə təhlükəsizlik sistemlərinin rolunun və mahiyyətinin dəyişməsi müşahidə olunur. Daha çox inkişaf, getdikcə daxili nəzarət sistemlərinin (DNS) tətbiqini nəzərdə tutur. Əgər DNS-ə, hər şeydən əvvəl, iqtisadi təhlükəsizliyin alt sistemi kimi baxsaq, onda DNS bölmələrinin və təhlükəsizlik xidmətlərinin qarşılıqlı təsir vəzifələri qaçılmaz olur. Həm

də şübhəsiz, belə qarşılıqlı fəaliyyət yalnız sıx, daimi və səmərəli olmalıdır.

5. Təhlükəsizliyin daha bir səviyyəsi – menecment riski sistemi yaranır. Biznes təhlükəsizliyi texnologiyasının ekspertləri belə sistemin təşkili zamanı onun işinə DNS də, TX də cəlb etməyi unutmamağı məsləhət görürlər. Yəni həm təsərrüfat riskinin idarə sisteminin, həm DNS-in, həm də TX-nin eyni zamanda fəaliyyət göstərdiyi müəssisələrdə onların hamısı struktur komponentlər formatında iqtisadi təhlükəsizliyin təminatı sisteminə daxil olmağa məcburdur.

Mənsubiyyətindən asılı olmayaraq istənilən sistem yaşamaq, sağ qalmaq və inkişaf etmək istəyir. Təhlükəsizlik bir proses kimi təmin olunmadan bu mümkün deyil. Beləliklə, təhlükəsizlik istənilən sistemin birinci həyati tələbatıdır və onun əsas həyati dəyəri var.

Hazırda mövcud olan çətinliklərə baxmayaraq, belə hesab edirik ki, ölkənin aqrar sektoru, onun emal sahələri, eləcə də yeyinti sənayesi və yüngül sənaye böyük inkişaf potensialına malikdir. Odur ki, bu sahədə fəaliyyət göstərən sahibkarlara Azərbaycan Respublikası hökuməti tərəfindən əlverişli şəraitin yaradılması və dövlət səviyyəsində ciddi yardım göstərilməsi məqsəduyğundur. [15, s. 185]

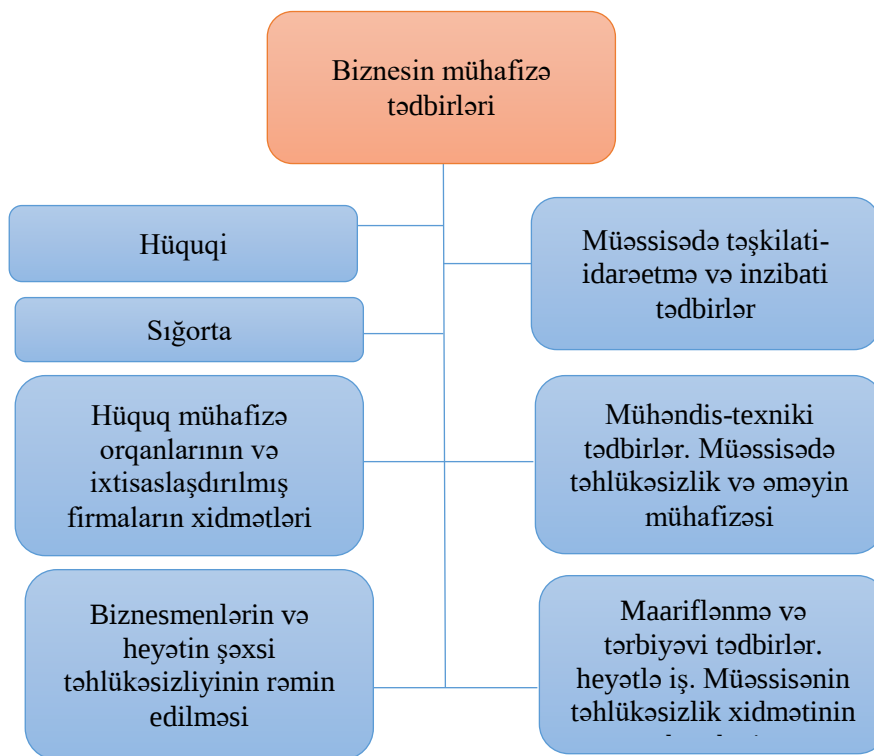
Biznesin təhlükəsizliyi hüquqi, inzibati, təşkilati-idarəetmə, mühəndis-texniki, tərbiyəvi və xüsusi tədbirlərin reallaşdırılmasını nəzərdə tutur. Bu kimi tədbirlərin kompleks şəkildə tətbiqi sahibkara kömək edir ki, biznes fəaliyyətində baş verə biləcək riskləri mümkün qədər aşağı səviyyəyə endirə bilsin.

Biznesin təhlükəsizliyinin təmin edilməsində dövlət qurumları (qanunvericilik, icra və məhkəmə), mühafizə orqanları (prokratura, polis, milli təhlükəsizlik orqanları), Vergilər Nazirliyi, Dövlət Gömrük Komitəsi, həmçinin kommersiya əsasında biznesin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi üzrə xidmət göstərən xüsusi firma və təşkilatlar iştirak edirlər.. [21]

Kompleks mühafizə tədbirlərinin reallaşdırılmasının başlıca məqsədi müəssisənin hazırkı vaxtda dayanaqlı və maksimum effektiv fəaliyyətini və gələcəkdə biznesin inkişafının yüksək potensialını təmin etməkdir.

Şəkil 2.1

Biznesin təhlükəsizliyinin təmin edilməsinin əsas istiqamətləri

Mənbə: Архипов А. Экономическая безопасность: оценки, проблемы, способы обеспечения [20]

2001-ci il dekabr ayının 4-də Azərbaycan Respublikasının “Kommersiya sirri haqqında” qanunu qəbul olunmuşdur. Adıçəkilən qanun ölkədə kommersiya sirri ilə əlaqəli olaraq yaranmış münasibətləri tənzimləməkdədir.

Müəssisənin kommersiya sirri sayılan informasiyalara yeni elmi-texniki işləmələr və kəşflər (nou-hau), müəssisənin maliyyə əməliyyatları, tədiyyə qabiliyyətli, strukturu və heyəti haqqında məlumatlar daxildir. «Nou-hau» - əqli fəaliyyətin nəticəsi kimi kommersiya sirrinə daxil edilən, qanunvericiliyə, yaxud sahibinin mülahizəsinə əsasən patentlə mühafizə edilməyən məlumatlardır.

Kommersiya sirrinə məlumatları aid etmək üçün əsas informasiyaların təhlili ola bilər, onun əsasında nəticə çıxarılır.

Bu və ya digər hər hansı məlumatların açıqlanması müəssisəyə ziyan vura bilər. Bundan sonra onun mühafizəsi üzrə kompleks tədbirlər həyata keçirilir.

Mühafizə tədbirləri hazırlayarkən müəyyənləşdirmək vacibdir:

- hansı informasiyanın mühafizəsinə ehtiyacı var;
- o kimi maraqlandıra bilər;
- onun hansı elementi daha qiymətlidir;
- həmin sirlərin «həyat müddəti» nə qədərdir;
- onların mühafizəsi nəyə başa gəlir.

İnformasiyanı mühafizəsinin etibarlı sistemini təşkil etmək üçün onun yayılma kanalları haqqında dəqiq təsəvvürün olması zəruridir, bunlardan ən inandırıcıları;

- informasiyadan bilavasitə istifadə etməyə icazəsi olan heyət;
- həmin informasiyanın saxlanıldığı sənədlər (bütün tip daşıyıcılar);
- informasiyanın texniki vasitələri və emalı sistemləri, o cümlədən onun ötürüldüyü rabitə xətti.

Müəssisənin işgüzar informasiyasının təhlükəsizliyinin təmin edilməsi prinsiplərini dəqiq ayırmaq lazım gəlir.

1. Mühafizənin sadəliyi. Mühafizənin sadə metodu, bir qayda olaraq, daha etibarlı sayılır.

2. İnformasiyaya icazə üzrə imtiyazların minimuma endirilməsi.

3. İcazə verilməmiş hərəkətlərin provakasiyası üçün tələ qurulması.

4. İstifadəçidən idarəetmə sisteminin asılı olmaması.

5. İstifadəçi üçün mühafizənin məqbul sayılması,

6. Mühafizə sisteminin nəzarət altında olması.

7. İnformasiyanın təhlükəsizliyini təmin edən şəxsin xüsusi şəxsi

8. məsuliyyəti. Mühafizə obyektlərinin izolyasiyası və qruplara bölünməsi elə

kildə olmalıdır ki, mühafizəni pozanlardan biri digərlərinin təhlükəsizliyinə təsir etməsin.

9. Mühafizə sisteminin etibarlılığı.

10. Mühafizə sisteminin çevikliyi və uyğunlaşması.

11. Nəzarət vasitələrinin mövcudluğu gözə çarpmamalı və kimə qarşı tətbiq

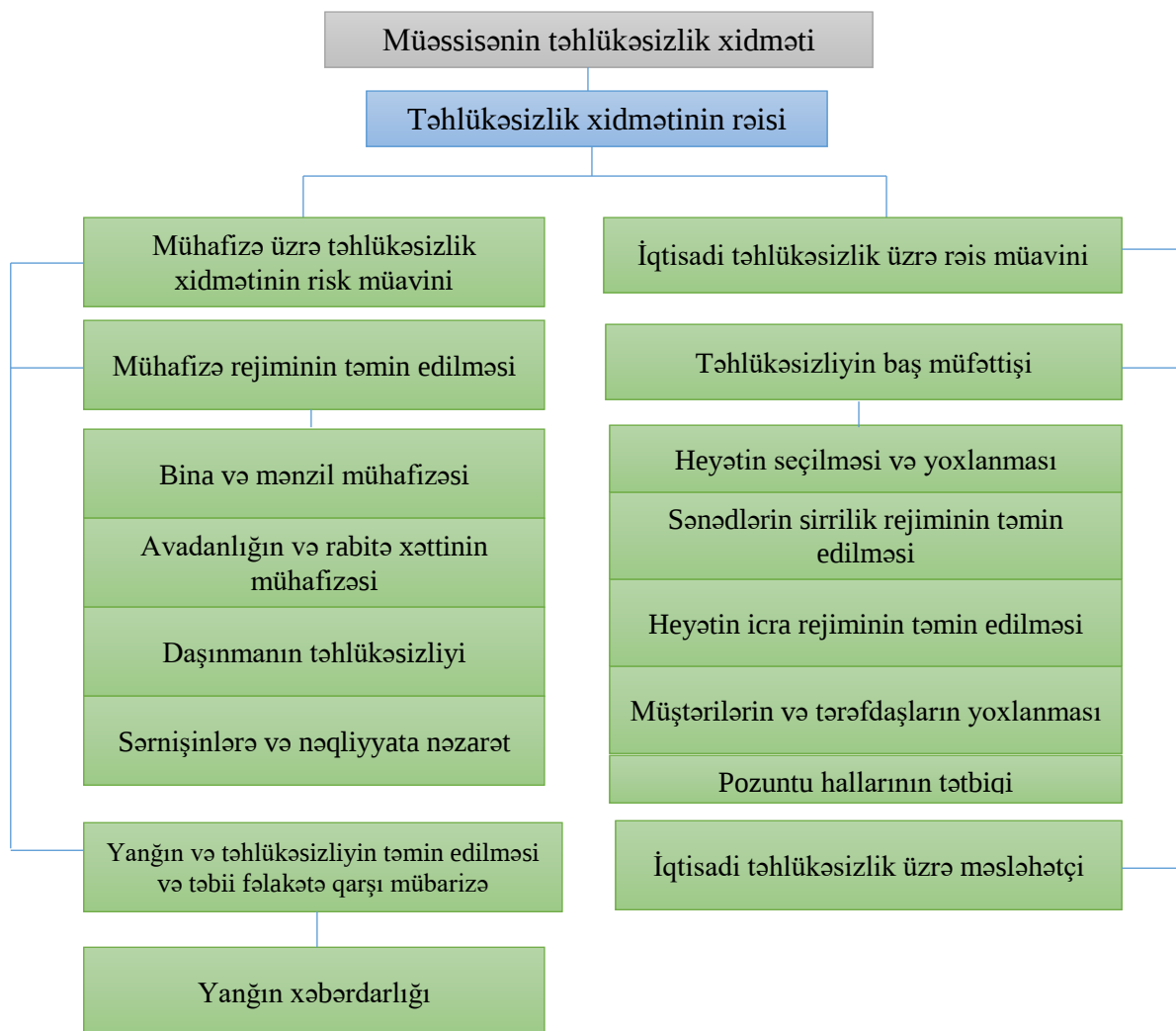
edilirsə ondan gizli saxlanmalıdır.

Ən müxtəlif kommersiya strukturlarının rəhbərləri ilə əlaqələr, tanışlıq göstərir ki, onlardan bəziləri biznesin təhlükəsizlik məsələlərinə lazımi əhəmiyyət vermirlər, başqaları isə belə hesab edirlər ki, firmanın girəcək qapısına gözətçi qoymaqla təhlükəsiliyi artıq təmin etmək mümkündür.

Əlbəttə biznesin təhlükəsizliyini təmin etmək üçün tələb olunan vəsaitin məbləğini və yaradılan sistemin nə qədər etibarlı olacağını mütləq bilmək lazımdır.

Şəkil 2.2.

Müəssisənin təhlükəsizlik xidmətinin strukturu

Mənbə: Гейдаров К. Проблема экономической безопасности в контексте национальной безопасности страны [22]

Müəssisənin (firmanın) təhlükəsizlik xidməti - firmanın xüsusi təhlükəsizliyini təmin edilmək, onun kommersiya sirrini qoruyub saxlamaq,

rəqiblərə qarşı etmək üçün nəzərdə tutulan müəssisənin təşkilati-ştat bölməsidir. Müəssisənin təhlükəsizlik xidmətinin təqribi sxemi şəkil 2.2-də göstərilib.

Sənaye cəsusluğu - xarici və daxili bazarlarda rəqiblərin kommersiya sirrini və müvafiq kommersiya gəlirlərini təşkil edən məlumatların alınması məqsədilə xarici dövlətlərin xüsusi xidmət orqanlarının, ayrı-ayrı xarici firmaların və xüsusi agentlərin, həmçinin Azərbaycanın firma və agentlərinin fəaliyyətidir. Sənaye cəsusluğu çərçivəsində rəqiblərin bilavasitə aksiyaları: sənaye obyektlərinə və avadanlıqlarına diver- siya; layihə sənədlərinin və nümunələrin oğurlanması; maliyyə fırıldaqları; səhv informasiya şərləmə, nümunələrin dəyişilməsi və şairənin köməyiylə rəqiblərin məhv edilməsi üzrə danışıqlar aparılması həyata keçirilə bilər.

Sənaye casusluğunda müxtəlif texniki vasitələrdən geniş istifadə olunur. Belə ki, «LEA» firması Rusiyada yaydığı özünün kataloqda sənaye cəsusluğu, həmçinin ona qarşı əkshərəkər üçün istifadə edilə bilən 200 növ məmulat təklif edir.

Sənaye casusluğuna texniki vasitələrlə əkstəsir biznesin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi üzrə kompleks tədbirlər əsasında həyata keçirilir.

Telefon danışıqlarına texniki nəzarət vasitələriylə əks hərəkət aşağıdakı şəkildə aparıla bilər: telefon aparatı qulaq-asma əşyasına dəqiq yoxlanmalı və plomlaşdırılmalı. Firmanın giriş telefon karobkası nəzarətdə saxlanmalıdır. Tanış olmayan işçiləri firmanın telefon aparatlarının və rabitə xətlərinin təmirinə buraxmaq olmaz. Danışıqlara başqalarının qulaq asmasına şübhələndən zaman dərhal telefon aparatını dəyişmək, yaxud firmanın ofisindən kənar yerdən zəng vurmaq gərəkdir.

Tərəfdaşlarla daim gizli danışıqlar apararkən telefon aparatına xüsusi mühafizə qurğusu qoymaq, yaxud qapalı telefon əlaqəsindən istifadə etmək lazımdır. Belə imkanlar olmayan zaman şərti dildə danışmağa keçmək məsləhətdir. Bu tədbir ev telefonu ilə danışıqlara şamil edilir.

Eşitmə nəzarət vasitələrinə qarşı əkshərəkət konfidensial danışıqlar rejimli mənzillərdə aparılır, hansiki təhlükəsizlik xidməti tərəfindən nəzarətdə saxlanılır.

Belə şəraitdə telefonla danışarkən pəncərə və nəfəslikləri bağlamaq lazımdır. Gizli toplantılar, iclaslar keçirilən zaman təhlükəsizlik xidməti ofislə yanaşı məkanda nəzarət etməlidir.

Avtomobildə danışmalar aparmaq üçün o vasitədən istifadə etmək lazımdır ki, sizin tərəfdaşınız bu ana kimi ondan istifadə etməyib.

Mehmanxanada, restoranlarda danışmalar apararkən mənzildə növbətçi şəxs vasitəsilə yerli bronlaşdırmaq lazımdır ki, sizin təhlükəsizlik xidməti nəzarət edə bilsin.

Hesablama texnikası vasitələrində texniki kəşfiyyat vasitələrinə əksrəkarət iş üçün xüsusi mühafizə qurğuları ilə təchiz edilmiş ixtisaslaşdırılmış elektron hesablama maşınlarından istifadə edilməlidir. Kompüterdə saxlanılan informasiyalardan istifadəyə icazə olmayan insanları EHM-na yaxın buraxmaq olmaz.

Kompüterlərdə və EHM-da gizli informasiya ilə işləyərkən açıq hesablama şəbəkəsindən çıxartmaq vacibdir. Onun lokal firmadaxili şəbəkə üzrə keçməsinə nəzarət etmək lazımdır. Bu tələbi yerinə yetirməzdən öncə informasiyanın həqiqətən sirr olmasını dəqiq müəyyənləşdirmək lazımdır.

Biznesin mühafizəsində sənaye əkskəşfiyyatı mühüm yer tutur. Əkskəşfiyyat özünün konfidensial informasiyanın cəsusdan qorunmasıdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, müəssisələrin bazar münasibətlərinə keçməsi ilə əlaqədar olaraq əkskəşfiyyat geniş vüsət almış və işgüzar prosesin tərkib elementinə çevrilmişdir. Rəqabət şəraitində rəqiblərin fəaliyyətini öyrənmək və özünün biznes planlarını onlardan gizli saxlamaq çox vacibdir. Əkskəşfiyyatda özünün informasiya mənbələrinin açılmasının qarşısının alınması və sənaye əkskəşfiyyatı üçün informasiyanın toplanması metodu önəmli məsələdir.

Əkskəşfiyyat və kəşfiyyat qarşılıqlı tamamlanan prosesdir və nə vaxtki onlar vahid modeldə inteqrasiya olunur, onda onların fəaliyyətlərinin effektivliyi toplanır, artır.

Sənaye əkskəşfiyyatın tsikilləri beş mərhələdən ibarətdir:

1. Mühafizəyə olan tələbatın müəyyən edilməsi;
2. Rəqiblərin qiymətləndirilməsi;

3. Xüsusi zəifliyin qiymətləndirilməsi;
4. Əks tədbirlərin işlənilib hazırlanması;
5. Əks tədbirlərin reallaşdırılması.

Birinci mərhələdə mühafizəsi zəruri olan xüsusi informasiyanın tərkibi və onun mühafizəsi üzrə tədbirlərin təmin edilməsi üçün tələb olunan vaxt müəyyən edilir. Bu mərhələdə mühafizə tədbirlərinin reallaşmasının dəyəri müəyyənləşdirilir. Əgər informasiyanın mühafizəsinin təmin edilməsinə çəkiləcək xərc informasiyanın dəyərindən çoxdursa, onda mühafizə tədbirlərinin həyata keçirilməsi məqsəduyğun deyil. Otto Bismarkın belə bir kəlamını yada salmaq lazımdır; «Kim çalışırsa hamısını mühafizə etsin, heç nəyi mühafizə edə bilmir».

İkinci mərhələdə sənaye əkskəşfiyyat prosesi öz səyini firmaya məxsus konfidensial informasiyanın toplanması üzrə rəqiblərin imkanlarının müəyyənləşdirilməsinə yönəldir.

Üçüncü mərhələdə siz müəyyənləşdirməliydiniz ki, nə istəyirsiniz və mühafizə üçün nə tələb olunur. Siz rəqibin onu maraqlandıran informasiyanı almaq üçün firmaya qarşı edəcəyi hərəkət haqqında ilkin məlumatları əldə edə bilərsiniz. Sizə qarşı rəqibin mümkün hərəkətini bilməklə hücum hazırlıq işi görmək mümkündür. [25, s.131]

Əkskəşfiyyat prosesinin sonrakı mərhələsi əkstədbirlərin hazırlanması və həyata keçirilməsindən ibarətdir. Bu mərhələlərin məzmununa dərinədən nüfuz etmədən xatırlatmaq istyirəm: «informasiyanın mühafizəsi sistemində əlaqələndirici, münasib yeri özün tapmalısan, nəinki bunu sizin rəqibiniz eləyir».

Təhlükəsizliyin təmin edilməsinin mövcud altsistemin qəbulunun effektivliyini təhlil etmək lazımdır. Sonra planlaşdırılan əməliyyatlar modelləşdirilir və hadisələrin xronoloji təsviri tərtib olunur, hansıki təhlükəsizliyi təmin etmək vacibdir. Planlaşdırılan əməliyyatın hər bir hadisəsi üçün indikator müəyyənləşdirilir, hansıki kritik informasiyanın aşkara çıxarılması üçün ilkin məlumat ola bilər. İnformasiyanın mümkün spesifik mənbələri müəyyənləşdirilir, hansıki onların təhlili belə indikatorların aşkara çıxarılmasına səbəb ola bilər.

Müasir bazar iqtisadiyyatı şəraitində müəssisənin təhlükəsizlik xidmətinin əkskəşfiyyatının əhəmiyyəti və rolu iki vəziyyətlə əsasən müəyyən edilir: birincisi, bəzi sahibkarların iqtisadi cəsusluğun köməyi ilə öz rəqiblərini aradan götürmək, yaxud onları neytrallaşdırmağa cəhd etmələri; ikincisi, əhalinin kriminal miqyası. [17, s.163]

Kəşfiyyatdan fəqli olaraq əkskəşfiyyatın fəaliyyət obyektı kimi müəssisənin fəaliyyətinin xarici mühiti deyil, daxili mühiti çıxış edir. Bu mühit özünə son dərəcə aşağıdakı elementləri daxil edir:

- kəşfiyyat tədbirlərinin potensial obyektı kimi müəssisənin rəhbər heyəti;
- kommersiya sirrinə icazəsi olan köməkçi heyətdən şəxslər;
- təhlükəsizlik xidmətinin öz əməkdaşları;
- müəssisə işçilərindən əvvəllər məhkum olmuş şəxslər;
- müəssisənin əməkdaşları, hansıki qohumları rəqiblərin yanında işləyirlər;
- əvvəllər işdən qovulmuş işçilər;
- tutduğu vəzifəsinə görə müntəzəm surətdə müəssisə əməkdaşlarını qəbul edən şəxs.

Əkskəşfiyyat fəaliyyətinin məqsəd və obyektinin müəyyənləşdirilməsi əkskəşfiyyat bölmələrinin mümkün vəzifələrini müəyyənləşdirməyə imkan verir:

- iqtisadi cəsuslara qarşı mübarizə;
- ayrı-ayrı əməkdaşlara qarşı cinayətin baş verməsi;
- cinayət xarakterli, qanuna zidd hərəkət edən şəxslərin sənədləşdirilməsində polis, məhkəmə və nəzarətedici orqanlara kömək göstərmək.

Təhlükəsizlik xidmətinin və müəssisənin rəhbərliyi tərəfindən təsdiq edilmiş əkskəşfiyyatın məqsədi, vəzifəsi və funksiyası əsasında onun təşkilati strukturunu formalaşdırmaq mümkündür.

Əkskəşfiyyatın strukturunda aşağıdakı bölmələr fəaliyyət göstərməlidir: xüsusi təhlükəsizlik, tədqiqatın aparılması, informasiyalarla iş üzrə, sorğu-informasiya fondu, qanunpozanlara xəbərdarlıq, əməliyyatın aparılmasının texniki təminatı üzrə, kommersiya sirrinin saxlanması təşkili üzrə, aydın olmayan təzahürlər, dezinformasiya tədbirlərinin təşkili, kompüter təhlükəsizliyi.

Əkskəşfiyyat bölmələrini şərti olaraq iki qrupa ayırmaq olar:

- əsas, hansıki əkskəşfiyyatın qarşısında qoyulan vəzifələri həll edir;
- köməkçi, hansıki əsas vəzifəsi əsas qrupun əməkdaşlarına hərtərəfli kömək etməkdir.

Əkskəşfiyyatın əsas və köməkçi qrupları arasında kəmiyyət nisbəti müxtəlif ola bilər, ancaq bu zaman iki şərtə mütləq riayət olunmalıdır: köməkçi bölmənin işçiləri əsas bölmənin əməkdaşlarına kömək etməli, əsas bölmənin əməkdaşlarının işi də effektiv olmalıdır.

III FƏSİL

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA İQTİSADI TƏHLÜKƏSİZLİYİN TƏMİN OLUNMASININ MÖVCUD PROBLEMLƏRİ

3.1. Azərbaycan Respublikasında iqtisadi təhlükəsizliyin təmin olunmasının mövcud problemləri və onların aradan qaldırılması yolları

Aparılan araşdırmalar göstərir ki, qloballaşmanın xərci və mənfəətləri müxtəlif dövlət sistemləri tərəfindən fərqli mənimsənilir. Bunun nəticəsində bəzi ölkələr qloballaşma prosesinə daha çox adaptasiya olunublar və nəzərə cərpacaq dərəcədə çoxlu mənfəət payı əldə edirlər. Lakin xaricdən neqativ təsirlərin və eyni zamanda onların müsbət effektini artıran iqtisadi göstəricilərin və imkanların düşünülüb, əvvəlcədən planlaşdırılmış sistemi olduqda müəyyən üstünlüklərin əldə olunması mümkündür. Buna Azərbaycan Respublikasında beynəlxalq iqtisadi təhlükəsizliyin alt strukturunun yaradılması yolu ilə nail olmaq olar. Tədqiqatlar göstərir ki, bu anlayış çoxşaxəlidir və burada onun başa düşülməsi üçün bir neçə səviyyə ayırd etmək lazımdır. Rəsmi nöqteyi-nəzərdən beynəlxalq iqtisadi təhlükəsizlik dedikdə, dünya iqtisadiyyatının obyektiv inkişaf qanunauyğunluqlarını nəzərə alaraq dövlətin xarici təhlükələrə qarşı iqtisadi dayanıqlığının dərəcəsini başa düşmək lazımdır. Digər tərəfdən, bu anlayış dünya iqtisadiyyatının Azərbaycan Respublikasının iqtisadi sisteminə təsirini xarakterizə edir. Beləliklə, qloballaşma və beynəlmilləşmə prosesinin problemləri daha da aktual olur. Buna görə də, Azərbaycanın beynəlxalq iqtisadi və milli təhlükəsizliyini təmin edərkən əsas vəzifə dünya iqtisadiyyatının bir parçası kimi ölkənin iqtisadi dayanıqlığına dəstək verməkdən ibarətdir. Bu zaman potensial imkanlardan maksimum istifadə etməklə inkişafa mane olan xarici təhlükələr nəzərə alınmalıdır.

Hal hazırda Azərbaycan Respublikasının dünyadan iqtisadi asılılıq dərəcəsi ölkə əhalisi tərəfindən istehlak olunan qidanın 86% -i idxal yolu xaricdən daxil olur.

İndiki halda Azərbaycan Respublikası kütləvi kapital ixracının qarşısını almaq iqtidarında deyil. Ölkənin iqtisadi inkişafı tamamilə beynəlxalq əmtəə bazarlarındakı qiymət vəziyyətindən asılıdır.

Qarışıq bazar iqtisadiyyatı şəraitində görünür ki, iqtisadi təhlükəsizliyi təmin etmək problemi iqtisadi təhlükəsizliyin təmin olunmasında Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatının beynəlxalq səviyyədə davamlı tənzimlənməsinə kömək edən hərtərəfli dövlət strategiyasının işlənilməsini tələb edir. Bu Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin olunmasında makroiqtisadi parametrlərə və struktur dəyişikliklərinin və pul-maliyyə axınlarının məqsədyönlü tənzimlənməsinə dövlətin təsir etməsinə imkan verən iqtisadiyyatını müasirləşdirmək, texnoloji və elmi-texniki yenilikləri tətbiq etmək üçün ölkə başçısının və hökumətinin müvafiq göstərişləri özünü göstərməyə başlayıb. Ölkədə innovasiya yönümlü iqtisadiyyatın yaradılması, elmi-texniki yeniliklərdən istifadəyə üstünlük verilməsi özünü biruzə verir. Avrostatın məlumatlarına görə, iqtisadi cəhətdən inkişaf edən ölkələrdə yüksək texnoloji məhsulların ÜDM-də xüsusi çəkisi 2008-ci ildə 4-6 faiz təşkil etdiyi halda, Rusiyada 0,6 faiz olmuşdur. Azərbaycan son illər MDB ölkələri arasında bu sferada yüksək nəticələr əldə etmişdir. Mülkiyyət hüququnun təmin olunması, məmur özbaşınalığından sahibkarların hüquqlarının qorunması, inhisarçılığın aradan qaldırılması, rəqabət üçün tədbirlər görülməlidir. İnflyasiyanın dövlət büdcəsində təsdiq olunmuş rəqəmdən çox olmasına yol verilməməlidir. Hazırda iqtisadiyyatın 84-85 faizini təşkil edən qeyri-dövlət sektoru ilə dövlət sektorunun partnyorluğunda təhlükəsizlikə milli təhlükəsizliyinə uyğunlaşdırılmışdır. İstənilən dövlətin milli təhlükəsizliyinin təmin edilməsinin əsas kriteriyaları şəxsiyyətin, cəmiyyətin və dövlətin həyati vacib maraqları arasında balansın gözlənilməsi, ölkə iqtisadiyyatının təhlükəsizliyinin və inkişaf səviyyəsinin təmin olunmasında qarşılıqlı məsuliyyətin olmasıdır. [17, s.104]

İqtisadi sferada Azərbaycanın strateji milli maraqları çoxşaxəlidir. 29 iyun 2004-cü ildə hazırlanmış “Milli təhlükəsizlik haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanununda vurğulanır ki, Respublikamızın milli maraqlarının

reallaşdırılması Azərbaycan Respublikasının suverenliyi, ərazi bütövlüyü, stabilliyi əsasında, həmçinin dayanıqlı iqtisadi inkişafın, subregional, regional və qlobal səviyyələrdə iqtisadi əməkdaşlığın, iqtisadi inkişafın əldə edilməsi məqsədilə əlverişli şəraitin yaradılması əsasında mümkündür. [24]

İqtisadçılar hesab edirlər ki, Azərbaycanın milli maraqlarının təmin olunmasının psixoloji və motivasiyalı davranışının əsası gələcəkdə Azərbaycan haqqında özünün çoxəsrlik mədəniyyət və ənənələrinə dayanan demokratik, dinamik inkişaf edən ölkə kimi təsəvvür yaratmağa xidmət edir. “İqtisadi təhlükəsizlik” anlayışının özü Azərbaycanın idarəetmə orqanlarının leksikonda yeni hadisədir. Bu anlayış ilk dəfə 90-cı illərin birinci yarısında nəşr olunmuş materiallarda meydana çıxmağa başlamışdı. Hazırda iqtisadi təhlükəsizlik problemi elmi fənnə çevrilmişdir.

İqtisadi təhlükəsizlik anlayışı mürəkkəb, çoxtəbəqəli struktura malikdir və birincisi, iqtisadiyyat ölkənin suverenliyini və dünyada geosiyasi vəziyyəti dəstəkləmək, onun iqtisadi siyasətini müstəqil təyin etmək imkanı; ikincisi, ölkənin milli maraqlarını müdafiə etmək baxımından iqtisadiyyatın vəziyyətinin sistemli qiymətləndirilməsi; üçüncüsü, qanunvericilik və məhkəmə hakimiyyətinin möhkəmləndirilməsi, həmçinin müasir dövlətin fəaliyyət göstərməsində beynəlxalq standartlardan istifadə olunması mənasını verir. [10, s.88]

İqtisadi təhlükəsizlik iqtisadiyyatın və siyasətin sintetik kateqoriyası hesab olunur. İqtisadi təhlükəsizliyin əsas tərkib hissəsi sahibkarlığın təhlükəsizliyidir. Bundan başqa, hazırda “iqtisadi təhlükəsizlik” anlayışı beynəlxalq və milli səviyyədən regional səviyyəyə keçmişdir.

İqtisadi təhlükəsizlik Azərbaycanın milli təhlükəsizliyi ilə əlaqəli sahələrin təmin olunmasının əsasını təşkil edir. Bu sahələrə enerji təhlükəsizliyi, qida, texnologiya, müdafiə sənayesi, ekologiya, sosial, informasiya və s. aiddir.

Keçid dövrünün çətinliklərinə baxmayaraq, ölkədə orta və yüksəkixtisaslı işçi kadrlarının olması, perspektiv elmi-təcrübi və sənaye potensialı, zəngin təbii resurslar, əlverişli coğrafi şərait qeyd-şərtsiz inkişafa real baza yaradır.

Lakin, qeyd etmək lazımdır ki, ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyi ölkədə olan real mövcud sosial-siyasi proseslərdən bilavasitə asılıdır. Burada ayırmaq olar:

- ölkənin dünya iqtisadi sisteminə güclü integrasiyası şəraitində iqtisadi təhlükəsizlik;
- sülh dövründə iqtisadi təhlükəsizlik;
- antiböhran dövründə iqtisadi təhlükəsizlik;
- hər hansı dövlət və ya dövlətlər qrupu ilə sərt siyasi qarşıdurma şəraitində iqtisadi təhlükəsizlik;
- silahlı qüvvələrdən istifadə etməklə müxtəlif miqyaslı münaqişələr şəraitində iqtisadi təhlükəsizlik. [30, s.120]

Dünya təcrübəsi göstərir ki, əgər ölkə iqtisadi sistemin kardinal islahatlar yoluna qədəm qoydusa, o bu prosesin üç sadə fazasından keçməlidir:

Birinci faza - köhnə iqtisadi modelin dağılması və prinsipcə yeni təsərrüfat mexanizmlərinin formalaşdırılması. Bu islahatlar fazası inflyasiyaya və istehsalın kəskin azalması ilə müşayiət olunur;

İkinci faza maliyyə sabitləşməsi; onun məhsuldarlığı ölkə rəhbərliyinin siyasi iradəsindən asılıdır, nailiyyətlər isə müəyyən dərəcədə iqtisadi strukturun (məsələn, büdcə sferasının dövlət xərclərinin maliyyələşdirilməsi üzrə dövlət öhdəlikləri və onların təmin edilməsi imkanı arasındakı disbalans dövlətin büdcə və emissiya siyasətində uyğunsuzluğa, pulla-kredit məhdudiyyətlərinə və s. gətirib çıxara bilər) tənəzzülü ilə müşayiət olunur.

Üçüncü faza - artım və inkişaf; O, iqtisadiyyatın sağlamlasının başladığını bildirir və cəmiyyətin əsas iqtisadi institutlarının formalaşması başa çatdıqdan sonra gəlir. [32, s.72]

Bu şəraitdə iqtisadi sahədə təhlükəsizliyin təmin olunması iqtisadi sferada Azərbaycanın ümummilli maraqlarının müdafiəsinə yönəldilmiş, ona tənzimləyici təsir edən və haradan gəlməsindən asılı olmayaraq daxili və xarici təhdidlərə qarşı aktiv fəaliyyət göstərən tədbirlər sistemini özündə birləşdirir.

Bu zaman nəzərə almaq lazımdır ki, aşağıdakı faktorların nəzərə alınmadan iqtisadi təhlükəsizliyi təmin etmək mümkün deyil:

- özəlləşdirmənin gedişatı (mülkiyyətin kimin əlində olduğu)
- sosial münasibətlər sistemin vəziyyəti (siyasi, gömrük, maliyyə, texnoloji, informasiya, təşkilati-idarəetmə və s.)
- cəmiyyətin təbəqələşməsi (müxtəlif təbəqələrin, ən əsası işsizlərin həyat keyfiyyəti və tərz)
- sosial gərginliyin səviyyəsi (lokal konfliktlər, tətilər)
- sosial institutların vəziyyəti (müxtəlif dərəcəli vəzifəli şəxslərin səlahiyyətləri)
- dövlətin siyasi-iqtisadi strategiyası
- ölkənin iqtisadi "açıqlığının" dərəcəsi
- iqtisadi və intellektual potensialın dəqiq hesablanması
- geosiyasi vəziyyətin reallıqları və s. [27, s.298-299]

Lakin bu faktorlar dəyişkəndirlər, zaman onlara öz düzəlişini edir ki, buda anomaliya deyil, qanunauyğunluq hesab olunur. Keçid dövrünün tələblərini nəzərə almaq nöqteyi-nəzərindən bu bugünkü Azərbaycan üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Lakin, iqtisadiyyat sahəsində ölkənin iqtisadi və texnoloji inkişafının, əhalinin həyat səviyyəsi və keyfiyyətinin və s.-nin geriləməsinə gətirib çıxara biləcək Azərbaycanın milli maraqlarına təhlükə ehtimalı var. Belə ki, "Milli təhlükəsizlik haqqında" Qanunda təhlükə və tədbirlər iqtisadi sahədə milli təhlükəsizliyinin təmin edilməsi göstərilmişdir. Bu tədbirlər bir-biri ilə sıx bağlıdır və ölkəmizin iqtisadi potensialının artırılması, dünya iqtisadi məkanına inteqrasiya, bazar münasibətlərinin inkişafı və s. yolu ilə iqtisadi müstəqilliyin təmin olunmasını nəzərdə tutur.

İqtisadi sahədə milli təhlükəsizliyə əsas təhdidlər aşağıdakılardır:

- ölkənin iqtisadi potensialının aşağı düşməsi və ya milli iqtisadiyyatın digər ölkələrdən maliyyə və texnoloji asılılığının yaranması, boru kəmərlərinin, kommunikasiya və nəqliyyat şəbəkələrinin fəaliyyətinin pozulması;
- iqtisadi münasibətləri tənzimləyən dövlət nəzarəti sisteminin zəifləməsi;
- Azərbaycan Respublikasının dünya iqtisadiyyatından kənar qalması;

- maliyyə-kredit sisteminin pozulması, ölkədən maddi və maliyyə vəsaitlərinin qanunsuz çıxarılması;

- təbii və maddi sərvətlərdən səmərəsiz istifadə;

- investisiya fəallığının zəifləməsi. [17, s.127]

Qeyd etmək lazımdır ki, iqtisadi sahədə Azərbaycanın daxili təhdidləri, ilk növbədə, "kölgə iqtisadiyyatının" qanunazidd qurumlarının fəaliyyəti ilə, mütəşəkkil cinayətkarlıqla, cəmiyyətin müxtəlif sahələrində iqtisadi təhlükəsizliyə qəsd edən ayrı-ayrı hüquqi və fiziki şəxslərlə əlaqədardır. İqtisadiyyat sahəsində təhdidlər kompleks xarakter daşıyır və ümumdaxili məhsulun əhəmiyyətli dərəcədə azaldılması, investisiya, innovasiya fəallığının və elmi-texniki potensialının azalması, aqrar sektorda durğunluq, bank sisteminin uyğunsuzluğu, dünya bazarında mal və xidmətlərdə rəqabətin kəskinləşməsi, xarici və daxili dövlət borcunun həcmi, digər ölkələr tərəfindən Azərbaycan ərazisində iqtisadi ekspansiya, xammal yanacaq və enerji komponentlərinin ixracatı, idxalda isə ərzaq və istehlak əşyaları da daxil olmaqla, ilkin tələbat əşyalarının əldə olunması ilə şərtlənir.

Yuxarıda göstərilənlərə əsaslanaraq deyə bilərik ki, iqtisadi təhlükəsizliyə mümkün təhdidlərin aradan qaldırılması üçün bu sahədə kompleks dövlət tədbirləri aşağıdakılardan ibarətdir:

- Azərbaycan Respublikası prezidenti iqtisadi təhlükəsizlik sahəsində dövlət siyasətini müəyyən edir; Dövlət təhlükəsizlik sisteminin formalaşması istiqamətində fəaliyyət göstərir, mərkəzi və yerli icra hakimiyyəti (prezident yanında İqtisadi Təhlükəsizlik və İnkişaf üzrə Şura, idxal və ixrac əməliyyatları və s. nəzarət üzrə dövlət xidməti) orqanları yaradır və onlara nəzarət edir;

- Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti dövlət və icra hakimiyyətinin müvafiq orqanlarının fəaliyyətini birləşdirir və təmin edir;

İqtisadi təhlükəsizlik ölkənin maddi ehtiyatlarının uçotunu nəzərdə tutan qanunların, strategiyaların yaradılmasını nəzərdə tutur.

Hazırda Azərbaycanın iqtisadi siyasətinin əsas strateji məqsədləri aşağıdakılardır: şəxsiyyətin inkişafı, iqtisadiyyatın sabitləşməsi, tənəzzülün

dayandırılması və və inflyasiya proseslərinin təmin edilməsi; böhrandan çıxmasını təmin edəcək və gələcəkdə iqtisadiyyatın əsası olacaq aparıcı sahələrdə artımın stimullaşdırılması; sosial-iqtisadi və hərbi-siyasi sabitliyin təmin edilməsi və s. [12, s.120-122]

Azərbaycanın sosial-iqtisadi təhlükəsizliyi sahəsində neqativ hallara qarşı fəal dövlət strategiyası iqtisadi təhlükəsizlik məsələsi olmalıdır.

Ümumiyyətlə, Azərbaycanın təhlükəsizliyin təmin olunması sahəsində əsas prioritetləri şəxsiyyətin davamlı iqtisadi vəziyyətinin, cəmiyyətin sosial-iqtisadi və hərbi-siyasi sabitliyinin, insan və vətəndaşın konstitusiya hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi olan dövlət strategiyası iqtisadi siyasət çərçivəsində işlənib hazırlanmalı və reallaşdırılmalıdır.

3.2. Təhlükəsizliyin təmin olunmasında daxili nəzarətin təkmilləşdirilməsi mexanizmləri

Azərbaycanın iqtisadi təhlükəsizliyi sahəsində dövlət strategiyası iqtisadiyyatda müsbət halların və proseslərin inkişafı və möhkəmləndirilməsi istiqamətində tədbirlərin hazırlanması və mənfi halların aradan qaldırılması üçün mexanizmlərin yaradılmasına kömək etməlidir.

İqtisadi təhlükəsizlik sahəsində dövlət fəaliyyətinin predmeti qısa və uzunmüddətli perspektivdə dövlətin sosial-iqtisadi sisteminin sabitliyini pozacaq faktorların müəyyən edilməsi və monitorinqi, həmçinin bu faktorların zərərli təsirini aradan qaldıran və ya yüngülləşdirən iqtisadi siyasətin formalaşdırılmasıdır. İqtisadi təhlükəsizlik strategiyası aşağıdakıları nəzərdə tutur:

- iqtisadi təhlükəsizliyin daxili və xarici təhdidlərinin xarakteristikası;
- iqtisadiyyatın parametrlərinin və meyarlarının müəyyənləşdirilməsi;
- ölkədə iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsi mexanizmi. Milli strategiyanın yürüdülməsi üçün parametrlərinin yaradılması lazımdır.

Bu parametrlər aşağıdakı kimi səciyyələndirilir:

- ümumdaxili məhsulun dinamikası və strukturu, sənaye istehsalı həcmi və artımı, yerli və regional təsərrüfat strukturları, kapital qoyuluşu və s. göstəriciləri; bii ehtiyatların və istehsal potensialının vəziyyəti;

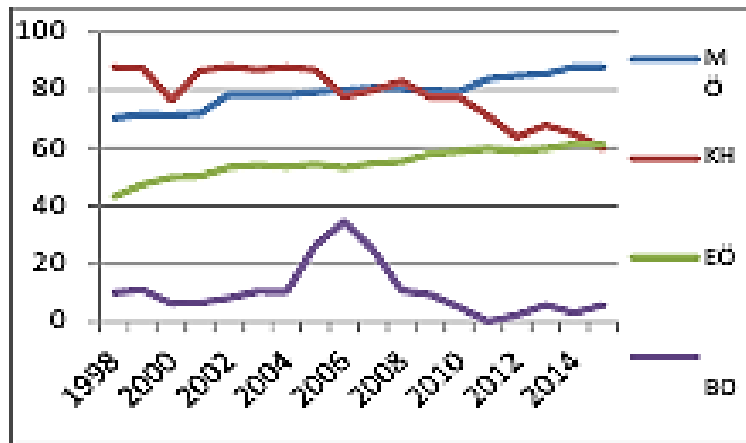
- dəyişən daxili və xarici faktorlara qarşı təsərrüfat mexanizminin imkanları;

- maliyyə-büdcə və kredit sisteminin vəziyyəti;
- əhəlinin yaşayış minimumunun səviyyəsi və gəlirlərin differensiasiyası, əsas əhəli qruplarının maddi vəziyyəti, ətraf-mühitin qorunması, Qanun. 524, icra və məhkəmə hakimiyyəti orqanları, ictimai və başqa təşkilatlar və birliklər, həmçinin iqtisadiyyat sahəsində əlaqələri tənzimləyən normativ hüquqi aktlar iqtisadi təhlükəsizliyin təminatı sistemini yaradır.

Şübhəsiz ki, indi də, gələcəkdə də istənilən ölkənin iqtisadi tərəqqisi bir çox cəhətdən onun iqtisadi siyasətinin açıqlıq dərəcəsindən asılı olur. Azərbaycan haqda dünyaya elan edib ki, onun iqtisadi siyasəti məhz belədir. Prezident İlham Əliyev dünyanın aparıcı dövlətlərinin səlahiyyətli nümayəndələri ilə çoxsaylı görüşlər zamanı bu məqam xüsusi vurğulamışdır. Buna görə də respublikamıza xarici investisiyaların sayı ildən-ilə artır.

Sxem 3.1

Azərbaycanda İqtisadi Azadlıq İndeksi

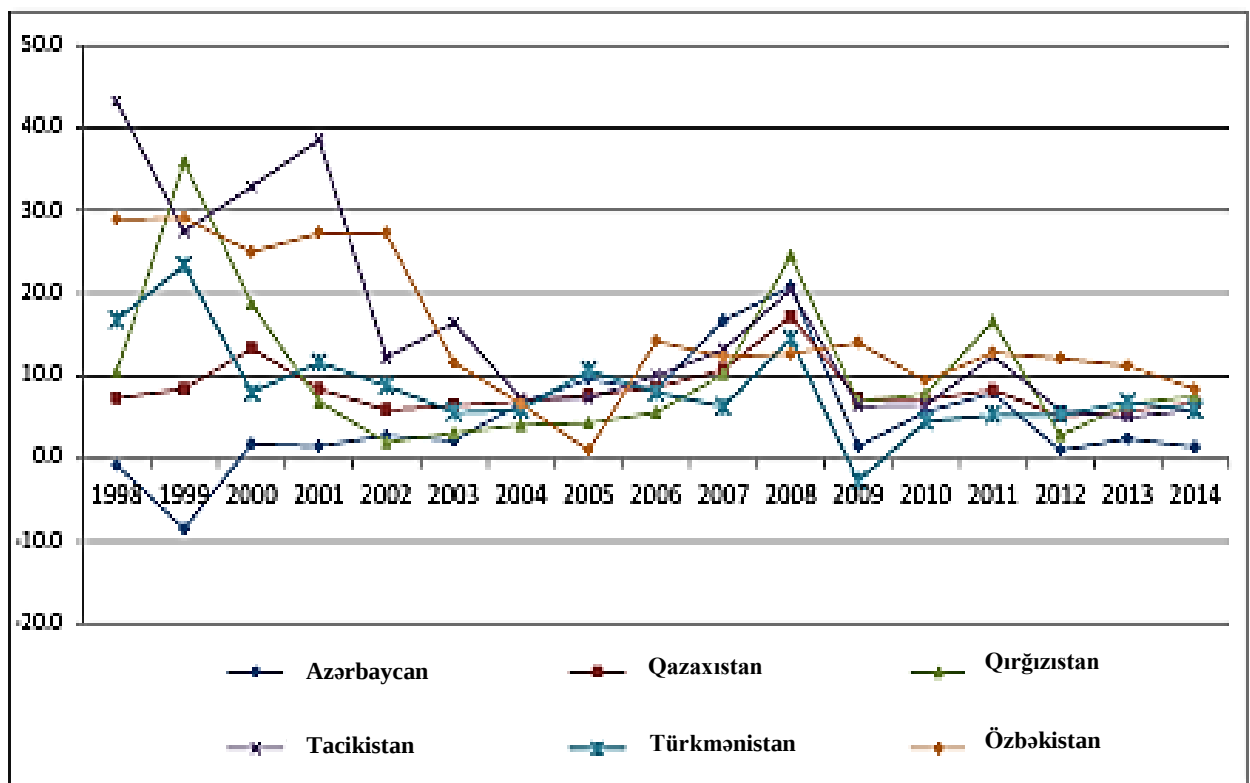
Mənbə: <http://www.heritage.org/> [42]

(**MÖ:** Maliyyə sərbəstliyi; **KH:** Büdcə xərclərinin sərbəstliyi; **EÖ:** İqtisadi sərbəstlik; **BO:** ÜDM-in artımı %).

Azərbaycan iqtisadiyyatın inkişaf tempinə görə keçmiş sovet respublikaları arasında liderdir. 1996-cı ildən ÜDM-in 1,9 dəfə, kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalı 1,6 dəfə, nəqliyyat daşımaları 2,6 dəfə, əhəlinin əmək haqlarının 4,5 dəfə artım müşahidə olunur. Sənaye məhsullarının həcmi 25% artıb. Azərbaycan adambaşına düşən xarici sərmayənin həcminə görə birinci yeri tutur. 1995-2002-ci illər ərzində Azərbaycan iqtisadiyyatına qoyulan investisiyaların ümumi məbləği, 16 milyard ABŞ dolları təşkil edib. 2005-ci il üçün büdcəsi, ilk növbədə maliyyə intizamının möhkəmlənməsi nəticəsində 25-30 faiz artırılıb. [5, s.24-25]

Sxem 3.2

**Azərbaycanın müstəqillik
illərində inflyasiya dərəcəsi (%)**

Mənbə: <http://www.heritage.org/> [42].

Deməli, Respublikamızın iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin olunmasında dövlət fəaliyyətinə aşağıdakılar daxildir:

- iqtisadiyyatın və cəmiyyətin obyektiv və hərtərəfli monitorinqi üçün məlumat bazasının formalaşdırılması və iqtisadi təhlükəsizlik obyektlərinin həyati vacib maraqlarına olan daxili və həmçinin xarici təhdidlərin proqnozlaşdırılması və ortaya çıxarılması məqsədilə bu monitorinqin həyata keçirilməsi;
- daxili və həmçinin xarici təhdidlərin qarşısının alınması və neytrallaşdırılması üzrə kompleks tədbirlərin işlənməsi və onların reallaşdırılmasının nəticələrinin qiymətləndirilməsi;
- iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsi üzrə kompleksin tədbirlərin reallaşdırılması üçün şəraitin yaradılması. [15, s.176]

Bunları təhlil edərək, belə nəticə almaq olur ki, problemlərə baxmayaraq, bütövlükdə ölkədə iqtisadiyyatın islahatlaşması və keyfiyyətə yeni təsərrüfatçılıq formalarına keçidlə bağlı qətiyyətli addımlar atılıb. Şübhəsiz, Azərbaycan

Respublikasında müəyyən iqtisadi potensialı var və bu da öz növbəsində əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəlməsinə kömək edəcək. Dövlət öz gücünü mülkiyyət formalarından asılı olmayaraq müəssisələrin rəqabətqabiliyyətinin artırılması və inkişaf etdirilməsi üçün bərabər şəraitin yaradılmasına, xarici sərmayələrin cəlb edilməsi üçün şərait yaradılmasına, qanunvericiliyə əməl olunmasına nəzarətin səmərəli mexanizmin yaradılmasına, iqtisadiyyatda və inflyasiyaların nəticələrinin aradan qaldırılması üzrə lazımi tədbirlərin görülməsində dövlət tənzimlənməsinin güclənməsinə yönəltməlidir.

Bütün dövrlərdə bütün dövlətlərin aparıcı məqsədlərindən biri təhlükəsizlik sahəsində öz iqtisadi inkişaf, iqtisadi müstəqillik və maliyyə, iqtisadi təhlükəsizliyin təmin olunması idi. Geosiyasi ədəbiyyatda iqtisadi təhlükəsizlik anlayışına milli iqtisadi inkişafın və ölkənin təhlükəsizliyinin təmin olunması, onun arzuolunmaz xarici təsirlərdən qorunması və dövlətin iqtisadi asılılığının aradan qaldırılması kimi baxılır.

Məlum olduğu kimi, dövlət öz müstəqil inkişaf siyasətinin formalaşmasında, ilk növbədə, mövcud iqtisadi, sosial və əmək resurslarını təhlil edir, onlardan səmərəli istifadə yollarını müəyyənləşdirir, ölkə əhalisinin sosial-iqtisadi təminatına mane olan problemləri müəyyən edir, onların həlli ilə bağlı milli strategiyanı hazırlayır və həyata keçirir. Ölkənin elmi-tədqiqat və idarəçilik institutları dövlətin və əhalinin iqtisadi və sosial ehtiyaclarını, iqtisadi inkişafın daxili və xarici amillərdən asılılıq dərəcəsini, iqtisadi müstəqilliyə və təhlükəsizliyə təhdid edən və ya iqtisadi inkişafa mane olan şərait və amilləri tədqiq edir, müvafiq proqnozlar və həllər təklif edir.

Biznes proseslərində daxili nəzarət prosedurunun müasirləşdirilməsinə başlamazdan əvvəl, kompleks xarakter dəyişikliklər yaratmağa imkan verəcək səmərəli korporativ nəzarət mühiti yaratmaq, eləcə də bütün beş komponenti (nəzarət mühiti, risklərin qiymətləndirilməsi, nəzarət prosedurları, informasiya mühiti və kommunikasiya sistemi, monitoring) nəzərə almaq lazımdır. Yoxlama mühitinin strukturlaşması ardıcılıq, peşəkarlıq və çalışqanlıq kimi proseslərin keyfiyyət parametrləri yerinə yetirilməsinə mühüm təsir göstərir.

Azərbaycan Respublikası daxilində təhlükəsizliyin təmin olunması, dövlətin beynəlxalq risk və təhlükələrə cavabvermə imkanlarının gücləndirilməsi, korrupsiyaya və cinayətkarlıq qarşı mübarizə, hüquq-mühafizə orqanlarının işində effektivliyin artırılması, qanunvericiliyin və sosial islahatların, milli təhlükəsizlik faktorları nəzərə almaqla həyata keçirilməsinə xüsusi diqqət yetirilmişdir. Buna görə də, sürətlə artan neft, qaz gəlirlərindən həddindən artıq asılılıq olmamış, makroiqtisadi tarazlıq getdikcə möhkəmlənmişdir və beləliklə də ölkənin potensial beynəlxalq və regional iqtisadi böhranların mənfi təsirlərinə qarşı müdafiəsi təmin edilmişdir. Bütün bunlar idarəetmə sisteminin gücləndirilməsi, risklərin iqtisadi həyata mənfi təsirinin azaldılması şəraitində mümkün olmuşdur.

Hazırkı şəraitdə ümumi nəzarətin vacib bir yönü olan maliyyə nəzarətinin funksiyası ikiqat artır. Bunu aşağıdakı şəkildə göstərə bilərik:

- 1) idarəçilikdə optimal qərarların qəbul olunması və normal fəaliyyətin təmininə əsas verən informativ bazanın formalaşmasına;
- 2) hazırkı nöqsan və çatışmazlıqların ortaya çıxarılması ilə bərabər, onların gələcəkdə təkrar olmamasına şərait yaratmaq ;
- 3) təsərrüfat subyektləri üzərində bütün ehtiyat və resurslardan səmərəli və düzgün istifadə edilməsi yönündə öhdəliklərə əməl olunması;
- 4) məsul şəxslərə qanunvericilikdə olan tələblərə ciddi əməl olunması və öz vəzifələrinin dəqiq yerinə yetirilməsi cəhətdən tələblərin yeridilməsi [36].

Nəzarətdə mövcud olan problemləri həll etmək məqsədilə bir tərəfdən nəzarətedici orqanların səlahiyyətlərinin dəqiqləşməsi tələb olunursa, başqa tərəfdən bu qurumlararası qarşılıqlı əlaqənin və tənzimləmənin qurulması həyata keçirilməlidir. Bu mənada, idarəediciləyin müxtəlif qollarına aid, həmçinin qeyri-dövlət bölmələrinin fəaliyyətində metodoloji, tənzimləmə, etik və informativ aspektləri özündə cəmləşdirən kollegial bir ictimai şöbənin yaradılması aktuallığa malikdir. Bu sahədə xarici praktikadan bəhrələnmək yerinə düşər.

Ölkənin Prezidenti şəffaflığın artırılmasının vacibliyi barəsində ölkəmizdə iqtisadi təhlükəsizliyə daxili nəzarətin təkmilləşdirilməsinə nail olmaq məqsədilə aşağıdakıların reallaşdırılmasını məqsədə müvafiq hesab etmişdir:

- birinci, maliyyə nəzarəti və audit sferasında qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi;
- ikinci, nəzarətedici orqanların yoxlanışlarının birləşdirilməsi yoluyla onların miqdarının azaldılması;
- üçüncü, nəzarət orqanları arasındakı peşə və texniki informativ mübadiləsinin gücləndirilməsi;
- dördüncü, dövlət maliyyə nəzarəti və auditin mövcud problemlərinə həsr edilmiş konqreslərin, konfrans və mühazirələrin keçirilməsi;
- beşinci, ictimaiyyətin və dövlətin orqanlarının stimullaşdırılması məqsədilə yoxlamaların nəticələrinə aid informasiyanın dərc etdirilməsi və ötürülməsi;
- altıncı, nəzarətə və maliyyə hesablamalarına dair beynəlxalq standartların yaradıcılıq vasitəsilə tətbiq olunması;
- yeddinci, maliyyə nəzarətinə aid beynəlxalq tədbirlərin materialları və standartlarının azəri dilinə tərcüməsi və yayılması;
- səkkizinci, peşə təhsili məsələlərinə aid informasiya-analitika xarakterli materialların hazır edilməsi və yayılması;
- doqquzuncu, bütün iri təşkilatlarda, həmçinin ayrılmış məqsədli büdcə təyinatı üzrə istifadəsi üzərində nəzarətin aparılması üçün müvafiq icra hakimiyyəti orqanlarında xarici auditin təşkil olunması;
- onuncu, beynəlxalq standartlar səviyyəsində fəaliyyət göstərə biləcək peşəkar auditorların, nəzarətçilərinin hazır şəkilə gətirilməsi, beynəlxalq sertifikatlaşdırılma və ixtisas səviyyəsinin daima artırılma yollarının axtarılması;
- on birinci, beynəlxalq münasibətlərin gücləndirilməsi, ixtisaslı maliyyə nəzarətçilərinin etik komissiyasının yaradılması, həmçinin bu qəbildən olan mühüm problemlər. [36]

Hazırlanan qanun layihəsində nəzarətin nəticəliliyinin, şəffaflıq və aşkarlıq dərəcəsinin, obyektivlik və səriştəliliyinin, müstəqillik və təsirliliyinin, iqtisadi inkişafa, həmçinin təhlükəsizliyə təminatının ilkin istiqamətləri, maliyyə nəzarətinin hüdudu, forması və metodları, nəzarət qurumlarının hüquqi statusu, maliyyə nəzarət

orqanları ilə başqa idarəçilik orqanlarının münasibətlərinin təkmilləşdirilməsi, maliyyə nəzarəti sferasında maraqların toqquşmasının qarşısının alınması, həmçinin nəzarət qurumlarının fəaliyyət mexanizmləri müəyyənləşdirilməlidir.

Maliyyə nəzarətinin hüquqi bazası hazırlanan zaman nəzarətin əsas məqsədi olaraq maliyyə resurslarından gələcəkdə daha səmərəli və şəffaf istifadə olunması əsas götürülməli, nəzarət sahəsində analitik proseduraların daha geniş tətbiq edilməsi diqqət mərkəzində saxlanılmalıdır. Bu məqsədlə investisiya layihələrinin və biznes-planlarının öyrənilməsi üzrə səlahiyyətlər təsbit olunmalı, dəqiq vəzifə və məsuliyyətlər müəyyən olunmalıdır.

Maliyyə nəzarətçiləri və auditorların məsuliyyətlərinin artırılması üzrə maddələrin də qanunvericilikdə daha aşkar təsbit edilməsi məqsədəuyğun hesab olunur.

Dünya təcrübəsindən məlumdur ki, digər sahələrdə olduğu kimi, nəzarət də tək-cə bir qurum tərəfdən yox, nəzarətin fərqli formalara ayrılan dövlət və qeyri dövlət nəzarətinin formaları əsasında reallaşdırılır.

Vurğulamaq lazımdır ki, nəzarətin dövlət və qeyri-dövlət formaları arasındakı və həmçinin bu formalara aid olan nəzarət növləri arasındakı qarşılıqlı əlaqə və konkret səlahiyyət bölgüsünün təyin olunması bütün nəzarət sisteminin səmərəlilik dərəcəsinin gücdəndirilməsi və şəffaflığın artırılması yolunda əsas amillərdən biri kimi qəbul edilə bilər.

1) Dövlət maliyyə və qeyri-dövlət nəzarətinin arasında fərqliliklər mövcud olmasına baxmayaraq, onların hər birinin məqsədi idarəçiliyin və bütövlükdə iqtisadiyyatın bütün sahələrində maliyyə intizamının dərəcəsinin yüksəldilməsi və idarəçilik keyfiyyətinin artırılması dayanır.

2) Mülkiyyət çoxnövzlülüynün mövcud olması və özəl bölmənin iqtisadi sistemdə mövqeyinin artdığı müasir dövrdə (hazırda ÜDM-də özəl sektorun payı

Azərbaycanda 84% təşkil etməkdədir) dövlət nəzarətinin mövcud olması ilə bərabər, qeyri-dövlət nəzarətinin də geniş tətbiqi vacib amillərdəndir.

3) Ölkədə aparılan inzibati islahatların daha düzgün həyata keçirilməsi dövlət və qeyri-dövlət maliyyə nəzarətinin arasında düzgün nisbət və qarşılıqlı əlaqələrin mövcud olmasını tələb edir. [36]

Bu formada olan redaktə adıçəkilən tərəflərin arasında qarşılıqlı əlaqənin bütün cəhətlərini dəqiq işıqlandırmır və normativ aktlarda bu əlaqələrin yaradılma qaydaları, müstəqil auditor cəlb edilən nəzarətin yönləri, məsuliyyət mexanizmləri, ödəniş proseduraları və başqa bəzi məsələlər öz həllini tapmalıdır. Yaranmış zərurət başqa dövlət nəzarət qurumlarının özlərinin aralarında və dövlət nəzarət orqanları ilə sərbəst auditorların qarşılıqlı münasibətlərinin qaydaya salınması və inkişafının effektini artırır. Bu mənada məxsusi bir əsasnamənin hazırlanaraq təsdiq edilməsi zəruri əhəmiyyət kəsb edir. Bu sənəddə, əvvəla, qeyri-dövlət nəzarətçilərinin dövlət nəzarət orqanlarının əməkdaşları ilə birgə fəaliyyətdə münasibət prinsipləri, həmçinin yoxlama materiallarında mübahisəli məsələlərin razılaşdırılan qaydaları və başqa məsələlər özünün həllini tapıb. Nümayəndələrin iştirakı ilə “dəyirmi masa”-ların, konfrans və seminarların təşkil olunması da nəzarətin şəffaflığının artırılmasında daha vacib rol oynaması işində, nəzarətin dərəcəsinin yüksəldilməsi sahəsində vacib əhəmiyyət kəsb edən problemlərdəndir [36]

Nəzarət olunmayan hakimiyyət korrupsiyaya bulaşır, səmərəli işləmir və zor alətlərdən sui-istifadə etməklə məşğul olur. İctimai nəzarət mexanizmi cəmiyyətə imkan verir ki, qərar qəbul edilməsi anında olduğu kimi, reallaşdırılması və əldə edilən nəticələrin qiymətləndirilməsi anında da hakimiyyətə nəzarəti əlində saxlasın.

Siyasi-hüquqi sistemində təşəkkül tapmış və məqsədyönlü şəkildə aparılan ictimai nəzarət əhali ilə dövlət arasında yaranan problemləri bütünlüklə sivil qaydada, qanunlarla müəyyən olunmuş qarşılıqlı təsirlər və qarşılıqlı məsuliyyətlərin təyin edilmiş kanallarından istifadə edərək həll etməlidir, ona görə ki, ictimai nəzarət Konstitusiyamızda göstərilən xalq hakimiyyəti prinsipinin reallaşdırılmasının vacib şərtidir.

Amma bu da bir həqiqət olaraq qalır ki, ictimai nəzarətin həyata keçirilməsi hər birimizdən asılıdır. Prezidentimizin vurğuladığı kimi: “Əlbəttə, vətəndaşlardan da çox şey asılıdır. Mən dəfələrlə çıxışlarımda vətəndaşlara müraciət edərək onları daha fəal olmağa çağırıram”.

Vətəndaş cəmiyyətinin məsləhətləşmələr və müzakirələrdə fəal iştirakı onların öz əlindədir, dövlət orqanları da öz növbələrində bu iştirakın mexanizmini hazırlamalı, fərqli yanaşma və təklifləri diqqət mərkəzində saxlamalı, bu və ya digər qərarın qəbul edilməsini əsaslandırmalıdır.

Azərbaycan Avropa Birliyinə üzv olan ölkələrdə dövlət orqanlarının daxili nəzarət və risklərin idarə olunması sahəsində qabaqcıl iş təcrübəsini öyrənir. «APA-Economics»in məlumatına görə, bunu Azərbaycan İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin Daxili nəzarət şöbəsinin müdiri Ayaz Əliyev bildirib. Onun sözlərinə görə, nazirlik tərəfindən Avropa Birliyinə üzv olan ölkələrin daxili nəzarət və risklərin idarə olunması sistemi üzrə tədqiqatlar aparılır və lokal xüsusiyyətlər nəzərə alınaraq, ən dolğun təcrübə Azərbaycanda tətbiq olunacaq: «Tədqiqatların məqsədi ən dolğun, ən dürüst, Azərbaycan reallığına uyğun olan daxili nəzarət və risklərin idarə olunması sisteminin ölkəyə gətirilməsindən ibarətdir. Daxili nəzarət və risklərin idarə olunması inzibatçılıqda Azərbaycan üçün yeni bir termindir. Onun yanlış tətbiqi müxtəlif inzibatçılıqda müəyyən problemlərin yaranmasına gətirib çıxara bilər və məhz buna görə daha dolğun modelin tətbiqi əhəmiyyət kəsb edir».

A.Əliyev onu da qeyd edib ki, hazırda İqtisadi İnkişaf Nazirliyi Litvanın Vergi Müfəttişliyinin tətbiq etdiyi daxili nəzarət sistemini nəzərdən keçirir. Bu sistem müvəffəqiyyətlə sınaqdan çıxmış Böyük Britaniya təcrübəsidir.

3.3. Biznesdə təhlükəsizlik xidmətinin təşkili və təkmilləşdirilməsi

Korporativ təhlükəsizlik və ya biznesin təhlükəsizliyi problemi nə işlə məşğul olduğundan, harada olduğundan, nə qədər insanlar orada işləməyindən asılı olmayaraq istənilən təşkilat qarşısında dayanır. O, müxtəlif yollarla həll olunur: bəzi yerlərdə şirkətinin mülkiyyətçi və ya baş direktoru, hardasa xüsusi təlim keçmiş insanlar və ya təhlükəsizlik xidməti onu həll edir, bəzi şirkətlər isə təhlükəsizlik üzrə outsorsinq xidmətindən yararlanırlar. Təhlükəsizlik problemlərinin həlli şirkətin nə ilə məşğul olmasından asılı olaraq - maliyyə, xidmət və ya istehsal sahəsi xüsusiyyətləri var. [31, s.147]

Şirkətin müdafiəsinin səmərəli sisteminin qurulmasına, bir qayda olaraq, əməkdaşlarında bu məsələ üzrə aşağı bilik səviyyəsi, şirkətin təhlükəsizlik sisteminin səmərəli qurulmasında peşəkar kadrların azlığı, kommersiya müəssisəsinin təhlükəsizliyi üzrə mütəxəssislər hazırlayan lazımi ədəbiyyatların və təhsil müəssisələrinin olmaması mane olur.

Təcrübədən məlumdur ki, şirkət problemlər yarandıqdan, maliyyə itkiləri də baş verdikdən sonra öz təhlükəsizliyi barədə düşünməyə başlayır. Bundan qaçmaq olar və qaçmaq da lazımdır .

Təhlükəsizliyin təmin edilməsi obyektlərinə adətən aiddir:

- biznes proseslər;
- rəhbərlik və işçilər;
- aktivlər;
- maliyyə vəsaitləri;
- maddi dəyərlər;
- texnologiya;
- informasiya resursları;
- şirkətin reputasiyası;
- digər obyektlər.

Təhlükəsizliyinin təmin edilməsi subyektlərinin mümkün variantları:

1. Təhlükəsizliyinin təmin olunması ilə şirkətin rəhbərliyi məşğul olur.
2. Təhlükəsizliyinin təmin olunması ilə digər vəzifə səlahiyyətləri olan (əvəzçilik üzrə iş) əməkdaş məşğul olur.

3. Təhlükəsizliyinin təmin olunması ilə bu işin onun əsas vəzifəsi (ayrıca vəzifə) olan əməkdaş məşğul olur.

4. Təhlükəsizliyinin təmin olunması təhlükəsizlik Şurası (məşvərət orqanı) və bu iş onun əsas vəzifəsi olan əməkdaş məşğul olur.

5. Təhlükəsizliyinin təmin olunması ilə xarici təşkilat (təhlükəsizlik məsələləri üzrə abonent xidməti) məşğul olur.

6. Təhlükəsizliyinin təmin olunması ilə Təhlükəsizlik Xidməti məşğul olur.

7. Yuxarıda olanların qarışıq variantı.

Təhlükəsizlik xidmətinin işinin təşkili firma və ya müəssisənin kompleks təhlükəsizliyi təmin etmək üçün lazımdır. Belə yanaşma kadr təhlükəsizlik problemlərinin həllini özündə ehtiva edir.

Şirkətdə təhlükəsizlik xidmətinin təşkili biznesin fundamentini təşkil edir.

Təhlükəsizlik xidmətinin məhsuldar işi müxtəlif problemlərin ilkin tədqiqatını tələb edir. Burada təhlükəsizlik xidmətinin təşkilati strukturunun planlaşdırılması və onun təmin edilməsinin mənbələrinin axtarılması əsas rol oynayır.

Hamı bilir ki, hər bir qurum müəyyən məsələlərin həlli üçün yaradılır. Təhlükəsizlik xidmətinin funksiyaları Azərbaycan Respublikasının “Qeyri-dövlət (özəl) mühafizə fəaliyyəti haqqında qanunda” öz əksini tapan müddəalar üzrə həyata keçirilir.

Təhlükəsizlik xidmətinin əsas vəzifələrin siyahısı:

1. İstehsal-ticarət fəaliyyətinin təhlükəsizliyini təmin etmək və məxfi informasiya olan məlumatlar qorumaq.
2. Kommersiya sirrinin mühafizəsi üzrə işi aşağıdakı istiqamətlərdə təşkil etmək: hüquqi, təşkilati, mühəndis-texniki, fiziki, aparat, proqram və riyaziyyat.
3. Müəssisənin kommersiya sirri təşkil edən informasiyanın qanunsuz daxil olmasının qarşısını almaq.

4. Həm adi iş günündə, həm də fəvqəladə hallarda (məsələn, yanğın və s.) məxfi məlumatların sızmasında potensial kanalları aşkara çıxarmaq və lokallaşdırmaq.
5. Fəaliyyətinin müxtəlif növlərinin, o cümlədən, işgüzar görüşlərin, danışıqların, müşavirələrin, iclasların keçirilməsi üçün təhlükəsiz şərait yaratmaq.
6. Bütün binanın və şirkətin otaqlarının mühafizəsi təmin etmək.
7. Firmanın rəhbər heyətin, həmçinin təşkilatın bütün heyətinin şəxsi təhlükəsizlik üçün şərait yaratmaq.
8. Qanun pozucularının qanunsuz hərəkətlərini və rəqibləri təhlil etmək, onların qarşısının alınması istiqamətində tədbirlər görmək.

Təhlükəsizlik xidməti vəzifələrin standart dəstini təhlil edərək, belə qənaətə gəlirik ki, dörd əsas struktur bölmələri (dövlət müəssisələrində, iri səhmdar şirkətlərində, holdinqlərdə və s. Təhlükəsizlik Xidmətinin yaradılmasından söhbət gedir) təşkil etmək lazımdır: rejim və mühafizə qrupu; informasiyanın mühafizə olunması şöbəsi; xarici fəaliyyətinin təhlükəsizliyinə cavabdeh mühəndis-texniki şöbə və qrup.

Xidmətdə işçilərin sayına təsir edən amillər:

- ✓ firmanın maliyyə imkanlarının səviyyəsi;
- ✓ qorunması vacib olan sirlər;
- ✓ rəqabət səviyyəsi;
- ✓ istehsalın həcmi və s.

Əməkdaşlar çox olduqda təhlükəsizlik xidmətinin rəhbərinin müavinləri də var. Onların sayı təhlükəsizlik xidməti şöbələrinin sayına uyğundur.

Çox vaxt təhlükəsizlik xidmətinin rəis müavini həm də hansısa şöbənin rəhbəri də olur. Əgər təhlükəsizlik xidməti kifayət qədər iri miqyasdadısa rəisinin köməkçisi və ya referentləri katibləri vəzifələri də salınır. [31, s.149]

Gözlənilən yekunları işləri görmək üçün, xidmətin optimal strukturunu yaratmaq lazım deyil, həm də daxili normativ aktların hesabına fəaliyyətini

əlaqələndirmək lazımdır. Məhz onlar təhlükəsizlik xidmətinin rolu və funksiyaları hər bir əməkdaşa görə dəqiq paylaşdırır.

Şirkətin təhlükəsizlik xidmətinin əsas funksiyaları:

- ❖ Müəssisənin binalarında və otaqlarında buraxılış rejiminin təmin edilməsi və təşkili, mühafizə xidmətinin işi, yalnız personalın deyil, həm də biznes tərəfdaşlarının və ziyarətçilərinin rejim qaydalarına riayət olunması üzərində nəzarət.
- ❖ Kommersiya sirrinin qorunmasına yönəlmiş işlərin idarə olunması. Hüquqi və təşkilati münasibətlərinin tənzimlənməsi.
- ❖ Məxfi informasiyanın qorunması və təhlükəsizliyin təmin edilməsi normativləri təsbit olunmuş birinci dərəcəli sənədlərin yaradılmasında iştirak etmək.
- ❖ Təhlükəsizlik xidmətinin digər şöbələri ilə məxfi məlumatların saxlanıldığı sənədlərlə işin təmin edilməsi üzrə tədbirlərin hazırlanması və həyata keçirilməsi.
- ❖ Fəaliyyətinin hərtərəfli təhlili (istehsal, maliyyə və s) və öyrənilməsi. Məxfi məlumatların sızması aşkar edilməsi üçün potensial kanallarının bağlanması və. Təhlükəsizlik rejiminin pozulmasının araşdırılması və qeydiyyatı. Rəqiblərin və digər firmaların hüquqazidd hərəkətləri barədə, şirkətin fəaliyyəti haqqında məlumatların təhlili.
- ❖ Kommersiya sirrinin yayılması, sənədlərin itirilməsi və s. faktları üzrə xidməti təhqiqatın təşkili və keçirilməsi.
- ❖ Məxfi məlumatların mühafizəsi üzrə normativ aktların tələblərinin yerinə yetirilməsinin lazımi səviyyədə təmin olunması.
- ❖ Kommersiya sirrinin qorunması ilə bağlı şirkətin personalı və təhlükəsizlik xidməti ilə hər istiqamət üzrə mütəmadi tədris prosesinin təşkili və keçirilməsi.
- ❖ Məxfi sənədləri saxlanılması qadağan olmayan yerlərdə (məsələn, səyflər, dəmir şkaflar və s.) uçotun aparılması.

- ❖ Məxfi məlumatların sızması mümkün olan binaların və avadanlığın gizli fəaliyyəti üçün nəzərdə tutulan qeydiyyat.
- ❖ Rayonda kriminogen vəziyyətin araşdırılması üçün təşkilatların yaxınlığında hüquq-mühafizə orqanlarının təhlükəsizlik xidmətləri ilə əlaqəsi.
- ❖ Təhlükəsizlik xidmətinin formalaşması anında təşkilatının əsas maraqlarının müəyyənləşdirilməsi.
- ❖ Müəssisənin təhlükəsizliyinə xarici və daxili təhdidlərin aşkar edilməsi.
- ❖ Onların yerinə yetirilməsində müəyyən dərəcədə risk və təhdidlərin analizinin aparılması.
- ❖ Maliyyə xərclərinin uçotu və hər hansı təhdidlərin aradan qaldırılması üçün zəruri tədbirlərin həyata keçirilməsi üçün qərarlar axtarışı.
- ❖ Maliyyə və əmək ehtiyatlarının, əldə olunan məlumatların əsasında təhlükəsizlik xidmətinin strukturunun işlənilib hazırlanması.
- ❖ Təhlükəsizlik xidmətinin iş qabiliyyətinin saxlanılması və dəyişən şərait üçün onun strukturunun korreksiyası.

Müəssisənin digər xidmətlərindən fərqli olaraq təhlükəsizlik xidməti, ilk növbədə, təşkilati, koordinasiya edəndir və kompleksliyi, problemlərin həllinə daha geniş yanaşmağı, tətbiq olunan metodların spesifikliyi, problemin həllinə müəssisənin digər xidmətlərin resurslarının cəlb olunması ilə xarakterizə olunmalıdır. Yalnız bu halda üzvi əlavəyə və müəssisənin fəaliyyət göstərməsində etibarlılığının artırılmasına nail olunur. Bundan başqa, bəzən təkrarlanma həm faydalı, həm də təhlükəsizliyinin təmin edilməsində zəruri amildir. [31, s.155]

Təhlükəsizlik xidmətinin işinin təkmilləşdirilməsinə aşağıdakı yollarla nail olmaq olar:

- təhlükəsizlik xidmətinin təsir dairəsinin genişləndirilməsi;
- təhlükəsizlik xidmətinin təsirinin dərinləşməsi;
- təhlükəsizlik xidmətinin müəssisənin digər bölmələri ilə qarşılıqlı fəaliyyətinin yaxşılaşdırılması;
- xarici mühit ilə qarşılıqlı fəaliyyətin yaxşılaşdırılması;

- fəaliyyətə yeni üsullarının, metodikaların tətbiqi: maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin təhlili və təsir və ona təsir;
- digər yollarla.

Təhlükəsizlik xidmətinin təsir dairəsinin genişləndirilməsi. Təhlükəsizlik xidmətinin fəaliyyəti aşağıdakılara uyğunlaşdırılmalıdır: [31, s.163]

- ofis və anbar otaqlarının qorunması;
- tikinti obyektlərinin və obyekt daxili anbarların mühafizəsi;
- nəqliyyat və əmtəə-maddi sərvətlərin hərəkətinə nəzarət;
- rəhbərliyin və ya müəssisənin mülkiyyətçilərinin şəxsi mühafizəsi;
- potensial kontragentləri yoxlanılması;
- işə qəbul olan əməkdaşların yoxlanılması;
- səhlənkər borcalanla iş;
- müxtəlif dövlət orqanlarının nümayəndələri ilə iş;
- məxfi informasiyanın qorunması. Nadir hallarda rast gəlinir:
- ofisdə əməkdaşların danışığının dinlənilməsi, ofisdə video müşahidə;
- “dinləyicilər” institutunun yaradılması təhlükəsizlik xidmətinin əməkdaşlarının müəssisənin bölmələrinə daxil edilməsi (açıq və gizli);
- ayrı-ayrı əməkdaşların həyat tərzinin müşahidə edilməsi;
- digər tədbirlər.

Bu tədbirlərin vahid təsvirini vermək qədər çətindir, çünki bu tədbirlərin keçirilməsi müəssisənin xüsusiyyətini nəzərə alan aşağıdakı amillərdən asılıdır:

- sahəyə mənsubiyyət;
- sahə daxili ixtisaslaşma;
- müəssisənin böyüklüyü;
- təşkilati struktur;
- biznes proseslərinin qurulması;
- hansı ərazidə yerləşməsi;
- müəssisədə bu və ya digər nəzarət xidmətlərinin olması və təhlükəsizlik xidmətinin onlarla qarşılıqlı əlaqələr qurması;
- müəssisənin təsisçiləri və yuxarı rəhbərliyin qarşılıqlı münasibətləri;

- təhlükəsizlik xidmətinin asılılığı, onun təsir dərəcəsi;
- digər amillər.

Təhlükəsizlik xidmətinin təsirinin dərinləşməsi. Birbaşa təhlükəsizlik xidmətinin səmərəli fəaliyyəti ilə bağlıdır. Lakin təhlükəsizlik xidmətinin fəaliyyətinin səmərəliliyinin artırılmasının bu üsulu qəbul edilməməlidir. Təhlükəsizlik xidmətinin təsirinin dərinləşməsi, ilk növbədə, səlahiyyət səviyyəsinin altı səviyyənin prinsipinə uyğun olaraq daha yüksək səviyyələrdə yüksəltməkdir. Bütün sənədlərdə, ən kiçik, əhəmiyyətsiz sənədlər də daxil olmaqla təhlükəsizlik xidmətinin əməkdaşının icazə verməsinin zəruriliyi, bu təhlükəsizlik xidmətinin resurslarının bölünməsi, müəssisənin əməkdaşlarının gözündə mənfi imicin yaranması, təhlükəsizlik xidmətinin nüfuzunun aşağı düşməsi və onun fəaliyyətinin səmərəliliyidir. Təhlükəsizlik xidmətinin təsirinin dərinləşməsi ilə heç bir əlaqəsi yoxdur, sadəcə təhlükəsizlik xidmətinin fəaliyyətinin səmərəliliyini azaldır.

Başla düşmək çox vacibdir ki, təhlükəsizlik xidməti müəssisənin normal fəaliyyətini təmin edir. Səmərəli iş üçün bütün problemlərin həllində onun səlahiyyətləri olmalıdır. Belə ki, təhlükəsizlik xidməti kadr məsələlərinin həllində əməkdaşların işdən çıxarılmasına qədər kifayət qədər səlahiyyəti olmalıdır, hətta müəssisənin müəyyən qanunvericiliyi və nizamnamələri yolu ilə baş direktor da daxil olmaqla işdən çıxarılmasından təşkilati məsələlərin həllində idarəetmə strukturunun dəyişdirilməsinə qədər və s. səlahiyyətləri olmalıdır.

Bu zaman təhlükəsizlik xidməti müəssisənin kifayət qədər spesifik bölmələridir və onun müəssisənin fəaliyyətinə bilavasitə müdaxilə - bu son tədbir. Təhlükəsizlik xidmətinin müəssisəyə təsiri - bu həm də idarəetmənin daha bir konturudur, müəyyən mənada müəssisənin normal maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin bütün geriləmələrinə reaksiya verən əks əlaqədir. Lakin o ilk növbədə, “ştatlı” konturla ilə birlikdə olmalıdır ki, onları təkrar edərək və öz spesifik metodları ilə dəstəkləməklə hərəkət etməlidir.

Təsir dərinliyi ilə bağlı tipik səhvlər iki cür ola bilər. Bu ifrat təsir, həm də onun çatışmazlığıdır. Müəssisələrin təcrübəsində çox vaxt hər iki səhvə eyni zamanda rast gəlinir, yəni müəyyən disbalans var.

Təhlükəsizlik xidmətinin müəssisənin bölmələri və xarici mühitlə qarşılıqlı fəaliyyətinin yaxşılaşdırılması. İlk növbədə qarşılıqlı fəaliyyətin yaxşılaşdırılması üçün nəzarətedici və repressiv struktur kimi təhlükəsizlik xidmətinin stereotipindən kənarlaşmaq lazımdır. Təhlükəsizlik xidmətinin müəssisənin bölmələri ilə qarşılıqlı təsir ideologiyasında müəssisənin normal fəaliyyətinin rejiminin təmin olunmasında təhlükəsizlik xidmətinin məqsədli quraşdırılmasını nəzərdə tutan yanaşma əksini tapmalıdır.

Müəssisənin təhlükəsizlik xidmətinin və bölmələrinin əməkdaşlarının münasibətləri fəaliyyətdən qarşılıqlı fəaliyyətə keçməlidir. Təhlükəsizlik xidməti bölmələrinin potensialından fəal istifadə etməklə onu müəssisənin iqtisadi təhlükəsizlik səviyyəsinin artırılmasına yönəltməlidir. Təhlükəsizlik xidmətinin rolu həm də müəssisənin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin olunmasında bölmələrin iştirakının koordinasiyasından, sistemləşdirilməsindən ibarətdir. [31, s.165]

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Hal-hazırkı şəraitdə iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsi üzrə aparılan tədbirlər müəyyən edilmiş əsas meyarların təmin edilməsi və bir sıra makroiqtisadi göstəricilərin qəbul olunmuş kritik səviyyələrdən keçməməsinin qarşısının alınmasına yönəldilməlidir. İqtisadi təhlükəsizliyin kriteriyaları həm, iqtisadiyyatın sistem kimi inkişafını, həm də dövlətçiliyin möhkəmləndirilməsini özündə əks etdirir. Qeyd etmək olar ki, müasir dünyada ölkələrin iqtisadiyyatının həddən artıq açıqlığı və dünya mal mübadiləsinin genişlənməsi bir sıra hallarda ölkələrin xaricdən asılılığının artmasına və iqtisadiyyatın sistem kimi inkişafının təmin olunmasına mənfi yöndən təsir göstərməklə ümumən dövlətin inkişafına mənfi təsir göstərir. Bu baxımdan iqtisadi təhlükəsizlik meyarlarında bu cəhətləri nəzərə almalı və iqtisadi sistemin formalaşdırılması zamanı ölkənin Beynəlxalq Əmək Bölgəsində tuta biləcəyi yerinə diqqət yetirmək lazımdır.

Mütəxəssislər iqtisadi təhlükəsizliyi tədbirlər məcmusu kimi, hər hansı proses kimi, sistem kimi, hər hansı təsir kimi, sabitliyin zəmini kimi, iqtisadi durum kimi anlayırlar. Və bu, müvafiq olaraq, ölkənin və onun regionlarının iqtisadi təhlükəsizliyinin təminatı sahəsində praktik fəaliyyəti çətinləşdirir. Həmçinin fəaliyyəti - iqtisadi təhlükəsizliyin reallaşdırma səviyyəsindən asılı olaraq qlobal və ölkə səviyyəsindən, ayrı-ayrı şəhər və hətta müəssisələrin lokal səviyyəsinə qədər müxtəlif anlamlarda istifadə olunması amilləri də çətinləşdirir.

Bütün çətinliklərə baxmayaraq, iqtisadi təhlükəsizliyin və onun təminatı mexanizminin əsas məqsədi - milli iqtisadi sistemin və onun yaranan xarici və daxili təhlükələrə qarşıdurmasının möhkəmləndirilməsi təzahüründə dəyişilməz olaraq qalır. Beləliklə, iqtisadi təhlükəsizliyin təminatının istənilən mexanizmi sabitlik və indikatorların və kənar göstəricilərin hazırlanmış sistemi əsasında, həmçinin əlavə qazancların və üstünlüklərin əldə edilməsinə iqtisadiyyatın, iqtisadi artımın və inkişafın sabitliyi vəziyyətinin nailiyyətinə dövlətin və regionun (ayrı təsərrüfat subyektlərin rəhbərlikləri) hakimiyyətinin cəhdini təşkil edir.

İqtisadi təhlükəsizliyin təminatı mexanizminin reallaşdırılması öz növbəsində bir sıra şərtlərin vacibliyini və zəruriliyini tələb edir. O cümlədən, xarici siyasi vəziyyətin, bazar şəraiti, ölkədə sosial-iqtisadi və siyasi vəziyyətin, sahibkar fəallığının, cəmiyyətin dövlətin və regionun hakimiyyətinə etibarlılıq dərəcələri və s. zəruri amillərə daxildir.

Hal-hazırda beynəlxalq miqyasda və eləcə də, ölkədə hər texnoloji sistemin öz həyat dövrüyyəsinin müəyyən bir mərhələsində özünəməxsus təbəqələşməsi vardır. Mövcud vəziyyət müəyyən neqativ amillərə şərtlənmişdir: yüksək risklərin mövcudluğu; effektsiz innovasiya prosesiylə dövlət idarəçiliyi; istehsal və innovasiyaların, həmçinin yeni texnologiyaların tətbiqinin aşağı faizliliyi; ölkədə riskli biznesin kifayət qədər inkişaf etməməsi; qanunverici və normativ-hüquqi sferada qeyri-müəyyənlik; ölkə sahibkarlığının innovasiya fəallığı aşağı olması, innovasiya prosesinin maliyyələşdirilməsinin qeyri-dəqiq diversifikasiyası.

Xarici iqtisadi sferada ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsi üçün, ilk növbədə:

- xarici ticarət stimullaşdırılmalı və əlverişli xarici ticarət balansı formalaşdırılmalıdır. Burada əsas istiqamət ölkənin iqtisadi artım tempi, dövlət büdcəsinin gəlirləri və xarici borclara xidmətin miqdarından asılı olaraq formalaşan ixracın həcmının artım tempinin dəstəklənməsidir;
- milli valyutanın məzənnəsi sabit saxlanmalı və ölkənin qızıl-valyuta ehtiyatı artırılmalıdır. Devalvasiya xarici investorların mənfəətinin aşağı düşməsinə və onların vəsait qoyuluşlarının azalmasına səbəb ola bilər;
- özəl banklara dövlətin, şirkətlərin və vətəndaşların maddi vəsaitlərini cəlb etməklə yerli təsərrüfatın müasirləşdirilməsi ilə ümumölkə maliyyə fondunun formalaşması;
- iqtisadiyyatda əsaslı sürətdə struktur dəyişikliklərinin icrası, iqtisadi önəm kəsb edən sahələrin (emaledici sənaye və modern texnologiya sahələrinin, aqrar sənaye sektorunun, müxtəlif xidmətlər) inkişaf etdirilməsi;

- ölkədə iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsi üçün dövlətin elmi aspektdən əsaslandırılmış “İqtisadi təhlükəsizlik konsepsiyası” və onun yerinə yetirilməsi mexanizminin işlənilib hazırlanması.

İqtisadi təhlükəsizliyin təminatının qlobal sisteminin inkişaf proseslərində ölkə iqtisadiyyatının rolunun gücləndirilməsinə yönəldilmiş kompleks tədbirlər özündə ehtiva edir: iqtisadiyyatın struktur təkmilləşdirməsini; ölkə sənayesinin texniki-texnologiyasının yenidən silahlanması; iqtisadi sferada korrupsiyanın və kriminalizasiya hadisələrinin aradan qaldırılması; ölkəyə etibarlı tərəfdaş kimi xarici investorların cəlb edilməsi məqsədi ilə işgüzar və iqtisadi mədəniyyətin inkişaf etdirilməsi; prioritet təminat kimi əvvəlcə iqtisadi təhlükəsizliyin sahibkar (müəssisə) və region səviyyəsində, eləcə də bütün ölkə səviyyəsində təmin olunması.

İSTİFAFƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

1. Ağayev A.Q. Dövlət borcu və onun idarə edilməsi. Bakı, Şərq-Qərb, 2002, 320 s.
2. Allahverdiyev Ə. Bazar iqtisadiyyatının təşəkkülü prosesində makroiqtisadi dinamika və struktur dəyişikliklərin tənzimlənməsi problemləri. Bakı, Elm, 2001, 267 s.
3. Ataşov B.X. “Ərzaq təhlükəsizliyinin aktual problemləri”. Bakı: Elm, 2005. 336 s.
4. Ataşov B.X. Qida təhlükəsizliyinin milli strategiyası. “Aqrar iqtisadiyyatın aktual problemləri” mövzusunda beynəlxalq elmi-praktik konfransın materialları. Bakı, AzETKTİ və Tİ, 2012 s. 316-318.
5. Azərbaycan statistik göstəriciləri. Bakı 2015. 591 s.
6. Balayeva E.O. İqtisadi təhlükəsizliyin konseptual məsələləri. Naxçıvan Dövlət Universitetinin Elmi əsərləri. Naxçıvan. 2007., s.197
7. Biznesin əsasları. A.Abbasovun red. ilə. Bakı, Azərnəşr. 2005. 656 s.
8. Cəbiyev R.M. Azərbaycanda bazar infrastrukturunun formalaşması və inkişafı. Bakı. ATU, 2001, 236 s.
9. Cozef E. Stiqlitz. Qloballaşma və onun doğurduğu narazılıqlar. Bakı. İİM, 2004, 317 s.
10. Dövlətin iqtisadi təhlükəsizlik strategiyası. Səttar Səfərov, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyasının professoru, iqtisad elmləri doktoru. Xalq qəzeti.- 2009.- 16 oktyabr.- S. 4.
11. Ələkbərov O.O. Azərbaycan dövlətinin sosial-iqtisadi inkişafında vahid büdcə sisteminin rolu. Bakı, Elm, 2005, 352 s.
12. Əlirzayev Ə.Q., Əlirzayev E.Ə. (). “Azərbaycanın sosial və iqtisadi inkişaf problemləri, konseptual yanaşma, maliyyə-budcə və sahələrarası proqnozlaşma mexanizmləri”. Bakı: İqtisad Universiteti, 2012, 584 s.
13. İbrahimov F.M. Azərbaycan iqtisadiyyatına yönəldilən xarici investisiyalar və onun milli iqtisadiyyatın dirçəlişində rolu l.e.n... disser. Bakı. 2007, 1 53 s.

14. İqtisadi nəzəriyyə. T.C. Vəliyev, Ə.P.Babayev red. ilə. Bakı. Çarşıoğlu, 2001, 691 s.
15. Kəlbəliyev Y.A. Fiskal siyasət və milli iqtisadiyyatın tənzimlənməsi problemləri. Bakı, Elm, 2006, 467s.
16. Qafarov Ş.S. Müasir iqtisadi sistem və qloballaşma. Bakı, CBS, 2004, 632 s.
17. Ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyi, Nüsrəddin Məmmədov, Bakı – 2005, 310s
18. Səfərov S. İ. İqtisadi sistemin transformasiyası, Bakı – 1997.
19. Алмаев М., Мехед Н., Фомин А. Сущность и угрозы экономической безопасности // Власть, 1996, № 12, с.45-52
20. Архипов А. Экономическая безопасность: оценки, проблемы, способы обеспечения / А.Архипов, А.Городецкий, Б.Михайлов // Вопросы экономики. – 2008- № 6.
21. Афонцев С. Национальная экономическая безопасность: на пути к теоретическому консенсусу // Мировая экономика и международные отношения. - 2008. - № 10.
22. Гейдаров К. Проблема экономической безопасности в контексте национальной безопасности страны //Возрождение - XXI век, 1998, №
23. Гончаренко А.П. Развитие методологии экономической безопасности личности. Москва, «Дело», 2004
24. Закон Азербайджанской Республики «О национальной безопасности» от 29 июня 2004 года
25. Корнилов М.Я. Проблема выявления критериев экономической безопасности // Информационный сборник «Безопасность». № 3-4, март-апрель 2001, с.128-134
26. Одинцов А.А. Экономическая и информационная безопасность: справочник. - М.: Экзамен, 2005. - 575с.
27. Олейников Е.А. Экономическая и национальная безопасность: Учебник / под ред. М.: Издательство Экзамен, 2004, 768 с.
28. Рубцова Л.Н. Экономическая безопасность: теория и практика, Липецк: ЛГТУ, 2004, 250 с.

29. Сенчагов В.К. К Экономическая безопасность: геополитика, глобализация, самосохранение и развитие (книга). Институт Экономики РАН М.: ЗАО финстатинформ, 2002, 128с.
30. Тамбовцев В.Л. Экономическая безопасность хозяйственных систем: структура проблемы // Вестник МГУ. Сер. 6. Экономика. – 1995
31. Экономическая безопасность России: Общий курс: Учебник/Под редакцией В.К. Сенчагова. М.: Дело, 2005, 896 с.
32. Экономическая безопасность Российской Федерации: Учебник для вузов. Ч. I, II /Под общей редакцией С.В. Степашина. М.: СПб.: Лань, 2001, 230 с.
33. Экономическая безопасность хозяйственных систем. Учебник под общей редакцией А.В. Колосова. М.: Издательство РАГС, 2001, 446 с.
34. Ярочкин В.И. Система безопасности фирмы. – М, 1997
35. Aydın S., "Küreselleşme Sürecinde Türkiye'nin Ekonomik Güvenliği", (Kitap) Adalet Yayınevi, Ankara, 2009.

İnternet resursları:

36. <http://www.azerbaijan-news.az>
37. <http://apa.az>
38. www.gilanholding.com
39. www.gilanfood.az
40. <http://ekonomika.snauka.ru>
41. <http://www.azstat.org>
42. <http://www.heritage.org>
43. www.esig.ucar.edu